

T.C.
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Türk İslam Sanatları Programı

15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrının
Mimari Gelişimi

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20096479 Nagihan ABAZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER

İstanbul, 2012

Nagihan ABAZ tarafından hazırlanan **15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 04 / 06 / 2012

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Banu MAHİR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İlknur KOLAY (İTÜ.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER (Danışman)

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VIII
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
RESİMLER LİSTESİ	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XXIV
TABLolar LİSTESİ.....	XXVII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	1
2.2. Çalışmanın Yöntemi	2
2. OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLAR'DAKİ İSKÂN POLİTİKASI	4
3. BALKANLAR'DA OSMANLI ŞEHRİNİN GENEL FİZİKİ ÖZELLİKLERİ ...	6
4. ÜSKÜP ŞEHRİNİN KISA TARİHİ.....	12
5. ÜSKÜP ŞEHRİNİN OSMANLILAŞMASI VE ŞEHRİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ.....	21
6. 15.-17. YÜZYILLARDA ÜSKÜP ŞEHRİNİN MİMARİ GELİŞİMİ.....	26

6.1. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi	40
6.1.1. 15. Yüzyılda Üsküp Kalesi	41
6.1.2. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrının Çarşı Bölgesi	42
6.1.3. 15. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı.....	56
6.1.4. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahalleler	57
6.1.5. 15. Yüzyıla Ait Olan Eserler.....	91
6.1.5.1. Mevcut Olan Eserler	91
6.1.5.2. Mevcut Olmayan Eserler	128
6.2. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi.....	151
6.2.1. 16. Yüzyılda Üsküp Kalesi	155
6.2.2. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrının Çarşı Bölgesi	156
6.2.3. 16. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı.....	166
6.2.4. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahalleler	168
6.2.5. 16. Yüzyıla Ait Olan Eserler.....	180
6.2.5.1. Mevcut Olan Eserler	180
6.2.5.2. Mevcut Olmayan Eserler	207
6.3. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi.....	233
6.3.1. 17. Yüzyılda Üsküp Kalesi.....	235
6.3.2. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrının Çarşı Bölgesi	237

6.3.3. 17. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı.....	240
6.3.4. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahaller	241
6.3.5. 17. Yüzyıla Ait Olan Eserler.....	243
6.3.5.1. Mevcut Olan Eserler	243
6.3.5.2. Mevcut Olmayan Eserler	249
SONUÇ	255
TABLÖLAR	260
EKLER.....	263
KAYNAKLAR.....	264
ÖZGEÇMİŞ	271

ÖNSÖZ

Günümüzde, Üsküp şehrinin “eski kısım” olarak adlandırılan Vardar Nehri’nin kuzeydoğu yakasındaki bölge, yaklaşık 520 yıl hüküm süren Osmanlı idaresi döneminde, tam bir Osmanlı şehri görünümüne bürünmüştür. Osmanlı’nın, 1912-1913 Balkan Savaşları’ndan sonra bölgeyi terk etmesiyle, burada bıraktıkları izlerin birçoğu çeşitli nedenlerle yok olmuştur. Ancak, hüküm sürdüğü döneme ait şehir dokusunun iyi şekilde muhafaza edilmiş olması, Üsküp’ü Türk-İslam Sanatı açısından Osmanlı’nın önemli şehirlerinden biri yapmıştır.

“15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi” başlıklı çalışmamızda, Osmanlı idaresinin Üsküp şehrinde hüküm sürdüğü ilk üç yüzyıldaki fiziki gelişimi ve buna etki eden faktörler ele alınmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki iskân politikası doğrultusunda Üsküp şehrinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında değerlendirmeleriyle önemli katkı sağlayan ve yapıcı yönlendirmelerini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER’e teşekkür ediyorum.

Yaptığım kaynak taramasında ve fikir alışverişinde yardımlarını esirgemeyen, sanat tarihçisi Sayın Lidiya KUMBARACI BOGOYEVİÇ’E, Prof. Dr. Dragi GORGİEV’e; çalışmanın her aşamasında değerli fikirlerini benimle paylaşan hocalarım Sayın Prof. Dr. Banu MAHİR, Prof. Dr. Zeki SÖNMEZ ve Yrd. Doç. Dr. Nuri SEÇGİN’e; tez için gerekli verileri toplamamda yardımcı olan tarihçi Sayın H. Yıldırım AĞANOĞLU ve Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği’ne; çalışma boyunca bana her konuda destek olan sevgili aileme ve bu çalışmanın tamamlanması için beni en başından beri teşvik edip destekleyen ve hoşgörüsünü hiç esirgemeyen kıymetli eşim Yasin UYGUR’a teşekkür ederim.

ÖZET

Osmanlı idaresinin, 15. yüzyıl başlarında Avrupa'ya açılan önemli bir kapısını temsil eden Üsküp şehri, fethedildiği dönemden itibaren yapılan çok sayıdaki imar faaliyeti ile farklı bir çehre kazanmıştır. Üsküp'ün bu dönemlere ait mimarisiyle ilgili yeterli sayıda çalışma mevcut olsa da, konuyu şehir merkezinin, şehircilik açısından nasıl bir gelişim izlediğini ele alan detaylı bir çalışma mevcut değildir.

Çalışmamızda, Üsküp'ün, Osmanlılar tarafından fethedildiği 1392 yılından, 17. yüzyıl sonlarına kadarki şehirleşmesi, nüfusta meydana gelen değişiklikler, mahalle oluşumları, bunlarla birlikte mahallelerin oluşumunu sağlayan vakıf çerçevesi içerisinde kurulmuş ve inşa edilmiş çok sayıda vakıf eserleri ele alınmıştır.

Üsküp'te mevcut olan ve Osmanlı'ya ait eserlerden, ayakta kalmayı başarmış ya da onarılarak tekrar hayata kavuşmuş olanlar, çoğunlukla 15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilmiş camiler ve diğer anıtsal yapılardır. 1555 ile 1963 yılında meydana gelen şiddetli depremler, 1689 yılında Avusturya birliklerinin işgali ile I. ve II. Dünya Savaşları, şehrin Osmanlı çehresini büyük ölçüde tahribata uğratmıştır. 20. yüzyılda da Osmanlı eserlerinin ülke idaresinde bulunan farklı yönetimler tarafından sistematik bir şekilde yok edilmesiyle bu yapıların önemli bir kısmı ortadan kalkmıştır.

Osmanlı tarihine ve şehir dokusuna ait izleri taşıyan bu yapıların maruz kaldıkları onca felaket ve darbelere rağmen, özellikle 15. 16. ve 17. yüzyıllarda büyük gelişim gösteren Üsküp şehrinin çarşı dokusuyla birlikte mevcut olan bu eserler, şehrin önemli bir bölümünde Osmanlı dokusunun hala hayatta kalmasını sağlamışlardır. Bu bakımdan Üsküp muhafaza edilmiş Osmanlı şehri dokusuyla şehircilik açısından incelenmeye değer bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İdaresi, Üsküp, İmar Faaliyetleri, Şehircilik, Nüfus, Mahalle Oluşumları, Vakıflar, Osmanlı Eserleri, Osmanlı Dokusu, Mimari Eserler

SUMMARY

City of Skopje, representing an important door of Ottoman administration opened to Europe in 15th century, has gained a different face from the reconstruction activities which have been made since the period of conquest.

Although there are enough studies about the architecture of these periods of Skopje, a detailed study about city center interms of urban development is not available.

In our study, urbanization of Skopje since it was conquered by the Ottomans in 1392 until the late 17th century, changes in its population, formation of its community and the large number of monuments allowing the formation of neighborhoods built and established within the framework of the foundation is considered.

Mosques and other monumental structures built in 15th and 16th centuries are usually the existing works of Skopje and Ottoman Empire which survived or which were attained to life again through restoration.

Severe earthquakes occurred in 1555 and 1963, occupation happened by Austrian troops in 1689 as well as 1st and 2nd World Wars damaged the city's Ottoman face to a large extent. Besides, in 20th century, an important part of these structures have been eliminated because of destruction of Ottoman art by different governments in the administration of the country in a systematic way .

Despite many coup d'états and disasters which these structures having traces of Ottoman history and the urban fabric are exposed, these works especially which are available in the bazaar of city of Skopje showing great development in the 15th, 16th and 17th centuries provided survival of Ottoman issue in substantial part of the

city. In this regard, Skopje which is preserved Ottoman town planning is worth of study in terms of urbanism.

Key Words: The Ottoman Administration, Skopje, Reconstruction Activities, Urbanism, Population, The Formation of Neighborhood, Foundation, Ottoman Monuments, Ottoman Texture, Works of Architecture

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.k.-	Adı geçen kitap
A.g.m.-	Adı geçen makale
Bkz.-	Bakınız
C. -	Cilt
Çev. -	Çeviren
Der. -	Derleyen
Düz. -	Düzenleyen
Ed. -	Editör
GSND -	Glasnik Skopskog Naučnog Društva-Üsküp Bilim Derneği Dergisi
H.-	Hicri
Haz. -	Hazırlayan
İRCİCA-	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
M.-	Miladi
M.Ö.-	Milattan önce
M.S.Ü.-	Mimar Sinan Üniversitesi
POF -	Prilozi za Orijentalnu Filologiju u İstoriju Jugoslovenskih Naroda Pod Turskom Vladavinom-Yugoslav Uluslarının Türk Egemenliği Altında Buldukları Dönemle İlgili Oryantal Filoloji ve Tarih Yazıları
S. -	Sayı
Sad. -	Sadeleştiren
sok.-	sokak

- SR - Sosjalistička Republika-Sosyalist Cumhuriyeti
- Ü.K.M.- Üsküp Kent Müzesi
- v.b.- ve benzeri
- Yay. - Yayınlayan

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1- Makedonya haritasında Üsküp (migrationheritage.nsw.gov.au)	19
Resim 2- Kırmızı çember içine alınmış bölge Antik Üsküp; siyah çember içine alınmış bölgeler, ortada Kale ve sağda Gazi Baba Tepesi (tss.mk).....	19
Resim 3- Üsküp'te sel baskını (Üsküp Kent Müzesi).....	20
Resim 4- Üsküp'te 1962 yılında meydana gelen sel baskını (primetime.mk)	20
Resim 5- Üsküp'te 1963 yılında meydana gelen depremden bir görüntü (balkanforum.info)	20
Resim 6- Osmanlı Dönemi'nde Üsküp'ün merkezini oluşturan bölgeden bir kısım. Arkada en solda Kale; en arkada ortada Mustafa Paşa Camii ve önünde Mavrovka Ticaret Merkezi; en sağda Sultan Murat Camii ve Saat Kulesi, altta solda Mahkeme Binası; altta sağda Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi	22
Resim 7- Üsküp'ün en eski tasviri olduğu kabul edilen gravür (build.mk).....	23
Resim 8- Kale'den Vardar Nehri'nin güneybatı bölgesi-1930 yılları. 18. yüzyıldan önce, şehrin bu tarafında ciddi bir yapılanma görülmemektedir (www.skyscrapercity.com).....	25
Resim 9- Günümüzde Üsküp Kalesi (Nagihan Abaz 2010)	28
Resim 10- Vardar Nehri'nin güneybatısından Kale'nin görüntüsü	28
Resim 11- A. Deroko'ya göre Üsküp'ün ortaçağdaki durumu ve surları. Arka kısımda en sağdaki bayır üzerinde günümüzde Sultan Murat Camii bulunmaktadır (Tihomir Arsovski)	30
Resim 12- Çarşı'nın içinden Kale'nin görünüşü	30
Resim 13- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 19. yüzyıl ortaları (sk.com.mk)	31

Resim 14- Çarşıdan bir görüntü - 20. yüzyıl başları (skopje.gov.mk)	32
Resim 15- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 20. yüzyıl başları (staroskopje.vestel.com.mk)	33
Resim 16- Çarşı sokaklarından bir görüntü – 20. yüzyıl başları (skopjeinfo.mk)	33
Resim 17- Çarşı'dan bir görüntü (skyscrapercity.com)	34
Resim 18- Çarşı sokaklarından bir görüntü (Vladimir Krzalic)	35
Resim 19- Çarşı sokakları (denesen.mk)	35
Resim 20- Çarşı'dan bir sokak görüntü – 20. yüzyıl başları (Ü. K. M.)	36
Resim 21- Çarşı'dan bir görüntü (build.mk)	38
Resim 22- Çarşı sokaklarından bir görüntü (gezgingunlugu.org)	38
Resim 23- Çarşı sokaklarından bir görüntü	39
Resim 24- Çarşının güneydoğu girişi (Nagihan Abaz 2012)	39
Resim 25- Örtülü Çarşı'nın bir bölümü. Çarşı sokaklarının eski tarz kaplamasının nasıl olduğu görülmektedir - 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında (L. K. Bogoyeviç)	44
Resim 26- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 20. yüzyıl başları (staroskopje.vestel.com.mk)	45
Resim 27- Çarşı sokaklarından bir görüntü (build.mk)	45
Resim 28- Boyacı Meydanı'ndan bir görüntü (Vladimir Krzalic)	47
Resim 29- Arasta Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç).50	
Resim 30- Camlı Han - 1914 (L. K. Bogoyeviç).....	53
Resim 31- Boyalı Han - 1914 (L. K. Bogoyeviç).....	53

Resim 32- Boyacılar Meydanı'nda Murat Paşa Camii, İsa Bey Çifte Hamamı (skopjeinfo.mk).....	54
Resim 33- Çarşı'dan Davut Paşa Hamamı (Nagihan Abaz 2010).....	55
Resim 34- Çarşı'nın bugün mevcut olmayan güneybatı kısmı – 1912-1918.....	56
Resim 35- Cam-i Atik Mahallesi'nden bir görüntü – 20. yüzyıl başları (Ü. K. M.) ..	60
Resim 36- Taş Köprü'nün yanında bulunan Burmalı Camii – 19. yüzyıl sonları (Ü. K. M.).....	66
Resim 37- Burmalı Camii'nin Üsküp Kent Parkı'nda bulunan sütun kalıntıları (skyscrapercity.com).....	67
Resim 38- Burmalı Camii'nin Üsküp Kent Parkı'nda bulunan sütun kalıntıları (skyscrapercity.com)	67
Resim 39- Burmalı Camii ve Hüma Şah Sultan Türbesi (Ü. K. M.).....	68
Resim 40- İsa Bey Camii ve arkasında Yahya Paşa Camii. Bunların arasında Hatuncuk Camii yer almaktadır (Veselin Stefanovski)	69
Resim 41- Saat Kulesi'nden günümüzde İsa Bey Camii (Nagihan Abaz 2008).....	69
Resim 42- Gazi İsa Bey Haziresi'nden Saat Kulesi'nin görüntüsü (Nagihan Abaz 2008).....	70
Resim 43- İsa Bey Camii'nin Sultan Murat Camii'nin bulunduğu bayrıdan görüntüsü (mk.wikipedia.org).....	70
Resim 44- Hatuncuk Camii ve Türbesi. Arkada Yahya Paşa Camii minaresi (islamska-zaednica.com).....	71
Resim 45- Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakası, önde Yahudi ve İbn-i Payko mahalleleri (V. Stefanovski).....	74
Resim 46- İbn-i Payko Camii ve Türbesi (M. Şoylev'den, L. K. Bogoyeviç).....	75

Resim 47- Vardar Nehri'nin güneybatı yakasından, Taş Köprü'nün hemen bitişiğinde İbn-i Payko Mahallesi'nin günümüzdeki görüntüsü (Nagihan Abaz 2010)	75
Resim 48- İshak Bey Alaca Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)	77
Resim 49- İshak Bey Alaca Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu (skyscrapercity.com).....	78
Resim 50- Saat Kulesi'nden şehrin kuzey bölgesinin görünüşü. Solda Bit Pazarı, ortada Alaca Camii minaresi (Nagihan Abaz 2008).....	78
Resim 51- Yaşar Bey Kumbaracı'nın Evi bugün Arnavut Kültür Müzesi (Nagihan Abaz 2010)	79
Resim 52- Alaca Camii'nin bulunduğu bölgeden Yaşar Bey Kumbaracı'nın evinin görüntüsü. Arkada Yahya Paşa Camii Minaresi görünmektedir (N. Abaz 2010)	79
Resim 53- Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin bulunduğu bölge. Sağda altta Kebir Mehmet Çelebi Camii görünmektedir	81
Resim 54- Saat Kulesi'nin güney cephesinden Üsküp şehrinin manzarası. Önde Sultan Murat Camii. Caminin arkasında Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin bir bölümü ve onun arkasında en solda Makedonya Radyo Televizyon binası. Arka kısımda ortada bulunan yapı Mahkeme Binası ve en sağda yer alan yüksek bina Mavrovka Ticaret Merkezi (Nagihan Abaz 2008).....	84
Resim 55- Çarşı bölgesi. En arkada Mustafa Paşa Camii, ön planda Paşa Yiğit Bey minaresi görünmektedir (V. Stefanovski)	85
Resim 56- Önde Paşa Yiğit Bey Camii ve arkada Mustafa Paşa Camii'nin görüntüsü (V. Stefanovski)	87
Resim 57- İshak Bey – Alaca Camii – 20 yüzyıl başları (V. Stefanovski).....	92
Resim 58- İshak Bey-Alaca Camii'nin son cemaat yeri (Nagihan Abaz 2010)	93

Resim 59- Arasta Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç).	95
Resim 60- Arasta Camii'nin bugünkü durumu (Nagihan Abaz 2012)	96
Resim 61- Arasta Camii'nin bugünkü durumu (Nagihan Abaz 2012)	96
Resim 62- Günümüzde Cedit İsa Bey Camii (L. K. Bogoyeviç)	97
Resim 63- Hacı Balaban Camii'nin kubbesinin yıkılmadan önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)	98
Resim 64- Hacı Balaban Camii'nde 1963 depreminde görülen hasar (L. K. Bogoyeviç)	98
Resim 65- Hacı Balaban Camii'nin bugünkü durumu (L. K. Bogoyeviç)	99
Resim 66- Hacı Hayreddin Camii'nin eski görüntüsü (L. K. Bogoyeviç).....	100
Resim 67- Günümüzde Hacı Hayreddin Camii'nin durumu (L. K. Bogoyeviç)	100
Resim 68- İshak Bey Türbe kalıntılarının bulunduğu bayırdan İsa Bey Camii (Nagihan Abaz 2012).....	102
Resim 69- İsa Bey Camii (Nagihan Abaz 2009)	102
Resim 70- Kapıcı Hamza Camii'nin depremden önceki durumu (Bogoyeviç)	103
Resim 71- Günümüzde Kebir Mehmet Çelebi Camii (L. K. Bogoyeviç).....	104
Resim 72- Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi (skyscrapercity.com).....	105
Resim 73- Mustafa Paşa Camii kuzey cephesi (V. Stefanovski)	105
Resim 74- Mustafa Paşa Camii bugünkü görünüşü.....	106
Resim 75- Mustafa Paşa Camii güneyden görünüşü (en.wikipedia.org).....	106
Resim 76- Sultan Murat Camii, sol tarafta Saat Kulesi ve İsa Bey Camii (static.panoramio.com).....	107

Resim 77- Sultan Murat Camii kuzeybatı cephesi	108
Resim 78- Sultan Murat Camii kuzey cephesi	108
Resim 79- İshak Bey'in Türbe kalıntılarıyla birlikte Sultan Murat Camii'nin karşısında yer alan bayırda bulunan mezarlık	111
Resim 80- Saat Kulesi'nden İsa Bey Camii, ön planda İshak Bey Türbesi'nin kalıntıları (Nagihan Abaz 2008).....	111
Resim 81- İshak Bey Türbe Kalıntısı ve Saat Kulesi (Nagihan Abaz 2012).....	111
Resim 82- Kral Kızı Türbesi (L. K. Bogoyeviç)	113
Resim 83- Deli Paşa Türbesi (Nagihan Abaz 2008).....	114
Resim 84- Davut Paşa Hamamı - güney cephesi (gezimanya.com).....	115
Resim 85- İsa Bey Çifte Hamamı (Nagihan Abaz 2008).....	117
Resim 86- Kuşbakışı İsa Bey Çifte Hamamı (L. K. Bogoyeviç)	117
Resim 87- Bedesten'in J. A. Evans'a ait gravürü (L. K. Bogoyeviç).....	118
Resim 88- Üsküp Bedesteni'nin batı cephesinden bir detay. Eski inşaatın kalıntıları (L. K. Bogoyeviç).....	119
Resim 89- Bedesten'nin iç kısmından bir görüntü (Nagihan Abaz 2008)	121
Resim 90- Bedesten'in doğu cephesinde bulunan giriş kapısı ve kitabesi (Nagihan Abaz 2008)	121
Resim 91- Bedesten'in iç kısmından bir görüntü (L. K. Bogoyeviç).....	121
Resim 92- Kapan Han (L. K. Bogoyeviç).....	122
Resim 93- Kapan Han'ın iç kısmından bir görüntü (en.wikipedia.org)	123
Resim 94- Sulu Han'ın genel görünüşü (build.mk).....	124

Resim 95- Sulu Han'ın iç kısmından bir görüntü.....	125
Resim 96- Taş Köprü 1909 (Ü. K. M.)	126
Resim 97- Taş Köprü, yapılan son restorasyon çalışmalarından önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)	127
Resim 98- Taş Köprü'nün bugünkü durumu (Nagihan Abaz 2012)	127
Resim 99- Burmalı Camii ve Taş Köprü (Ü. K. M.)	128
Resim 100- Burmalı Camii ve Taş Köprü (Ü. K. M.)	129
Resim 101- Burmalı Camii'nin yıkılmadan önce yer aldığı alan (N. Abaz 2012)...	129
Resim 102- Hacı Kasım Camii - depremden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)	131
Resim 103- Hacı Kasım Camii - depremden sonraki durumu (L. K. Bogoyeviç) ...	131
Resim 104- En altta İbn-i Payko Camii minaresi, 1930 yılından önce (Ü. K. M.) ..	132
Resim 105- Muradiye Camii (L. K. Bogoyeviç).....	133
Resim 106- Paşa Yiğit Bey Camii'nin 2961'de yıkılan minaresi (Bogoyeviç)	134
Resim 107- İbn-i Payko Camii ve Türbesi (T. Vladimovski, 1927- Bogoyeviç)	138
Resim 108- Paşa Yiğit Bey Türbesi'nin depremden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)	139
Resim 109- Paşa Yiğit Bey'e ait mezar taşı (L. K. Bogoyeviç).....	140
Resim 110- Sultan Murat Camii Medresesi (L. K. Bogoyeviç).....	143
Resim 111- Günümüzde mevcut olmayan İshak Bey Çifte Hamamı'na ait kalıntılar (L. K. Bogoyeviç).....	146

- Resim 112- Günümüzde mevcut olmayan Üsküp Çarşısı'nın Taş Köprü ve Davut Paşa Hamamı arasındaki bölümünden bir görüntü. Fotoğrafta Davut Paşa Hanı ve etrafına inşa edilen dükkânlar görülmektedir (V. Stefanovski)..... 148
- Resim 113- Dükkânlarla çevrili olan Davut Paşa Hanı - 1961 yılı (Bogoyeviç) 148
- Resim 114- Kapıcıbaşı Sinan Kervansaray'ın kalıntıları üzerine inşa edilmiş olan konutlar depremden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç) 150
- Resim 115- Saat Kulesi'nden mahallelerin ve Gazi Baba Tepesi'nin görünüşü..... 152
- Resim 116- Çarşı'dan bir sokak ve Mustafa Paşa Camii (V. Stefanovski) 157
- Resim 117- Çarşı bölgesinden bir görüntü..... 158
- Resim 118- Kazancılar Camii'nin bulunduğu mahalleden bir görüntü (V. Stefanovski)..... 159
- Resim 119- Çarşıdan bir görüntü. Solda Şengül Hamamı, ortada Kurşunlu Han ve sağda Kazancılar Mescidi yer almaktadır (L. K. Bogoyeviç) 160
- Resim 120- Kurşunlu Han ve yanında Şengül Hamamı'nın günümüze ulaşan kalıntıları. Fotoğrafın ön tarafında Makedonya Müzesi'nin bir kısmı görünmektedir (L. K. Bogoyeviç)..... 160
- Resim 121- Kepenkli dükkânlarla çevrili Kurşunlu Han'ın ve arkasında Şengül Hamamı'nın buldukları mahalleden bir detay (V. Stefanovski)..... 161
- Resim 122- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesi (V. Stefanovski)..... 163
- Resim 123- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesi. En arkada Mustafa Paşa Camii, en solda Kale ve ortada üçgen şeklindeki yapı Makedonya Müzesi (Nagihan Abaz 2008)... 163
- Resim 124- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesinin bir kısmı. Ortada Kurşunlu Han, sağda en altta Bit Pazarı (Nagihan Abaz 2008)..... 164
- Resim 125- Dükkâncık Camii'nin depremden önceki durumu (V. Stefanovski) 180

Resim 126- Dükkâncık Camii'nin depremden sonraki durumu (L. K. Bogoyeviç).	180
Resim 127- Dükkâncık Camii son cemaat yeri revakının yıkılmadan önceki durumu (L.K. Bogoyeviç)	181
Resim 128- Günümüzde Dükkâncık Camii (Nagihan Abaz 2010)	181
Resim 129- Depremden önce Kara Kapucu-Başı Mescidi - Hacı Kâzım Camii (L. K. Bogoyeviç)	183
Resim 130- Hacı Kâzım Camii bugünkü durumu (L. K. Bogoyeviç)	183
Resim 131- Hacı Muhyiddin Camii'nin eski görüntüsü (L. K. Bogoyeviç)	184
Resim 132- Hacı Muhyiddin Camii'nin bugünkü durumu (L. K. Bogoyeviç)	185
Resim 133- Hatuncuklar Camii ve Türbesi. Cami çatısının arkasında Yahya Paşa Camii minaresi görünmektedir (L. K. Bogoyeviç)	186
Resim 134- Hatuncuklar Camii'nin depremden sonraki durumu (Bogoyeviç)	187
Resim 135- 1920 yılından önce Tütünsüz Camii'nin görünüşü (fr.wikipedia.org)..	188
Resim 136- Tütünsüz Camii'nin bugünkü durumu (L. K. Bogoyeviç)	189
Resim 137- Tütünsüz Camii. Arka tarafta Saat Kulesi ve Mustafa Paşa Camii (archeomacedonia.blog.mk)	189
Resim 138- Yahya Paşa Camii güneydoğu cephesi (Nagihan Abaz 2010)	190
Resim 139- Yahya Paşa Camii güney cephesi (Nagihan Abaz 2010)	190
Resim 140- Hacı Yunus Camii'nin bugünkü görüntüsü	192
Resim 141- Hacı Yunus Camii'nin depremden sonraki durumu	192
Resim 142- Hacı Yunus Camii'nin yıkılmadan önceki durumu	193
Resim 143- Hüdaverdi Mescidi'nin depremden önceki durumu	194

Resim 144- Hüdaverdi Mescidi son cemaat yeri revakı (L. K. Bogoyeviç)	194
Resim 145- Hüdaverdi Mescidi'nin bugünkü durumu (L. K. Bogoyeviç)	195
Resim 146- Âşık Çelebi Türbesi'nin günümüzdeki durumu (L. K. Bogoyeviç)	196
Resim 147- Âşık Çelebi Türbesi'nin depremden önceki durumu (Bogoyeviç).....	197
Resim 148- Beyhan Sultan Türbesi (Nagihan Abaz 2010).....	198
Resim 149- Mustafa Paşa Türbesi (Nagihan Abaz 2010).....	199
Resim 150- 1963 depreminden önce Yahya Paşa Camii (Lütfullah Efendi) Türbesi (L. K. Bogoyeviç).....	200
Resim 151- Yahya Paşa Camii (Lütfullah Efendi) Türbe kalıntıları (L. K. Bogoyeviç)	200
Resim 152- Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı (L. K. Bogoyeviç)	202
Resim 153- Kurşunlu Han (V. Stefanovski)	202
Resim 154- Kurşunlu Han'ın iç kısmından bir görüntü.....	203
Resim 155- Eski Yeni Hamam giriş kapısı (L. K. Bogoyeviç).....	204
Resim 156- Eski Yeni Hamam (V. Stefanovski).....	204
Resim 157- Eski Yeni Hamam bugünkü durumu (Nagihan Abaz 2012)	205
Resim 158- Saat kulesi (Ü. K. M.)	206
Resim 159- Etrafı dükkânlarla çevrili Yoğurtçular Camii (L. K. Bogoyeviç)	209
Resim 160- Etrafı dükkânlarla çevrili Yoğurtçular Camii (T. Krizman, 1947 - L. K. Bogoyeviç)	210
Resim 161- Kazancılar - Bakırcılar Camii (Ü. K. M.).....	211

Resim 162- Kazancılar Camii'nin depremden önceki durumu (L. K. Bogoyeviç)..	211
Resim 163- 1922 yılında Vardar Tekke Camii minaresinin görüntüsü (L. K. Bogoyeviç)	213
Resim 164- 1952 yılında Vardar Tekke Camii minaresinin görüntüsü (L. K. Bogoyeviç)	213
Resim 165- Yelen Kapan Camii'nin depremden sonraki durumu (L. K. Bogoyeviç)	215
Resim 166- Yıkımı sırasında Yelen Kapan Camii (L. K. Bogoyeviç)	215
Resim 167- Hacı Taceddin Mescidi, yıkıldıktan sonraki durumu (Bogoyeviç).....	218
Resim 168- Hüma Şah Sultan Türbesi, arkada Burmalı Camii minaresi (V. Stefanovski).....	222
Resim 169- Hüma Şah Sultan Türbesi (V. Stefanovski)	222
Resim 170- İplikçi Hasan Efendi (Bukağılı) Tekkesi'nin yıkılmadan önceki durumu (L. K. Bogoyeviç).....	223
Resim 171- Kara Kapucu Hamam kalıntıları (L. K. Bogoyeviç).....	226
Resim 172- Kara Kapucu Hamamı kalıntıları (L. K. Bogoyeviç).....	227
Resim 173- Şengül Hamamı (Ü. K. M.)	228
Resim 174- Şengül Hamamı'nın günümüzdeki durumu (Nagihan Abaz 2012)	229
Resim 175- Tuz Pazarı Hamamı kalıntıları (L. K. Bogoyeviç).....	231
Resim 176- Bedesten'e yakın, batı cephesinin karşısında yer alan Köse Kadı Camii (Nagihan Abaz 2008).....	239
Resim 177- Köse Kadı Camii, Çarşı içindeki görüntüsü (build.mk).....	239

Resim 178- Çayır Mahallesi'nde Cvetan Dimov sok. Arkada Mehmet Paşa Camii 1940'lı yıllar (V. Stefanovski).....	243
Resim 179- Köse Kadı Camii'nin yapılan onarımdan sonraki durumu (L. K. Bogoyeviç)	244
Resim 180- Altı Ayak Türbesi, depremden önceki durumu	247
Resim 181- Bey Kulesi, 1963 depreminden önceki durumu	248
Resim 182- Bey Kulesi günümüzdeki durumu	248
Resim 183- Mevlevihane (E. H. Ayverdi)	251

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1- Kale'nin 9. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar gelişimi (Babiç ve Mikulciç'e göre; Mustafa Özer)	27
Şekil 2- Boyacı Meydanı planı (L. K. Bogoyeviç)	46
Şekil 3- 1. Sulu Han; 2. İsa Bey Çifte Hamamı; 3. Murat Paşa Camii; 4. Bedesten ..	47
Şekil 4- Alaca İshak Bey Camii kesiti (E. H. Ayverdi)	94
Şekil 5- Alaca İshak Bey Camii planı (E. H. Ayverdi).....	94
Şekil 6- Hacı Balaban Camii planı (M. Özer)	99
Şekil 7- İsa Bey Camii planı (E. H. Ayverdi'ye göre; L. K. Bogoyeviç)	101
Şekil 8- Mustafa Paşa Camii kesiti (E. H. Ayverdi)	105
Şekil 9- Mustafa Paşa Camii planı (E. H. Ayverdi)	105
Şekil 10- Sultan Murat Camii kesiti (M. Özer)	109
Şekil 11- Sultan Murat Camii planı (E. H. Ayverdi)	109
Şekil 12- İshak Bey Türbesi planı (M. Özer)	112
Şekil 13- Kral Kızı Türbesi planı (M. Özer)	113
Şekil 14- Deli Paşa Türbesi planı (M. Özer)	114
Şekil 15- Davut Paşa Hamamı planı (E. H. Ayverdi)	116
Şekil 16- İsa Bey Çifte Hamamı planı (arheo.com.mk).....	118
Şekil 17- İshak Bey Bedesteni zemin kat planı (M. Özer).....	120
Şekil 18- İshak Bey Bedesteni ikinci kat planı (M. Özer)	120

Şekil 19- Kapan Han zemin kat planı (M. Özer).....	123
Şekil 20- Sulu Han kesiti (mk.wikipedia.org).....	125
Şekil 21- Payko Oğlu Türbesi planı (M. Özer)	138
Şekil 22- Payko Oğlu Türbesi kesiti (Gj. Boşkoviç'e göre; L. K. Bogoyeviç).....	138
Şekil 23- Paşa Yiğit Bey Türbesi planı (M. Özer).....	140
Şekil 24- Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı (L. K. Bogoyeviç)..	142
Şekil 25- Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı (L. K. Bogoyeviç)..	142
Şekil 26- Davut Paşa Hanı'nın K. Petrov'a göre imar planı (L. K. Bogoyeviç)	149
Şekil 27- Dükkâncık Camii planı (M. Özer)	182
Şekil 28- Hacı Muhyiddin Mescidi planı (M. Özer).....	185
Şekil 29- Hatuncuklar Camii planı (M. Özer).....	187
Şekil 30- Yahya Paşa Camii planı (E. H. Ayverdi'ye göre; L. K. Bogoyeviç).....	191
Şekil 31- Yahya Paşa Camii kesiti. Taranmış kısımlar bugün mevcut olmayan kısımlardır (E. H. Ayverdi'ye göre; L. K. Bogoyeviç).....	191
Şekil 32- Âşık Çelebi Türbesi planı (L. K. Bogoyeviç)	196
Şekil 33- Âşık Çelebi Türbesi kesiti (L. K. Bogoyeviç).....	196
Şekil 34- Beyhan Sultan Türbesi planı (L. K. Bogoyeviç)	198
Şekil 35- Beyhan Sultan Türbesi kesiti (K. Tomovski'ye göre; L. K. Bogoyeviç)..	198
Şekil 36- Mustafa Paşa Türbesi planı (M. Özer).....	199
Şekil 37- Kurşunlu Han zemin kat planı (M. Özer).....	201
Şekil 38- Kurşunlu Han birinci kat planı (M. Özer).....	201

Şekil 39- Saat Kulesi birinci kat planı (Mirjana D. Čolovič).....	207
Şekil 40- Saat Kulesi ikinci kat planı (Mirjana D. Čolovič)	207
Şekil 41- Kazancılar Camii'nin 1950 yılına ait planı ve konservasyon önerisi (Boris Çipan tarafından; L. K. Bogoyeviç).....	212
Şekil 42- Kazancılar Camii'nin 1950 yılına ait planı ve konservasyon önerisi (Boris Çipan tarafından; L. K. Bogoyeviç).....	212
Şekil 43- Hatuncuklar Türbesi planı (M. Özer).....	221
Şekil 44- Şengül Hamamı planı (L. K. Bogoyeviç).....	229
Şekil 45- Şengül Hamamı kesiti (L. K. Bogoyeviç)	230
Şekil 46- Köse Kadı Camii zemin kat planı (M. Özer).....	245
Şekil 47- Köse Kadı Camii birinci kat planı (M. Özer).....	245
Şekil 48- Köse Kadı Camii, batı cephesi (M. Özer)	246
Şekil 49- Bey Kulesi kesiti (M. Özer)	248

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 15. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı	260
Tablo 2: 16. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı	260
Tablo 3: 17. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı	261
Tablo 4: 15.-17. Yüzyıllar Arasında Üsküp'te Mevcut Olan Mahalle Sayısı	261
Tablo 5: 15.-17. Yüzyıllar Arasında İnşa Edilen Eserler	262

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Üsküp, Osmanlı idaresindeki dönemde inşa edilmiş eserler ve kültür varlıkları açısından, Osmanlı'nın hakimiyet kurduğu coğrafyada yer alan en zengin şehirlerden biridir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili birçok araştırma ve yayın mevcuttur. Ancak, bu dönemde, Üsküp şehir merkezinin, şehircilik açısından nasıl bir gelişim izlediğini ele alan detaylı bir çalışma mevcut değildir. Bu durum, Osmanlı döneminde, özellikle 15. 16. ve 17. yüzyıllarda ticari, ekonomik ve askerî açıdan önemli bir statüye sahip Üsküp şehrini farklı bir açıdan inceleme fikrini doğurmuştur. Hazırlanan tezde, konunun seçilmesindeki öncelikli amaç, sözü edilen bu boşluğu doldurmaktır. Üsküp şehrinin fiziki yapısının gelişim evrelerinin tespit edildiği bu çalışma, "15-17. Yüzyıllarda Osmanlı Döneminde Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi" başlığı altında hazırlanmıştır.

Bu çalışma, Üsküp şehrinin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden 17. yüzyıl sonuna kadar geçen 300 yıllık süreç ile sınırlandırılmıştır. Tez kapsamına giren bu süreç içerisinde, 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, şehrin idari, sosyal, dini ve ticari bakımdan gelişim sürecini ve buna bağlı olarak, Osmanlı mimari eserlerinin Üsküp şehrinin gelişimindeki rolünü açıklamak hedeflenmiştir.

Çalışma konusu kapsamında, 15. 16. ve 17. yüzyıllarda Üsküp şehrinin merkezini oluşturan kale ve çarşı bölgesi merkez alınarak, şehir genelinde inşa edilen Osmanlı dönemi eserlerinin mimari ve biçimsel özellikleriyle birlikte bugünkü durumları tespit edilerek ele alınmıştır. Ayrıca bu yüzyıllarda kurulan mahallelerin şehir içindeki konuları, bu mahallelerde iskân edilen nüfusun demografik dağılımı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Osmanlı Türkleri'nin, Balkan Yarımadası'nda imparatorluğa yeni katılan bölgelerde kendi idarelerini hemen kurdukları bilinmektedir. Çalışmamızda, Üsküp şehrinin Osmanlı idaresindeki ilk üç yüzyıl içerisinde, fiziki yapısının gelişim evreleriyle birlikte ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve coğrafi durumu hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu süreç yüzyıllara göre ele alınacaktır.

Çalışmada, ele alınan yapıların ve mahallelerin tespit edilip incelenmesi için gerekli olan görsel ve yazılı döküman çalışması yapılmıştır. Makedonya Sanat ve Bilimler Akademisi, Makedonya Devlet Arşivi, Makedonya Müzesi, Üsküp Kent Müzesi, Üsküp Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi Aziz Kliment Ohridski, İslam Araştırmaları Merkezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği kütüphanelerinden konuyla ilgili yayımlanmış olan yerli ve yabancı eserler (kitaplar, tezler, yayımlanmamış tez çalışmaları, sempozyum ve kurultay bildirileri, makaleler v.b.) incelenip geniş bir bibliografya oluşturulmuştur. Bunun dışında, tez çalışmasının devam ettiği süre boyunca, birçok defa Üsküp şehrine gidilerek, çalışma konusu kapsamında belirlenmiş eserler yerinde tespit edilip, gerekli incelemeler ve saha çalışması yapılmış ve fotoğraflar çekilmiştir.

Tüm bu çalışmalardan sonra, farklı alanlarda elde edilen veriler bir araya getirilerek tezin ana bölümünü oluşturan ve 15. - 17. yüzyıl arasındaki süreç her bir yüzyıl için ayrı ayrı ele alınmış, böylece şehrin Osmanlı idaresinde geçirdiği mimarlık ve şehircilik alanlarındaki değişimler üç ana bölümde incelenmiştir.

Tez çalışmasının başlangıcında, Üsküp şehrinin coğrafyası ve tarihi hakkında genel bilgiler verilmiş, sonuç bölümünde de şehrin 15. 16. ve 17. yüzyıllarda uğradığı değişim ve dönüşümler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan ve günümüzde hala mevcut olan camilerin birçoğunun aslında; aynı baniye ait diğer yapılarla birlikte (imaret, türbe, mektep, medrese, hamam, han gibi), aralarında organik bir bağ olmadan farklı yerlerde inşa edildikleri saptanmıştır. Bu yapı toplulukları aynı bani ve vakfa ait olmalarına karşın bir külliye kuruluşu özelliğini göstermemekle birlikte, inşa edildikleri bölgelerin ihtiyaçları doğrultusunda fonksiyonel özelliklere sahip yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Fiziki olarak şehrin farklı yerlerinde ve birbirlerine çok uzak mesafelerde bulunan bu eserler, külliyenin temel prensibi olan bir arada bulunma özelliği taşımadıkları için, bağımsız birer yapı olarak ele alınmışlardır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLAR'DAKİ İSKÂN POLİTİKASI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, Anadolu'da kurulan beylikler arasında fütihat alanına yakın bir yerde kurulan ve Anadolu'daki Moğol baskısı sebebiyle Türkmenlerin yoğun şekilde iskânına maruz kalan Osmanlı Devleti, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli faaliyet sahası olarak Balkanlar'ı seçmiştir.¹

Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'da hızlı yayılmasında tarikat şeyhleri ve dervişlerin faaliyetlerinin önemli rolü vardır. Bu şeyh ve dervişler, Balkanlar'da kurmuş oldukları zaviye ve tekkeler vasıtasıyla, bölgenin gayri Müslim halkını etkileyerek Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce, bir anlamda halkı psikolojik olarak fethetme hazırlığına getirmişlerdir. Ayrıca, dindeki hoşgörülü tutumlarından dolayı gayri Müslimlerin sempatisini kazanıp, Hıristiyanların daha kolay bir şekilde Müslüman olmalarını sağlamışlar, aynı zamanda fetih hareketlerine de katılmışlardır.²

Yıldırım Bayezid'in, Rumeli'nin Türkleşmesine büyük gayret sarf ettiği bilinmektedir. Bu fetih ve iskân politikası, Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. Balkanlardaki Müslüman nüfus artışı, 15. yüzyıl boyunca devam etmiş ve 16. yüzyılda Rumeli'deki Müslüman nüfusunun sayısı 194.958'e yükselmiştir. Bu iskân politikası sırasında zorunlu göçlerin de gerçekleştiği bilinmektedir. Nüfusun zorunlu göçü hem Anadolu'dan Balkanlar'a hem de Balkanlar'dan Anadolu'ya olmuştur. Rumeli'nin iskânı hususunda alınan

¹ Mehmet İNBAŞI, "Makedonya'da Osmanlı Hâkimiyeti: Değişen ve Değişmeyen Kimlik", **Dünden Bugüne Makedonya Sorunu**, 27.

² A.g.m., 37; Ö. TURAN - M. Z. İBRAHİMGİL, **Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler**, 8; Mustafa ÖZER, **Üsküp'te Türk Mimarisi**, 34; Mustafa CEZAR, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, 361; Aleksandar STOJANOVSKI, **Gradovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV Do XVII Vek-Demografski Proučuvanja**, 40.

tedbirlerin içinde en dikkat çeken, buraya daha ilk günlerden itibaren külliyetli konar-göçer unsurların aktarılmış olmasıdır.³

Osmanlı Devleti, Balkanlar'ın fethinden sonra diğer ülkelerde olduğu gibi kendi yasalarını Balkanlar'da da uygulamıştır. Balkanlar'ın en büyük idari bölgesi, 1362–1385 devrinde kurulan Rumeli Eyaleti'dir.⁴ İdari teşkilat bakımından Osmanlı Devleti'ne bağlı ülkeler ve bölgeler önce eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiye ve köylere bölünmüştür. Bu teşkilat içerisinde eyaletler beylerbeyi, sancaklar sancak beyleri tarafından yönetilmişlerdir. Bu beyler buldukları yerlerde padişahı temsil etmişlerdir.⁵

Osmanlı Devleti, Makedonya'da hâkimiyeti ele geçirdikten sonra, kendi idari sistemini yürürlüğe koymuştur. Osmanlı'nın fethinden 17. yüzyıla kadar Makedonya, Paşa Sancağı (Edirne Sancağı), Köstendil Sancağı ile Ohri Sancağı olmak üzere üç sancağa, 16. yüzyılın ikinci yarısında da Üsküp Sancağına ayrılmıştır.⁶

---

³ Bkz. (1), İNBAŞI, 36, 42-43; Filiz Çalışlar YENİŞEHİRLİOĞLU, “Erken Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'da Kent Oluşumu veya Değişimi”, **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, 889; (2), STOJANOVSKİ, 26; Dragi GORGİEV, **Skopje od Turskoto Osvojuvanje do Krajot na XVII vek**, 37-38.

⁴ Ljutfi NEDZİPİ, **XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet**, 10-12.

⁵ GÖRGÜLÜ İ. - YILMAZ V. vd. (1992), **Makedonya**, 39.

⁶ Bkz. (2), STOJANOVSKİ, 39, 53.

3. BALKANLAR'DA OSMANLI ŞEHRİNİN GENEL FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

Osmanlı şehri, planlamaya dayalı bir şehir değildir. Önceden bir şehir planı hazırlama ve bunu uygulama hareketi görülmemektedir. Ancak, bazı faktörler Osmanlı kentinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına bağlı faaliyetler, çarşının şehrin merkezi bölümünde yer almasına sebep olmuştur. Önemli camiler de ya çarşının içinde ya da çarşının çok yakınında inşa edilmiştir. Bu durumda, Osmanlı şehrinde çarşı ile önemli camilerin şehir dokusunda mevkilerini tayin eden şey, Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik, kültürel ve dinsel yapısının yaşayan dinamik gücüdür.⁷ Şehirde oturanların gündelik yaşamlarında hareket istikametlerinin buraya yönelik olması, yolların da buraya açılması, yine toplumsal dinamiğin özüne bağlı canlı bir güç halinde şehrin fiziksel yapısını belli biçimlere göre bir oluşuma götürmüştür.

Şehrin sahip olduğu işlevlerin konut, ticaret ve dini-kültürel etkinlikler olarak bölümlere ayrılması da kentsel biçimlenme üzerine etkili olmuştur. Bazı gözlemlere göre, Osmanlı şehrinin açık morfolojisinde, ticaret merkezinin zaman zaman Osmanlı öncesi döneme ait surların yanına kurulduğu savunulmaktadır. Ancak, çarşının çevresinde büyüyen yeni şehrin geometrik merkezi haline geldiği görüşü Osmanlı şehrinin gerçeği için daha tutarlıdır. Çarşı, kent surlarıyla çevrili olmadığı zaman veya İstanbul'da olduğu gibi antik ve çok geniş sur çemberi içinde kaldığı zaman, ilk konumunu korumuştur. Böylece kentlerin yapılanmalarındaki mekânsal hiyerarşi ve düzen, şehir için çarşı merkezli Osmanlı modeli ortaya çıkarmıştır. Bu model içinde çarşılar, gündelik yaşamın yürüme mesafesi içinde gerçekleştirilmesi temeline dayanan, insan ölçeği ve organik şekillenmeleri ile çevreye uyum sağlayan ölçekli bir yaklaşımın ürünlerini barındırmaktadır. Böylece, Osmanlı şehirlerinde her ne kadar planlı bir yapılaşmadan

---

⁷ Bkz. (2), CEZAR, 35.

bahsedilmese de, bedesten ve külliyelerden oluşan çarşı merkezli bölgenin kendi içinde planlı bir yerleşime sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.⁸

Erken Osmanlı Dönemi dünyasında Balkanlar'da yerleşim merkezlerinin oluşmasına veya değişmesine bakılırsa, bazı belirleyici ortak öğeler görülmektedir.

Osmanlı sosyal, politik, dinî, ekonomik ve askerî sistemini yansıtan kurumlar, mimarî yapıtlar aracılığıyla toplumsal mekâna yansımasıdır. Sadece taşıdıkları değerler bakımından değil, ortaya koydukları fiziki doku aracılığı ile de belirli bir çevre düzeni oluşturan bu yapılar kentlerin oluşum ve değişimini sağlarken, Osmanlı ideolojisini de yaygınlaştırmışlardır. Bu yapılar, külliyeler aracılığı ile kentlerin fiziki dokusunun oluşmasına veya değişmesine neden olmuşlardır. Değişik işlevli yapıları fiziki olarak genel bir alanda bir araya getiren bir vakıf sistemi çerçevesinde maddi olarak desteklenen bu kurumlar, cami, medrese, mescit, hamam, imaret, dariüşşifa, han, kervansaray, tekke, çeşme, zaviyeli camiler, köprüler vb. gibi günlük işlevlerin örgütlendiği ve sosyal yapının yansıdığı binalarda yaşam bulmuştur. Yollar ve köprüler bu külliyelerin yerleşim alanlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁹ Osmanlı kentlerinin oluşumunu veya var olan kentlerin Osmanlı dönemindeki değişimini bu külliyeler ve yapılar aracılığı ile her dönemde takip etmek mümkündür.

Balkanlar'daki yeni yerleşim düzeni veya fiziki değişim şu şekilde özetlenebilir:

Külliyelerin yapımı yeni mahallelerin oluşumunu sağlamışlardır. Dini, ekonomik ve sosyal günlük ihtiyaçları karşılayacak alt yapı kuruluşlarını barındıran külliyeler, çevrelerine yeni nüfusun yerleşmesi için inşa edilmişlerdir. Bu alt yapının sağladığı kolaylıklar kente yerleşimi çekici kılmış ve zorunlu göç olgusuyla gelenlere de hazır bir fiziki çevre oluşturmuştur. Bu külliyeler banisinin adıyla anılmış ve

⁸ Osman TUTAL, "Osmanlı Kent Mekânında Hanlar ve Üsküp Hanları", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri-Sofya, 21-23 Nisan 2000**, 168.

⁹ Bkz. (3) YENİŞEHİRLİOĞLU, 888.

genellikle de mahalleye adını vermişlerdir. Osmanlı şehirlerinde mahalle, semtler için bir adlandırma aracı olmanın ilerisinde bir yönetim birimi teşkil etmektedir. Mahalle yönetimini genellikle mahalle caminin imamı üstlenmiştir. Çoğu zaman mahalle yönetiminde vakıf mütevellisi de görev almıştır.¹⁰

Külliyeler genellikle var olan kent dokusunun veya surların ya da iç kalenin dışına yapılmış, böylece yerleşimin, Orta Çağ sur duvarlarından çıkması da sağlanmıştır. Kent dışına yapılan ilk külliyeler birbirleriyle yol sistemi aracılığıyla bağlanmış, yeni şehir merkezi ise, bu külliyelerden birinin çevresinde gelişmiştir. Orta Çağ uygulamasının tersine, sur duvarları dışında gelişen kent, Osmanlı döneminde tekrar sur duvarları ile çevrilmemiştir. Ortaçağ şehrini belirleyen bu sur duvarları, Osmanlı döneminde genellikle yıkılmış ya da yıkıma terk edilmiştir.¹¹

Sur dışına taşan kentlerde, Osmanlı öncesi var olan sur içine küçük ölçekli mescit veya hamam gibi mahalle düzeyinde yapılar inşa edilir, külliye veya ticaret yapılarıysa bu eski doku içinde yer almayıp, sur dışına inşa edilmişlerdir. Böylece sur içinde başlayan küçük ölçekli değişim ile sur dışında görülen büyük ölçekli ve kent dokusuna müdahale edici uygulamalar birleşerek, kentlerin değişimi sağlanmıştır. Sur içinde kalan eski kale Osmanlı döneminde, bir süre hapishane görevini görmüş, daha sonra ise, genellikle terk edilmiştir.¹²

Osmanlıların şehir suru ile kaleye bakış açıları birbirinden farklıdır. Osmanlı idarensin erken dönemlerinde bile, şehir surunu sağlam bir şekilde ayakta tutmaya titiz bir itina göstermedikleri saptanabilmektedir. 19. yüzyıl ortalarına kadar sur dışına taşmamış birkaç şehir dışında, şehircilik anlayışı açısından Osmanlıların şehrin bütünüünün sur içinde hapsolmasının gerekmediği görüşünü benimsediklerinden söz edilebilir.

¹⁰ Bkz. (2), CEZAR, 394.

¹¹ Bkz. (3), YENİŞEHİRLİOĞLU, 892; Nur AKIN, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, 26.

¹² Bkz. (3), YENİŞEHİRLİOĞLU, 892.

Osmanlıların şehir suru ve kale karşısındaki tutumlarını özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir:

Osmanlıların şehir surlarında yaptıkları tamirler, suru şehrin ana ögesi olarak kabullenmelerinden ziyade o yöredeki bir asayişsizlik ve askerî sorunla ilgilidir. Şehir suruna karşı tutumlarını genelde ilgisizlikle nitelenen Osmanlıların kalelerle ilgili tutumları ise bundan farklıdır. Osmanlıların 15. yüzyılın ortalarına kadar şehirlerin kalelerinin tamir hatta geliştirilmesine itina göstermelerini sadece askerî ihtiyaç ve sorunlara bağlamak yeterli bir açıklama olmaz. Bunun şehircilik anlayışıyla ilgili bir yönünün bulunduğunu açıkça seçilebilmektedir. Osmanlı şehirlerinin tarihi gelişim çizgileri göz önünde tutularak eski dokuların dikkatli bir şekilde incelenmesi, şehirdeki ticaret alanının elverdiğince kaleye yakın bir yerde kurulmaya çalışıldığını göstermektedir. Kaleye savunma silahlarının yerleştirilmesinden başka, şehir halkının hayati ihtiyaçlarının bulunduğu çarşı alanının, kaleye yakınlık sayesinde kolaylıkla güvenceye alınması düşüncesinin böyle bir kuruluşa yol açmış olabileceğini düşündürmektedir.¹³

Osmanlı şehri için belirlenecek en dikkate değer genellemelerden biri, hareket istikametinin çarşıya yönelik oluşudur. Gündelik yaşamda şehirde hareket sağlayıp insan çeken alan daha ziyade çarşıdır. İslam toplumunda öğle ve ikinci vakitleri, iş saatlerine denk geldiğinden, bu vakitlere ait ibadetin iş yerinin pek yakınında yerine getirilmesi gereği de ortadadır. Bu nedenle çarşı ile cami iç içe sayılacak derecede birbirinin yakınında yerlerini almıştır. Bu yüzden, İslam ve dolayısıyla Osmanlı-Türk şehirinde cami, bir bakıma hareket yönünün merkezi olarak görülmektedir.

Gündelik hayatta şehirde insan toplayan bölüm olarak çarşı ile cami arasında ayırım yapmak güçlük teşkil etse de, ağırlık noktasını çarşının teşkil ettiği söylenebilir. Çarşının çekicilik nedenlerinin daha fazla olduğu kuşkusuzdur. Ayrıca, çarşı, Osmanlı şehirinde sadece alışveriş faaliyetinin değil, bir kısım sanayi

---

¹³ Bkz. (2), CEZAR, 25, 27.

faaliyetlerinin de gerçekleştiği alan olmasından dolayı, şehirdeki konumu buna göre bir dokuya kavuşmuş ve ibadet kurumları da onunla ilişkili bir bölüm halinde uygun yerlere yerleştirilmiştir.¹⁴

Osmanlı şehirinde kentsel biçimlenmenin temel bölümlerinden biri olan çarşı ve çarşıyla özdeş hale gelen ticaret bölgeleri, Osmanlı etnik yapısının izole ettiği dini ve kültürel etkinliklere karşın kentin sosyal yapısındaki içe dönüklüğün aralandığı ve toplumsal kitlenin kamusal yaşamın geçtiği tek mekândır. Dükkânlar, arasta, bedesten, cami, hamam ve hanlar Osmanlı şehirinde, bu mekânın coğrafya gözetmeksizin değişmez öğeleridir.¹⁵

Osmanlı şehrinin önemli özelliklerinden birisi, şehirde halk için hamamların bulunuşudur. Hamamlar, halkın temizlik ihtiyaçlarına cevap veren sıhhi tesisler olmak dışında, İslam halkı için gusül abdesti açısından dinsel bir gereği yerine getirmeye aracı olmaktadır. İslam toplumları arasında şehir ve kasabalarda en bol miktarda hamam yapan ve bunları dinsel, kültürel, sosyal nitelikli sair bina ve kurumları ile bağlantılı bir düzenlemeye kavuşturanlar Osmanlılardır. Bunun için, cami ve medrese gibi dinsel ve kültürel yapılar çevresinde de hamamlar yapılmaya dikkat edilmiştir. Hamamların çok sayıda olması ise Osmanlı şehirinde su sorununa önemle eğilmiş olmanın somut örneklerini ortaya koymaktadır.

Hamamlar, han ve dükkânlar gibi gelir getirici türde yapılardır. Bu nedenle, hamamlar da, han ve dükkânların çoğunda olduğu gibi, cami, medrese, imaret ve hastane gibi yapılara gelir sağlamak üzere vakfa bağlanmışlardır. Cami ve medrese gibi dinsel ve kültürel yapıları yaptıranlar, gereğinde bunların yakınında, gereğinde de cami ve medreselerin uzağında bir mahallede, hatta başka bir şehirde dükkân, han, bedesten ve hamam inşa ettirmişlerdir. Külliye kuranların cami ve medreselerinin yakınına bir de hamam yaptırmayı, ya da bir mahallenin en uygun yerine hamam inşa ettirmek suretiyle bir yandan mahallenin hamam ihtiyacını karşılarken öte yandan da

---

¹⁴ A.g.k., 32.

¹⁵ Bkz. (8), TUTAL, 167.

vakıflarının dinsel ve kültürel kısmı için gelir getirici bir tesis kurmuş olmayı gözetmişlerdir. Hamam yerinin seçiminde, şehrin çarşı bölümü de gözden uzak tutulmamıştır.¹⁶

Osmanlı şehrinde, ticari ve öteki yapıların şehir içinde yerleştirilmeleri, şehrin bütünü açısından bir planlama ürünü olmasalar da, özellikle külliye halindeki toplu düzenlemeler, tekli yapılar, hem amaca uygunluk hem de uzun süre gereksinimlere cevap verecek akılcı ve faydacı davranışın ürünü olma özelliği taşımaktadırlar. Bunun sonucu olarak, bir İslam şehrinde, cami ve ticaret yapılarının her ikisinin de aynı çevre içinde ölçülü bir düzenlemeye götürülmeleri en iyi Osmanlı Devri Türk şehrinde görülebilir.

---

¹⁶ Bkz. (2), CEZAR, 31-33.

4. ÜSKÜP ŞEHRİNİN KISA TARİHİ

Balkan Yarımadasının güney ve orta kesiminde yer alan Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Üsküp, Kosova sınırında yer alır (Bkz. Resim 1). Kuzeyden sıra dağların meydana getirdiği Karadağ, batıdan Şar Dağı, güneyden Karadziçe dağları ile kuşatılmış geniş bir ovada, Vardar Nehri'nin iki yakasında kuruludur. Şehir, genel olarak doğal bir düzlükte kurulmuş gibi görünse de, bir bölümü orta yükseklikte tepelikler ve dağlıklardan oluşmuştur.

Üsküp'ün geçmişi iki bin yıl öncesine kadar dayanır. Antik Üsküp şehri, bugünkü Üsküp'ün yaklaşık üç kilometre kuzeybatısında bulunan "Aşağı Vodno" ve "Nerez" semtleri arasındaki antik sahada kurulmuştur. İskenderiyeli ünlü bilim adamı Batlamyus'un, 2. yüzyılda "Iskopi" olarak bahsettiği şehir, M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda İlliryalılar'ın idaresinde olup, "Skupi" adıyla bilinmektedir.¹⁷

Antik Skupi M.Ö. 4. yüzyıl sonunda Dardanlar tarafından ele geçirilip başkent yapılmıştır. Bu antik şehir bugünkü Zlokuçan köyünün yakınlarında, Vardar'ın ve Vardar'ın bir kolu olan Lepenec (Lepençe) ırmaklarının sol yakasında bulunmaktadır (Bkz. Resim 2).¹⁸ 518 yılında gerçekleşen deprem faciası sonucunda ve daha öncesinde şehre yapılan barbar saldırılar nedeniyle şehirden kaçan ve bu sayede zarar görmeyen yerli halk yeni yaşama alanı bulmak zorunda kalmıştır.¹⁹

İvan Mikulčić'e göre, Antik Skupi kentinin yok oluşunun asıl nedeni, 518 yılında meydana gelen deprem değildir. Asıl sebep, antik Skupi'nin o döneme ait olan öteki şehirlerin sahip oldukları koruyucu surlarına nazaran neredeyse hiç korunmasız olmasından ileri gelmektedir.²⁰ Depremde altüst olan şehri terk etmek

¹⁷ Bkz. (2), ÖZER, 12; Ekrem Hakkı AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 246.

¹⁸ Bkz. (2), ÖZER, 12; Tihomir ARSOVSKİ, *Evolucija na Urbanite Formi vo Skopskiot Prostor (Prilozi za urbanata istorija na Skopje od 5200 g. pr. n. era do XIX vek)*, 15.

¹⁹ Bkz. (3), GORGİEV, 9; Blagoj POPOV, *Skopje Grad Na Solidarnosta*, 17; İvan MİKULČIĆ, "Za mestopoložbata na antičko Skopje", *İstoriija*, 267.

²⁰ Bkz. (19), MİKULČIĆ, 268; (19), POPOV, 15.

zorunda kalan yerliler, güneydoğuya doğru birkaç kilometre ilerleyerek, şimdiki "Kale" ile "Gazi Baba" tepesi arasındaki, Vardar Nehri'nin günümüzde mevcut olmayan sol kolu Serava Çayı vadisine yerleşerek, burada bugünkü Üsküp'ün temellerini atmışlardır.²¹

M.Ö. 3. yüzyılda diğer Dardan şehirleri gibi Skupi de Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Bundan sonra Skupi, Romalılar döneminde Balkan Yarımadası'nda stratejik açıdan önemli bir merkez konumu haline gelmiştir. Kazandığı bu konumun asıl sebebi Balkanlar'da doğu ile batıyı birbirine bağlayan önemli bir noktada bulunmasıdır.²² Roma döneminde Üsküp, Hıristiyanlığı çok erken kabullenmiştir. Bazı kaynaklara göre, 313 yılında Hıristiyanlık Milan fermanı ile yasallaştırıldıktan on yıl kadar sonra burada da kabul görmüştür.²³

Şehir, 395 yılında Batı Roma hükümetinden ayrılan Bizans (Doğu Konstantinopol) hükümetinin idaresi altında kalmıştır.²⁴ Birçok araştırmacının görüşüne göre 518 tarihli depremden sonra yok olan antik Skupi kenti, Bizans hükümdarı Justinianus tarafından "Justinianus Prima" adıyla yeniden kurulmuştur.²⁵ Bu adı, Justinianus'un inşa edip onardığı ilk şehir olduğundan dolayı aldığı bilinmektedir.

Takip eden yüzyıllarda Üsküp çok sayıda hükümdar değiştirerek çok çalkantılı dönemler geçirmiştir. Şehir, civarda bulunan Slavlar'ın ardı arkası kesilmeyen saldırılarına karşı oldukça direnmiş olsa da 7. yüzyılın sonlarına doğru işgal edilmiştir. Bu dönemde şehrin "Skupi" olan adı, bugünkü ismi Skopye (Skope, Skopia)²⁶ ile değiştirilmiştir. Ardından birkaç defa yine Bizanslıların ve Sırpaların idaresine geçmiştir. Makedonya Devleti'ni kurarak bölgeyi hâkimiyeti altına alan Çar

²¹ Bkz. (2), ÖZER, 12.

²² A.g.k., 12; (19), POPOV, 15.

²³ Bkz. (19), POPOV, 15.

²⁴ Salih ASIM, *Üsküp Tarihi ve Civarı*, 54; Bkz. (18), ARSOVSKİ, 15.

²⁵ *Kosova Vilayeti Salnamesi* (H. 1314-M. 1896), Yay. Haz: H. Yıldırım Ağanoğlu, 1.

²⁶ Daha sonra şehir, Türkler tarafından fethedildiğinde, Arapçada "suların akması ve kaynaması" anlamına gelen "Üsküp" adını almıştır. Bkz. (2), ÖZER, 12.

Samoil (976-1014) zamanında Üsküp, gelişmesine devam ederek, Balkanlar'ın önde gelen ticaret merkezlerinden biri olmuştur.²⁷

1081 yılında Normanlar'ın eline geçen şehir, Peçenek ve Uz Türklerinin de Balkanlarda giderek artan baskısı ile 1093'te yeniden Bizans Devleti'nin egemenliğine girer. Ancak, I. Manüel'in 1180'de ölümüyle, bölgede tekrar karışıklıklar başlamıştır. Bağımsızlığını 12. yüzyılın sonlarında kazanan Sırp Devleti'nin Kralı II. Milutin (1282-1321), Üsküp'ü başkent yapmış ve bu dönem, 110 yıl devam edecek Sırp egemenliğinin başlangıcı olmuştur.²⁸

Osmanlıların Balkanlar'daki devletlerle ilişkileri 1340'lı yıllara kadar dayanır. Sırları bir tehdit olarak gören Bizans Devleti, önceleri Osmanlı ile yakınlaşmış ve Çimpe Kalesi²⁹ ile civarını Rumeli'de bir üs olarak Osmanlı devletine vermiştir. Böylece 1352'de Çimpe Kalesi'ne yerleşen Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilatlandırmıştır.³⁰ Burayı, Anadolu'dan getirilen takviye kuvvetlerle sağlam hale getiren Süleyman Paşa; Balkanlarda yapılacak olan fetih faaliyetleri için, sağ, orta ve sol kol olarak "uçlar" teşkil etmiştir. Sol kolda Evranos Bey, orta kolda Süleyman Paşa ve sağ kolda da bir başka bey, uç beyi olmuştur. Belirlenen hedefler doğrultusunda Balkan coğrafyasında Osmanlı hâkimiyeti yayılmaya başlamış, I. Murat (1362-1389) devrinde hızlanan fetih faaliyetleriyle Edirne (1361) ve Filibe (1363) gibi şehirler, Osmanlı idaresine girmiştir.³¹

²⁷ Bkz. (24), ASIM, 55; (2), ÖZER, 12; (19), POPOV, 17; (18), ARSOVSKİ, 17; (3), GORGİEV, 9; A. KAČEVA – S. HRİSTOVA vd., **Zivotot vo Skopje 1918-1941 (The Life In Skopje From 1918-1941)**, 11.

²⁸ Bkz. (2), ÖZER, 13; (3), GORGİEV, 10-11; (18), ARSOVSKİ, 19.

²⁹ Bu isim Osmanlı tarihi yayınlarında Çimni, Çimbeni, Çipni, Cemi, Çimnik, Çin ve Gelibolu tahrir defterinde Çenbi imlalarında yazılmış olup Gelibolu yarımadası berzahına yakın, Marmara sahilinde bir kale idi. İsmail H. UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar)**, 156.

³⁰ Bkz. (1), İNBAŞI, 28; (29), UZUNÇARŞILI, 155-157.

³¹ Bkz. (2), ÖZER, 13.

Çirmen Savaşı'nın zaferle sonuçlanması Makedonya topraklarının hızlı bir şekilde Osmanlı'nın eline geçmesine neden olmuştur. Bu savaş sonrasında Bizans Devleti Osmanlı'ya tabi olmuş ve vergi vermeye başlamıştır. 1389 yılında ise, Kosova Zaferi ile Osmanlı'nın Balkanlar'da tartışılmaz üstünlüğü başlamıştır.³²

Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra, Üsküp'ün, hem fetih tarihi hem de kimin tarafından fethedildiği konusunda farklı rivayetlere rastlansa da genelde, Eylül 1391 ile 6 Ocak 1392 tarihleri arasında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedildiği kabul edilmektedir.³³

Paşa Yiğit Bey, kendi aşiretine mensup olup Saruhan bölgesinden getirtilen Türkmenleri Üsküp'e yerleştirerek, burasını Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin en önemli uç merkezlerinden birisi haline getirmiştir. Fethedildiği 1392 yılından, Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlı idaresine girdiği döneme kadar, buradan Bosna'ya uzanan Türk bölgelerini idare eden uç beylerinin merkezi olmuştur.³⁴ Böylece, şehir, Üsküp ile Üsküp yöresinin ve şehrin kuzeybatısına düşen diğer bölgelerin ele geçirilmesiyle, eski Osmanlı kabile aristokrasisi mensupları olan uçbeylerinin merkezi olmuştur.

Uçbeyleri, başta sınırların korunması ve yeni bölgelerin fethedilmesi göreviyle sultan tarafından tayin edilen, uçların sivil ve askerî yönetiminden sorumlu yöneticilerdir.³⁵ 14. yüzyılın sonlarında Üsküp, Bosna'ya, Sırbistan'a ve Arnavutluk'a yöneltilen askerî ve siyasi hareketlerin idare edildiği merkez, uç beyliği konumundadır.

15. yüzyılın ilk çeyreğinde, vilayetler, başında subaşı olmak üzere, birer askerî-idarî merkez teşkil etmişlerdir. 15. yüzyılın ortalarında Üsküp Vilayet subaşısının büyük geliri ve yüksek görevi olmuştur. 1463 yılında Bosna'nın fethi ile

³² Bkz. (3), GORGİEV, 17; H. Yıldırım AĞANOĞLU, *Üsküp Kitabı*, 102.

³³ Bkz. (3), GORGİEV, 18-19; Milan BOŞKOSKI, *Skopje i Skopskata Oblast od VI do krajot na XIV vek*, 270-272.

³⁴ Bkz. (32), AĞANOĞLU, 102.

³⁵ Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*, Çev. Suat Engüllü, 31.

Üsküp'ün idari durumu değişerek Üsküp, Kalkandelen ve Kaçanik ile birlikte Bosna Sancak Beyliği'ne bağlı bir eyalet konumunu alır. Üsküp de Üsküp Eyaletinin merkezi olur. Yahya Paşa'nın Haziran 1507 tarihli vakıfnamesinde Üsküp, Paşa Sancağı'nın nahiyesi olarak geçer. Paşa Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin en eski sancaklarından. Osmanlı fetihlerinin erken zamanlarında kurulmuştur ve Makedonya'nın en büyük bölümü bu sancağa dâhil edilmiştir. 16. yüzyılın ortalarında, 1544–1553 yılları arasında kurulan ve ana merkezi Üsküp olan Üsküp Sancağı, Üsküp, Kalkandelen, Pirlepe ve Kırçova nahiyelerden oluşmuştur.³⁶

Üsküp'ün ilk uçbeyi olan Paşa Yiğit Bey (1392-1414) bu vazifeyi 1414 yılına kadar sürdürmüştür. Paşa Yiğit Bey'in ölümünden sonra bu göreve oğlu olduğu iddia edilen İshak Bey (1414-1439) getirilmiştir. İshak Bey'in vefatından sonra da, yerine oğlu İsa Bey (1439-1463) geçmiştir. İsa Bey bu görevi, Bosna'nın fethedilmesiyle birlikte yeni kurulan Bosna Sancağı'nda, Bosna Sancak Beyi görevine getirilene kadar yapmıştır.³⁷

Osmanlı döneminde Üsküp refah içinde yaşamıştır. Bu dönemde zanaatçılığın gelişmesi şehre farklı bir önem kazandırmış ve ekonomik güç sağlanmıştır. Belgrat'ın 1521 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile “uç şehir” olma özelliğini kaybetse de, bölgeden geçen kervan yollarının kavşak noktasında bulunmasıyla, üretim ve ticaret açılarından büyük gelişme göstermiştir. 16. yüzyılın sonuna doğru ise, Üsküp şehri, Balkan Yarımadası'nın en zengin şehirlerinden biri olmuştur.³⁸

17. yüzyıla kadar devam eden bu hızlı gelişim, Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ordusu ile yaptığı savaşı kaybetmesi sonucu son bulmuştur. 27 Ekim 1689 tarihinde, Üsküp'ü yağmalayıp ateşe veren Avusturyalılar, şehri işgal ederek,

³⁶ Bkz. (4), NEDZİPİ, 10-12.

³⁷ Bkz. (32), AĞANOĞLU, 102; (1), İNBAŞI, 33.

³⁸ Mustafa ÖZER, “Üsküp'te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu ile Mukayeseli Bir Değerlendirme”, **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, 544; Bkz. (19), POPOV, 23.

Balkanlar'daki birçok şehir gibi tahrip olmasına ve halkın doğu (Sofya-İstanbul) ile batı (Belgrat) bölgelerine göç etmesine neden olmuştur.³⁹

Bunun dışında Osmanlı yönetimi döneminde Üsküp, büyük tahribata yol açan ve şehrin gelişimini yavaşlatan, 1908 yılında görülen Çarşı Yangını ile 18. ve 19. yüzyılların sonlarına doğru Vardar Nehri'nin taşmasıyla meydana gelen büyük su baskınlarına tanık olmuştur.⁴⁰

Uzun süren bir durgunluktan sonra, 19. yüzyılda, Üsküp tekrar yenilenip gelişmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonunda hazırlanan Osmanlı salnamelerinden Kosova Vilayeti Yıllığı'ndan, vilayetin o devirde merkezini teşkil eden Üsküp'ün uzunca bir süredir gerilemekte olduğunu, ancak, o yıllarda yeniden canlanmaya başladığı öğrenilmektedir.

19. yüzyılın ortalarında Üsküp yine Vardar Bölgesi'nin temel ticari merkezi haline gelmiştir. Şehrin gelişmesinde ise en önemli rolü, 1873 yılında inşa edilen Selanik-Üsküp-Mitrovitsa tren yolu ve özellikle de 1888 yılında başlatılan Belgrat-Üsküp-Selanik tren hattı seferleri oynamıştır. Bu dönemde Üsküp bir tren yolu kavşağı olmuş ve Belgrat üzerinden, Orta ve Batı Avrupa'yla dolaysız bir bağ kurmuştur. Yine, yukarıda adı geçen Kosova Vilayeti Yıllığı'nda, yeni yapılan demiryolları döneminde, coğrafi avantajlarının, Üsküp şehrini "*Avrupa şimendiferlerinin kavuşma noktası*"na dönüştürdüğünden, böylece ticari bağlarının yeniden kurulduğundan ve asrın gelişme çizgisine ayak uydurmak açısından "pek kavi ümitler bahşetmekte" olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹

Üsküp, Sırbistan'ın 1459 yılında ve Bosna'nın 1463 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine kadar, Osmanlı Devleti'nin en önemli askerî strateji merkezini temsil etmiştir. Burası, askerî harekât ve dağıtım merkezi olduğundan,

³⁹ Bkz. (2), ÖZER, 16; Aleksandar MATKOVSKI, *Makedonija vo Delata na Stranskite Patopisci 1371-1777*, 657-658; (27), KAČEVA- HRİSTOVA vd., 11.

⁴⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 32.

⁴¹ Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 11; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 10.

Belgrat ele geçirilmeden önce çok parlak bir ticarete sahip olmuştur. Osmanlı egemenliğine girdiği 1392 yılından itibaren batıya giden yolların kavşak noktasında olması ile daha da önemli bir merkez konumuna ulaşan şehir, Belgrat'ın fethedildiği 1521 yılına kadar bu özelliğini korumuştur. Bu durum 16. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁴²

Yaklaşık 520 yıl Osmanlı idaresi altında kalan Üsküp, 23-24 Ekim 1912 tarihinde Sırlar tarafından işgal edilmiştir. 10 Ağustos 1913 tarihinde yapılan Bükreş Anlaşması sonucunda da, Manastır, Priştine ve İştıp gibi şehirlerle birlikte, Sırlara devredilmiştir. 1915 yılında Bulgarlar tarafından işgal edilen şehir, 11 Eylül 1918'de yeniden Sırlara verilmiştir. 1941'den itibaren Almanların müttefiki olan Bulgaristan'a bırakılan Üsküp, 1945 yılında Alman istilasından kurtulduktan sonra kurulan Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde, Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin idare merkezi olmuştur.⁴³

Üsküp'ün yakın tarihindeki 1963 yılı depremi, şehrin büyük ölçüde kentsel dönüşüme uğramasına ve Osmanlı dokusunun birçok mahallesiyle birlikte eserlerini yitirmesine sebep olmuştur. Bu depremden sonra Üsküp'e dünyanın dört bir yanından gelen büyük yardımlar sonucu şehir, "Dayanışma Kenti" adını almış ve yeni baştan onarılmıştır.

1990'lı yılların başlarında, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dağılmaya başladığında, 8 Eylül 1991 yılında referanduma gidilerek Makedonya'nın bağımsız bir devlet olduğu ilan edilmiştir. Yeni kurulan Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti yine Üsküp olmuştur.

---

⁴² Bkz. (24), ASIM, 27; (2), ÖZER, 20; Kiro DOJČINOSKI, **Skopje-Paraleli; Skopje-Paralléles; Skopje-Parallels**; 19; Elizabeta KONESKA, **Makedonya'da Osmanlı Etkisi Taşyan Bakır Kablar**, 13.

⁴³ Bkz. (2), ÖZER, 16.

Resim 1- Makedonya haritasında Üsküp

Resim 2- Kırmızı çember içine alınmış bölge Antik Üsküp; siyah çember içine alınmış bölgeler, ortada Kale ve sağda Gazi Baba Tepesi

Resim 3- Üsküp'te sel baskını

Resim 4- Üsküp'te 1962 yılında meydana gelen sel baskını

Resim 5- Üsküp'te 1963 yılında meydana gelen depremden bir görüntü

5. ÜSKÜP ŞEHRİNİN OSMANLILAŞMASI VE ŞEHRİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

Yaklaşık 520 yıl Osmanlı idaresi altında kalan Üsküp şehrinde, fethi takiben sistemli bir iskân politikası izlenmiştir. Şehirden çok sayıda Sloven halkı göçmüş, getirilen Türklerle, Üsküp çok kısa bir zaman içinde Türkleşip, İslamlaşmıştır.⁴⁴

16. yüzyılda, Üsküp ve Manastır'da nüfusun %65-70'ini Müslümanların meydana getirdikleri bilinmektedir. 16. yüzyılın başlarında 37.435 Türkmen Rumeli'ye iskân edilmiştir. Ancak, 17. yüzyıldan itibaren artık Rumeli'ye göç yapılmadığı görülmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı görülmektedir. Bunun en önemli göstergesi ise, 1683 II. Viyana Kuşatması'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması ve neticede başlayan önemli toprak kaybıdır. Avusturya kuvvetlerinin, Makedonya topraklarına hücumu sırasında, 1689 yılında Avusturya tarafından işgal edilip yağmalanan şehirde çok sayıda Osmanlı eseri zarar görmüş, halkın Müslim ve gayri Müslim ahalişi şehirden göçmüştür. Fakat 1690 yılında, Avusturya Ordusu'nun Osmanlılar tarafından mağlup edilmesiyle, bölgede Osmanlı hâkimiyeti yeniden tesis edilmiş ve Üsküp tekrar bir Osmanlı-Türk şehri haline dönüştürülmüştür.⁴⁵

Kaynaklara göre Üsküp şehri ilk olarak, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında bulunan Serava Çayı vadisine kurulmuştur. Kale, Gazi Baba ve Sultan Murat Camii arasındaki düz bölgede büyüyen şehir, nüfus ve ticaret hayatındaki değişmelerin etkisiyle, nehrin güneybatı ve kuzeydoğu kesimine doğru genişlemiştir.⁴⁶

⁴⁴ Bkz. (38), ÖZER, 543; (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 11.

⁴⁵ Bkz. (1), İNBAŞI, 42-43.

⁴⁶ Bkz. (38), ÖZER, 543; (2), ÖZER, 22; (42), DOJČINOSKI, 19.

Resim 6- Osmanlı Dönemi'nde Üsküp'ün merkezini oluşturan bölgeden bir kısım. Arkada en solda Kale; en arkada ortada Mustafa Paşa Camii ve önünde Mavrovka Ticaret Merkezi; en sağda Sultan Murat Camii ve Saat Kulesi, altta solda Mahkeme Binası; altta sağda Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi

Ortaçağda, Üsküp şehrinin fiziki özelliklerinin temelleri, 13. ve 14. yüzyıllarda biçimlenmiştir. En büyük önem ve şöhretini, 14. yüzyıl ortalarında, başkent ilan edilmesiyle kazanan şehir, bu dönemde, hem şehirleşme açısından hem de iktisadi açıdan gelişimine devam etmiştir. Şehir surlarının çerçevesi içerisinde, kral sarayları dışında, önde gelen devlet adamlarının malikâneleri, halk konutları, kiliseler ve başka tür yapılar inşa edilmiştir. Sokak örgüsü iyi organize edilmiş, aynı zamanda suyolları inşa edilmiştir. Zanaatçılık, manastır bünyelerinde, derebeylerin mülklerinde ve şehirde gelişim göstermiştir. Fermanlara ve kilise belgelerine dayanarak, bu dönemde Üsküp'te var olan zanaatların, özellikle kuyumculuk ve demirciliğin etkin olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Bulunduğu coğrafi konuma bağlı olarak, Üsküp'ün daha bu dönemden itibaren hem ticari hem de ekonomik açıdan önem kazandığı görülmektedir.

⁴⁷ Bkz. (3), GORGİEV, 13; (18), ARSOVSKİ, 20, 22.

Şehirde, ortaçağda görülen ticari ve ekonomik gelişim, Osmanlı'nın topraklarına katıldığı 14. yüzyıl sonlarında ve 15. yüzyıl boyunca da devam etmiş, 16. yüzyılın sonuna doğru ise Üsküp'ün Balkan Yarımadası'nın en zengin şehirlerinden biri olmasını sağlamıştır.

Resim 7- Üsküp'ün en eski tasviri olduğu kabul edilen gravür

1555 yılında, büyük bir deprem faciasından sonra şehir, 1594 yılında büyük bir yangın felaketi geçirmiştir. Bıraktıkları büyük izlere rağmen, bu facialar unutulup, şehirde eski zanaatçılık yeniden canlandıktan sonra Üsküp, Balkanlar'da önemli bir ekonomi merkezi olmaya devam etmiştir. 17. yüzyılda ise, birçok yabancı gezginin seyahatnamesinden şehrin, Avusturya Ordusu'nun işgalinden önce, önemli bir ekonomi ve ticaret merkezine dönüştürüldüğü öğrenilmektedir.⁴⁸

1878 yılında, Üsküp'te karargâhı olan Avusturya Ordusu Genel Kurmayı tarafından çizilen şehrin imar planından, 19. yüzyılın sonlarında, Üsküp'teki Osmanlı

⁴⁸ Bkz. (19), POPOV, 23; (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 11.

eserlerinin kabarık sayıda olduğu görülmektedir. Şehir planında mahalle, semt, cami, tekke, köprü ve diğer yapıların adları özgün isimleriyle verilmiştir. Belgeden mahalle ve semtlerin zamanın ileri gelenlerinin adlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Osmanlı mahallelerinin ekseriyeti Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında bulunmaktadır. Güneybatı yakasındaki mahalle ve semtler ise daha yeni tarihlidir.

Şehir, 19. yüzyıla kadar esas olarak Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında gelişim göstermiş olduğu için, "Üsküp" nehrin sadece kuzeydoğu yakasında bulunan kısmına denilmiştir. Nehrin güneybatı yakasında, 18. yüzyıla kadar ciddi bir yerleşim söz konusu olmamıştır ve 19. yüzyıla kadar bu bölge "Karşıyaka" olarak adlandırılmıştır (Bkz. Resim 8).⁵⁰

Vardar Nehri'nin güneybatı yakasında, Vodno eteklerine yakın bir konumda inşa edilen tren istasyonu ise şehrin Vodno Dağı'nın eteklerine kadar yayılmasına neden olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir sınırını belirlemiştir.⁵¹ Tren istasyonunun Vardar Nehri'nin güneybatı yakasına inşa edilmesinden sonra, nehrin kuzeydoğu yakasında bulunan çarşı, şehrin eski çekirdeğini oluştururken, bu bölüm şehrin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu şekilde, güneybatı yakası adım adım şehrin çekirdeği olmaya başlamış ve modern bir Avrupa şehri görünümüne bürünerek, öteki yaka ile zıt bir karakter oluşturmuştur.⁵²

Erken Osmanlı dönemindeki yerleşimlerde fiziki dokunun oluşumunu veya değişim sürecini anlayabilmek için bunları Osmanlı öncesi özelliklerine göre gruplandırmak gerekir. Bunlar üç gruba ayrılır: yeni kurulan yerleşimler; Bizans veya Balkan Prenslüklerinden alınan yerleşimler; son olarak da, Memluk, Anadolu Beylikleri ve Türkmen Beylikleri'nden alınan yerleşimler.

⁴⁹ Enver İLYAS, *Rumeli'nin Canevi*, 21.

⁵⁰ Jov. HADŽI VASİLJEVIĆ, *Skoplje i njegova okolina. İstoriska, etnografska i kulturno politička izlaganja*, 31-33.

⁵¹ Bkz. (2), ÖZER, 22; (42), DOJČINOSKI, 19.

⁵² Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 12.

Üsküp şehri, Balkanlar'daki öteki yerleşimlerle birlikte ilk iki gruba dâhil olmaktadır. Elde edilen toprağın politik ve ekonomik açıdan kontrol edilebilmesi için Osmanlı kurumlarını buralara yerleştirmek gereği doğmuştur. Bu sebepten, bahsettiğimiz bu ilk iki gruba ait olan yerleşimlerde, Osmanlı mimari yapıtlarını, külliye ve vakıf sistemini bulmak olasıdır.⁵³

Üsküp'ün çevre düzenlemesinin içine, şehrin fiziki strüktürünü oluşturan yeni kentsel unsurlar girmeye başlamıştır. Şehir, eski sur duvarlarıyla birlikte dıştan çarşığı da barındırmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, birbirine sokak örgüsü ve mahalle merkezleriyle bağlanan yeni konut ve çalışma bölgeleri oluşturulmuştur.⁵⁴

Resim 8- Kale'den Vardar Nehri'nin güneybatı bölgesi-1930 yılları. 18. yüzyıldan önce, şehrin bu tarafında ciddi bir yapılanma görülmemektedir

⁵³ Bkz. (3), YENİŞEHİRLİOĞLU, 888-889.

⁵⁴ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 21.

6. 15.-17. YÜZYILLARDA ÜSKÜP ŞEHRİNİN MİMARİ GELİŞİMİ

Balkan Yarımadası'nın merkezinde, geniş bir ovada, Vardar Nehri'nin iki yakasında kurulmuş olan Üsküp, Osmanlı topraklarına katıldığı ilk yıllardan itibaren çok kısa bir süre içinde Osmanlı şehrine dönüştürülmüştür.

Tarihi ve maddi verilere dayanarak, Osmanlı hâkimiyeti döneminin ilk iki yüzyıldaki zaman diliminde, şehrin bölgesel bütünlüğünü ve büyüklüğünü belirlemek mümkündür. Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahilinde; Kale, Gazi Baba ve Sultan Murat Camisi arasındaki düz bölgede büyüyen şehrin sınırları, Çayır⁵⁵ ve Tophane⁵⁶ semtlerine kadar yayılmaktadır.⁵⁷

Üsküp Kalesi, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahili ile eski şehrin merkezinin batı kesimindeki, Üsküp'e hâkim bir tepenin üzerinde olup bir iç kaleden oluşmaktadır. Kale, Osmanlı döneminde, güneyden "Yahudi Mahallesi", kuzeyden "Pazar Meydanı", batıdan Vardar Nehri, doğudan ise "Hacı Balaban" ve "Eyne Bey" mahalleleri ile kuşatılmıştır.

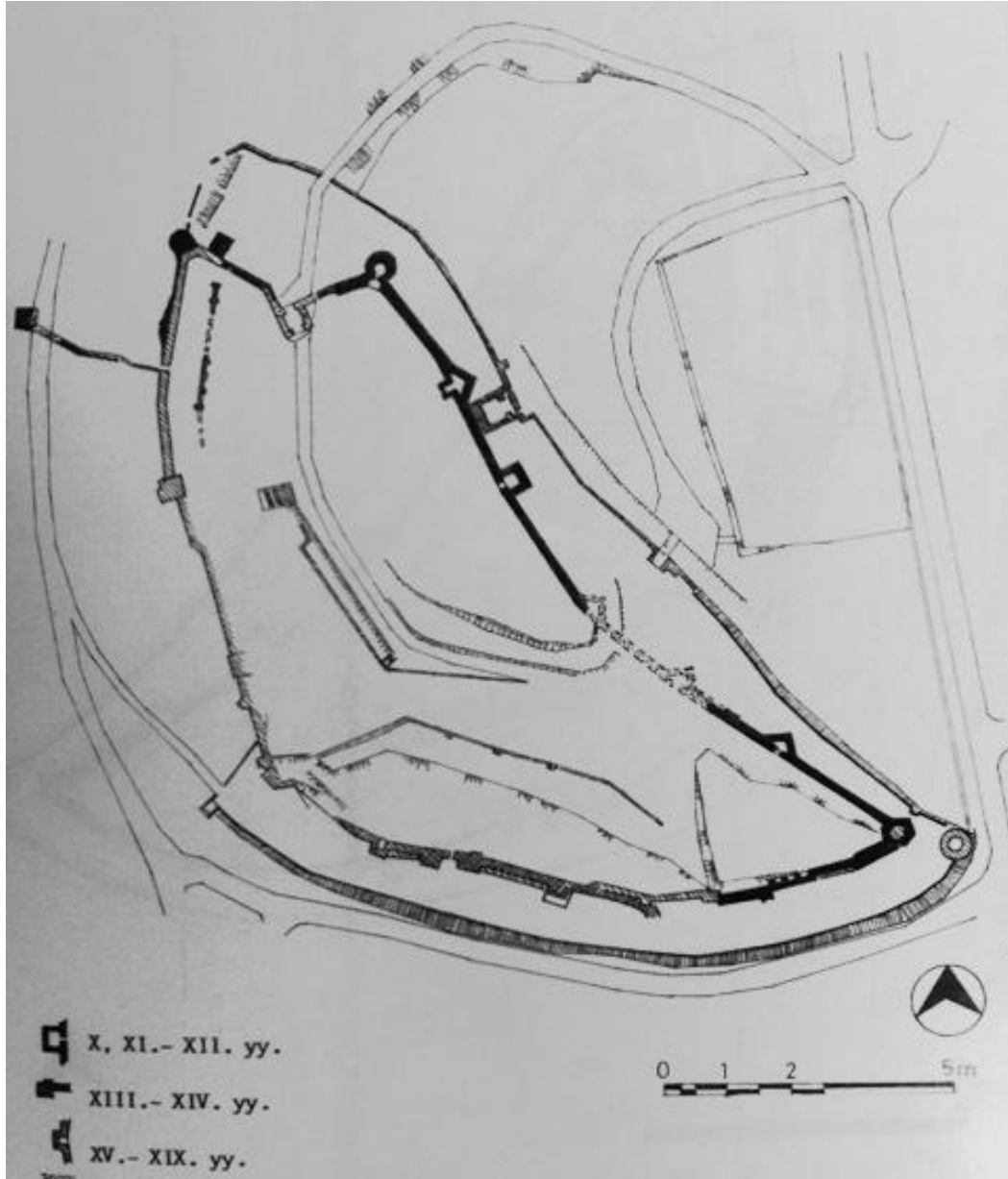
Dört inşaat aşaması geçirdiği ve ilk olarak, Roma Devri'nde, 6. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilen Üsküp Kalesi, 11.-19. yüzyıllar arasında yapılan bazı onarım ve ilavelerle bugüne ulaşmıştır. Şehrin en yüksek tepesini çevreleyen görkemli kale duvarının (biri daire, biri üçgen, bir de kare planlı üç kulesiyle birlikte) 11. yüzyılda

⁵⁵ Çayır semti, Çar Duşan'a ait 1348 tarihli bir fermanla Çahr olarak geçmektedir. Çayır adını, Türklerin döneminde, burada bulunan çok sayıda çayır alan ve otlaklardan aldığı düşünülmektedir. Bkz. (42), DOJČINOSKÍ, 109.

⁵⁶ Tophane semti ise Çayır'ın bir devamı olarak Üsküp'ün sınırını belirlemektedir. Bu semt adını, burada 15. yüzyıldan beri bulunan top dökümhanesi ve atölyesinden almıştır. Bkz. (42), DOJČINOSKÍ, 109

⁵⁷ Bkz. (18), ARSOVSKÍ, 23; (38), ÖZER, 543.

inşa edildiği düşünülmektedir (Bkz. Şekil 1). İnşa malzemesi olarak, düzgün kesme, kaba yonu ve moloz taş, kısmen de tuğla kullanılmıştır.⁵⁸

Şekil 1- Kale'nin 9. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar gelişimi

⁵⁸ B. BABIĆ – İ. MİKULČIĆ, “Skopsko Kale”, **Jubilejno izdanije, Kulturno İstorisko Nasledstvo Vo SR Makedonija**, 58-59; Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 434; (2), ÖZER, 21, 179.

Resim 9- Günümüzde Üsküp Kalesi

Resim 10- Vardar Nehri'nin güneybatısından Kale'nin görüntüsü

1912-1913 Balkan Savaşları'nın sonucu olarak Balkan coğrafyasının büyük bir kısmını terk eden Osmanlılardan sonra, kale, kısa bir süre askerî maksatla kullanılmıştır.⁵⁹ Günümüzde kalenin surları ile içindeki bazı kule ve burçları yakın zamanda onarılmıştır.

Üsküp, Osmanlı idaresine girdiği andan itibaren, kale dışında ve sur içine hapsolmemiş bir Osmanlı şehri olarak gelişim göstermeye başlar.

14. yüzyıla ait birçok farklı belge ve fermanlarda, Üsküp Kalesi sıklıkla “Üst Şehir” - “Eski Akropolis” ve yüksek surlarla çevrili olan “Alt Şehir” adlarıyla geçmektedir. O dönemde, bugünkü çarşının yerinde bulunmakta olan gelişmiş bölge, eski kalenin bir parçası olarak ortaçağ kale şehrine bağlanmaktadır (Bkz. Resim 11). Çarşı, ayrı ve özel olarak düzenlenmiş bir ticaret merkezi olarak anılmasa da, Üsküp'ün o dönemde, zanaatı ve iyi düzenlenmiş esnaf loncalarıyla en önde gelen ticaret şehri olduğu belirtilmektedir. Kale dışındaki bölge, çarşıyla olan organik bağı yüzünden yaşamına devam etmiştir. Burada konut bölgeleriyle birlikte çarşı alanı da gelişim göstermiş, alanın örgütlenmesi de bölgelerin işlevlerine göre düzenlenmiştir. Konut bölgeleri zemin ve üst kattan oluşan yoğun yapılarla inşa edilmişlerdir. Kale dışı bölgesi, kalenin doğu tarafında Müslüman ve Hıristiyan konut alanlarının bulunduğu mahalleleri; kalenin güney kesimindeyse Yahudi Mahallesi'ni kapsamaktadır. Mahallelerde yer alan konut örnekleri, kentin dokusunu yansıtan önemli faktörlerdir. Şehrin merkezini de Müslüman ve Hıristiyan mahallelerin arasında bulunan çarşı oluşturmaktadır.⁶⁰

Üsküp Çarşısı, daha 12. yüzyılda biçimlenmeye başlamıştır. Burada, ticarî faaliyetlerin dışında çeşitli etkinlikler de düzenlenmiştir. Çar Duşan'ın 14. yüzyılın ortalarında yayınlamış olduğu kanunname sayesinde, Üsküp'te tüccar ve zanaatçıların hakları iyi korunmuş olup, çarşının gelişiminde ve ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Düzenlenen panayırlarla, yerel halk ile komşu devletlerin tüccarları

⁵⁹ Bkz. (2), ÖZER, 21; İvan MİKULČIĆ, *Staro Skopje so Okolnite Tvrđini*, 119.

⁶⁰ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 22-23; (58), BABIĆ – MİKULČIĆ, 59.

arasında büyük sayıda mal alışverişi gerçekleştirilmiştir.⁶¹ Ancak, 14. yüzyılın sonlarında, Osmanlılar tarafından ele geçirilen şehir farklı bir kimlik kazanmaya başlamıştır.

Resim 11- A. Deroko'ya göre Üsküp'ün ortaçağdaki durumu ve surları. Arka kısımda en sağdaki bayır üzerinde günümüzde Sultan Murat Camii bulunmaktadır

Resim 12- Çarşı'nın içinden Kale'nin görünüşü

⁶¹ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 22.

Daha çok ‘‘Türk arşısı’’ olarak bilinen Üsküp arşısı, Osmanlı şehir mimarisinin ilginç ve önemli yapılar topluluğunu bünyesinde barındırmaktadır. arşı, günümüzde eski Yugoslavya coğrafyasında ayakta kalabilmiş olan Osmanlı dönemi çarşılarının en büyükleri arasında yer almaktadır. Bütün diğer çarşılar gibi Üsküp arşısı da, kentin her yönden gelen yolların kesiştiği en işlek yerinde kurulmuş olup, ‘‘arşı-arşı’’ sözcüğünün, kavşak ya da dört bir yandan ulaşılan meydan anlamının tam olarak karşılığını vermektedir.

Kurdukları birçok vakıf sayesinde, Üsküp’ün Osmanlı kenti özellikleri taşıyan bir şehir olarak kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan ilk uçbeylerinin bu topraklara geldikleri dönemden itibaren, birçok belgede Üsküp Türk arşısı’nın kuruluşu ile ilgili ilk bilgiler bulunabilmektedir.

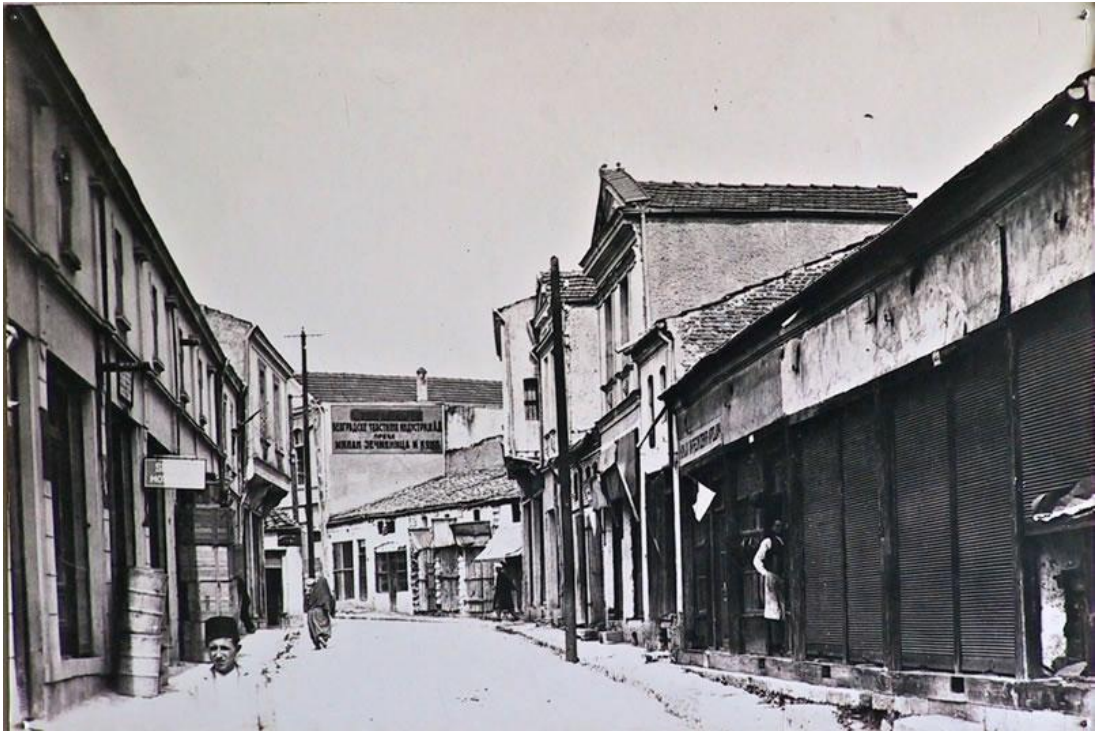
Çarşısı’nın tamamı, ayrı ayrı vakıfların malı olan arazi üzerinde kurulmuştur. Burada, Paşa Yiğit Bey’e, İshak Bey’e, İsa Bey’e, Davut Paşa’ya, Mevlana Muslihuddin Müezzın Hoca ve diğerlerine ait olan vakıf mülkleri bulunmaktadır. Aslında Türk arşısı, gelirleri adı geçen banilerin yaptırdıkları hayratın ihtiyaçlarının karşılanmasına ayrılmış bir vakıf mülküdür.

Resim 13- arşı sokaklarından bir görüntü - 19. yüzyıl ortaları

Üsküp'te belirli hayratın ayakta kalabilmesi amacıyla inşa edilen ve çarşı dâhilinde bulunan yapılar arasında, Bedesten, Sulu Han, Kapan Han, Kürkçü Hanı, Kurşunlu Han, Çifte Hamam, Davut Paşa Hamamı, Şengül Hamamı, bunların etrafında yapılmış çok sayıda dükkân ve günümüzde çarşıda olduğu gibi, Bedesten etrafındaki alan üzerinde yer almışlardır.

Üsküp şehrinin gelişiminde, Eski Türk Çarşısı kompleksinin büyük bir rolü vardır ve aynı zamanda, zengin bir mimariyi ve anıtsal mirası da barındırmaktadır. Çarşı, ölçülü ritmi olan büyük ve küçük dükkânlardan oluşmuştur. Bunlar, sık ve bitişik sıralanmış bir şekilde inşa edilmiş ve tümü, yükseklikleri aynı seviyede olacak şekilde inşa edilmişlerdir. Ahşap konstrüksiyonlu, küçük boyutlu olan bu dükkânlar, kerpiçten inşa edilmişlerdir. Bunların birlikte bunlar genelde, çarşıda bulunan bedesten, han, hamam ve benzeri yapılara bitişik vaziyette bulunmaktadır. Dolambaçlı kaldırım yollarının, bir anda yön değiştirmesiyle, genişlemesiyle ve birleşmesiyle, Osmanlı-Türk çarşılarına özgü olan tipik bir manzara oluşturmaktadır.

Resim 14- Çarşıdan bir görüntü – 20. yüzyıl başları

Resim 15- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 20. yüzyıl başları

Resim 16- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 20. yüzyıl başları

Üsküp'ün Türk Çarşısı, doğal bir lâbirentten oluşmaktadır. Dolambaçlı yollardan ve sokaklardan oluşan bu labirentte ise belli zanaatların icra edildiği ve içinde dükkânların bulunduğu daha küçük çarşıların, adlarını bu zanaatlardan almış çok sayıda sokağı kapsadığı bilinmektedir. Düzenli bir şekilde bölgelendirilmiş olan bu çarşı sokaklarından bazılarının otantik görünüşü korunmuştur. Bunlardan bazıları, Kazancılar, Yorgancılar, Dericiler ve Demirciler Çarşısı'dır. Fakat günümüzde, bu çarşılardan çoğunun sadece adı kalmış olup, zanaatların icra edildiği dükkânlar korunabilmiş değildir.⁶²

Resim17- Çarşı'dan bir görüntü

⁶² A.g.k., 31-32; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 254, 256.

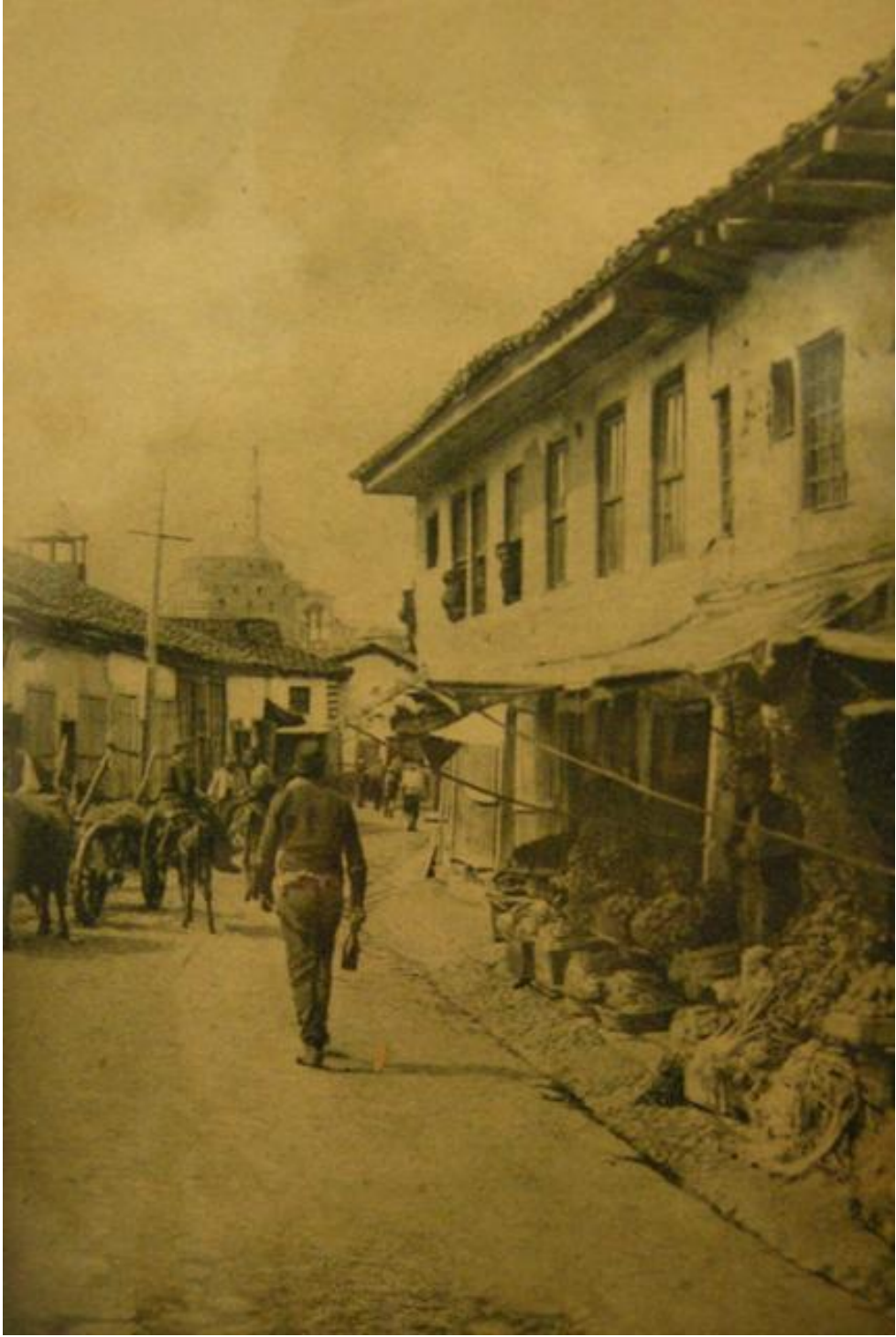

Resim18- Çarşı sokaklarından bir görüntü

Resim 19- Çarşı sokakları

Resim 20- Çarşıdan bir sokak görüntüsü - 20. yüzyıl başları

Ticaret bölgesinin değişmez öğeleri olan cami, bedesten, medrese, hamam ve hanlar Anadolu'da olduğu kadar Rumeli çarşılarında da Osmanlı şehir fizyonomisinin özellikleriyle karakterize olurlar. Bu şehirler süreç içinde birçok değişikliği bünyelerine katarsalar bile geleneksel yapılarını da korumaktadırlar. Özellikle Boşnak ve Makedon kentlerinde Osmanlılara ait merkez-çarşı karakteri varlığını sürdürmektedir. Bu şehirlerden biri olan Üsküp'te, çarşı merkezli kent modeli kendini açıkça ortaya koymaktadır.⁶³

Üsküp'ün uğradığı büyük felaketler çarşının görünüşünde belirgin izler bırakmıştır. Yüzyıllar içersinde birçok defa yangına maruz kalan çarşı defalarca tahrip olmuştur. En büyük tahribata, 1689 yılında, Üsküp'ün ateşe verilmesi sırasında ve 1963 yılı depremi sırasında, uğradığı kabul edilmektedir. Depremde dükkânların büyük bölümü tamamen yıkılmıştır.

Maruz kaldığı bütün felaketslere rağmen, Üsküp Çarşısı'nın her defasında tekrardan yenilendiği bilinmektedir. Yapılan müdahaleler sırasında, çarşı bünyesine eklenen yeni bölümlerin, eski bölümlerle uyum içinde olmasına özen gösterilmemiş, yeni ve modern malzemeler kullanılarak onarılmıştır.⁶⁴

---

⁶³ Bkz. (8), TUTAL, 170.

⁶⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 254.

Resim 21- Çarşı'dan bir görüntü

Resim 22- Çarşı sokaklarından bir görüntü

Resim 23- Çarşı sokaklarından bir görüntü

Resim 24- Çarşının güneydoğu girişi

6.1. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrının Mimari Gelişimi

Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte Üsküp'ün eski şekli ve görünümü çok kısa zamanda değişmiştir. Şehir, 14. yüzyılın sonundan itibaren, o zamana kadar yabancı sayılan Osmanlı idaresinin toplumsal ve ekonomik ilişkileri ile kültür geleneklerine göre uyarlanmaya başlamış, eski Bizans ve Sloven kültürlerinin eserleri yerine ise yeni sayılan Osmanlı eserleri inşa edilmiştir.

Konuya genel olarak bakıldığında, Osmanlı şehirlerinin kendine özgü karakteristiğinin 15. ile 16. yüzyıllarda iyice belirginlik kazandığı söylenebilir.⁶⁵

Erken Osmanlı Dönemi'nde şehirlerin oluşmasında ve değişmesinde iki kurum önemli rol oynamıştır. Bunların ilki çok işlevli yapılar olarak inşa edilen zaviye ve zaviyeli camilerdir. Diğeri ise, ticaret yapılarıdır. 14. ve 15. yüzyıllarda inşa edilen tüm külliyelerde birinci kurum (zaviyeler) her zaman bulunmaktadır. İkincisiyse (ticari yapılar), şehirlere göre değişmektedir. Popüler kültür bazında yerel halkın Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlayan zaviyeler, merkezi idari sistemin henüz kurulmadığı bir dönemde etkin olmuş kurumlardır. 15. yüzyıla gelene kadar bu dönem külliyelerinde ulu cami bulunmaz.⁶⁶

Şehirlerin ticaret alanı ile evlerin bulunduğu yoğun doku birbirinden farklı mahallelerde yer almıştır. Bu yüzyılda, mezarlıklar mescit ve zaviyelerin çevresinde yer almıştır. Tabakhane yapısı ise, genellikle 14. ve 15. yüzyıl şehrinin dış sınırını belirlemektedir.⁶⁷

14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın ilk yarısında, Üsküp'te o zamana kadar görülmedik inşaat faaliyetleri gerçekleşmeye başlamıştır. Kısa bir zaman

⁶⁵ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 21; (2), CEZAR, 26.

⁶⁶ Bkz. (3), YENİŞEHİRLİOĞLU, 892

⁶⁷ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 21.

dilimi içersinde Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında gezginlerin hayranlıkla bahsettiği bir Osmanlı şehri kurulmuştur.

6.1.1. 15. Yüzyılda Üsküp Kalesi

Kale, 15. yüzyılda, genel hatlarıyla Ortaçağ kentinin bulunduğu sınırlar üzerinde kurulmuştur. Mazgalları, top yerleri ve kuleleri de dâhil, kale surlarının tamamı Osmanlı idaresi döneminden kalmadır.⁶⁸

Balkanlar'ın Osmanlı mimarlığına özel bir katkısı kale ve palanka denilen, savunma mimarisi alanında olmuştur. Osmanlıların tüm mimari etkinliği arasında, suyolları ve kısmen de köprüler ayrı tutulacak olursa, devletin tek resmi inşaat saydığı ve mali yükünü genellikle ikta sistemi içinde çözdüğü, ya da doğrudan hazineden karşıladığı tek faaliyet türü, kale inşaat ve onarımları olmuştur.⁶⁹

Osmanlılar, daha önce de belirtildiği gibi, fethedip idare altına aldıkları şehirlerde, yeniden kale ve hisar yapmamışlardır. Şehirde önceki dönemlerden kalanları onarmışlar veya ilavelerle geliştirmişlerdir. Üsküp, Osmanlı idaresine geçtiği zaman harap durumda olan kale, büyük çaplı bir onarıma tabi tutulmuş ve içine muhafızlarla cephane yerleştirilerek şehrin güvenliği sağlanmıştır. 1481 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan kale personelinin fazlalığına bakılacak olursa, Osmanlıların Üsküp ve dolayısıyla kalenin savunmasına büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

⁶⁸ Ayverdi, sözü geçen kulenin H. 1061/ M. 1650 tarihli ve 856 sayılı Tapu Defteri'nde kayda geçirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu kulenin banisi ve 17. yüzyılda yaşamış olan Bayram Paşa, Üsküp'te bir han da inşa ettirmiştir. Bkz. (17), AYVERDİ, 305.

⁶⁹ Zeki SÖNMEZ, "Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler", **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, 649.

⁷⁰ Bkz. (2), ÖZER, 21.

Üsküp Kalesi, Osmanlı döneminde askerî kışlaya dönüştürülmüştür. Askerler buradan kuzeye savaşa gidip, sonra yine kaleye dönmüşlerdir. Bu şekilde kale askerlerin ve ailelerinin devamlı ikametgâhı olarak kullanılmıştır.⁷¹

Osmanlı şehirlerinde çarşı alanının, kaleye yakın kurulmasının nedeni, tehlike anında şehir halkının kolaylıkla güvenceye alınması düşüncesinin yol açmış olabileceği düşünülmektedir (Bkz. Resim 12). Ancak, özellikle 14. ve 15. yüzyıllardaki tarihi gelişime bakıldığında, çarşının kaleye yakın bir yerde kurulması nedeninin, tehlike karşısında, çarşıdaki ticaret mallarının kale sayesinde kolaylıkla güvenceye alınması düşüncesinin ötesinde, şehir halkının güvenle bakabileceği bir çekirdek bölümün yakınında, şehirlinin hareket alanını oluşturmak gibi bir amacın gözetildiği düşünülmektedir.⁷²

Kalenin, Osmanlılar döneminde büyük bir tamirat geçirdiği, doğu kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresinde kalenin birçok defa onarım gördüğü bilinmektedir. Ancak, yapılan bu tamirlerde kalenin hangi kısımlarının elden geçirildiğini tespit etmek imkânı mevcut değildir. Evliya Çelebi, günümüzde mevcut olmayan ve kalenin güney cephesinde bulunan kapısı üzerindeki tamir kitabesinden bahsetmektedir. Buradan, yapının, Sultan II. Murat tarafından, H. 850 / M. 1446 yılında tamir edildiği öğrenilmektedir.⁷³

6.1.2. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrinin Çarşı Bölgesi

Karakteristik çizgilerinin belirginlik kazanması, 15. ile 16. yüzyıllarda tamamlanan Osmanlı şehrinin kendine özgü karakteristiğini belirlemede, ticaret yapıları da, gerek mimari özellikleri, gerek şehir içindeki yerleştirilme düzenleri,

⁷¹ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 23.

⁷² Bkz. (2), CEZAR, 27.

⁷³ Bkz. (2), ÖZER, 21; (58) BABIĆ – MIKULČIĆ, 60.

gerekse kullanım amacına göre biçimlenen türleri ile önemli bir role sahip bulunmaktadır.⁷⁴

Osmanlı döneminden önce de, yine aynı yerde ticari hayatın gelişmiş ve mal değişiminin yapılmış olduğu bilinmektedir. Daha sonraları, Osmanlı idaresinin kurulması döneminde, birbirinden ayrı iki çarşının, Hıristiyan ile Müslüman çarşılarının mevcut olmaları ihtimal dâhilindedir. İsa Bey'in Üsküp'te bulunan hayratına ait 1469 tarihli vakıfnamede yer alan ve bu tahminleri destekler nitelikte olan bölüm şöyledir: *“Adı geçen hayrat sahibi, yine aynı şekilde sözü edilen imaret ve medresenin ihtiyaçları için Üsküp içinde, Müslüman Çarşısı'nda dükkânlar, evler ve arsalar vakfetti...”*⁷⁵ Daha sonraları, iki çarşının birleştirilmesiyle, Türk Çarşısı olarak bilinen ve günümüze kadar ayakta kalan tek bir çarşı ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Üsküp Çarşısı, bir zamanlar Osmanlı sınırları içinde yer alan bu topraklarda bulunan bütün diğer çarşılar gibi, oryantal mimarinin tipik bir ürünüdür. Osmanlı idaresinden önce olduğu gibi, bu dönemde de, devlet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulan zanaatçıların ve tüccarların oluşturdukları esnaf loncaları örgütlenmeye başlamıştır.

Çarşı geçmiş dönemde de, tıpkı günümüzde olduğu gibi, bir çarşının temel yapıları sayılan sık ve bitişik sıralanmış dükkânlardan oluşmuştur. Dükkânların tümü, yükseklikleri aynı olacak şekilde inşa edilmiştir ve ilk bakışta hepsinin aynı, neredeyse tek çatı altında buldukları izlenimi edinilmektedir. Üsküp Çarşısı'nda bulunan dükkânlar, çarşı içinden geçen daracık ve çoğu eğri büğrü olan sokakların iki yanında yer almaktadır. Ahşap yapı ve küçük boyutlu olan bu dükkânlar kerpiçten inşa edilmiştir. Çarşayı oluşturan dükkânlar çoğunlukla bedesten, han, hamam, mağaza ve benzeri yapılarla bitişik vaziyette bulunmaktadır. Bütün

⁷⁴ Bkz. (2), CEZAR, 27.

⁷⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 353.

dükkânların sokağa bakan cephesi tamamen açık olup satılan malların daha iyi sergilenmesine imkân vermektedir (Bkz. Resim 13-28).⁷⁶

Üsküp Çarşısı'nın daha büyük olan aynı zamanda merkezi sayılan bölümüne, Kapalı Çarşı, Örtülü Çarşı, bir de Karanlık Çarşı denildiği bilinmektedir. Örtülü Çarşı'nın, bir zamanlar Tüfekçiler Çarşısı ve Bakkallar Çarşısı adıyla anılan çarşılar arasındaki alanı kapladığı ve burada bulunan sokakların hepsinin tahtalarla örtülü olduğu tahmin edilmektedir (Bkz. Resim 25).

Resim 25- Örtülü Çarşı'nın bir bölümü. Çarşı sokaklarının eski tarz kaplamasının nasıl olduğu görülmektedir - 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında

Çarşının, adlarını belli zanaatların icra edildiği dükkânlardan almış çok sayıda sokağı kapsadığı ve 15. yüzyılda, Müslüman ve gayri Müslimlerden oluşan zanaatkârlar tarafından, 133 dalda meslek icra edildiği bilinmektedir. İncelenen tahrir

⁷⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 253, 255; Snežana Gerasimova MATESKA, *Čaršijata vo Arhitektonsko-Urbanističkata Struktura na Gradovite vo Republika Makedonija*, 31-32, 35.

deFTERlerinden bu dönemde hangi mesleğin revaçta ya da geri planda olduğunu öğrenmek mümkündür.⁷⁷

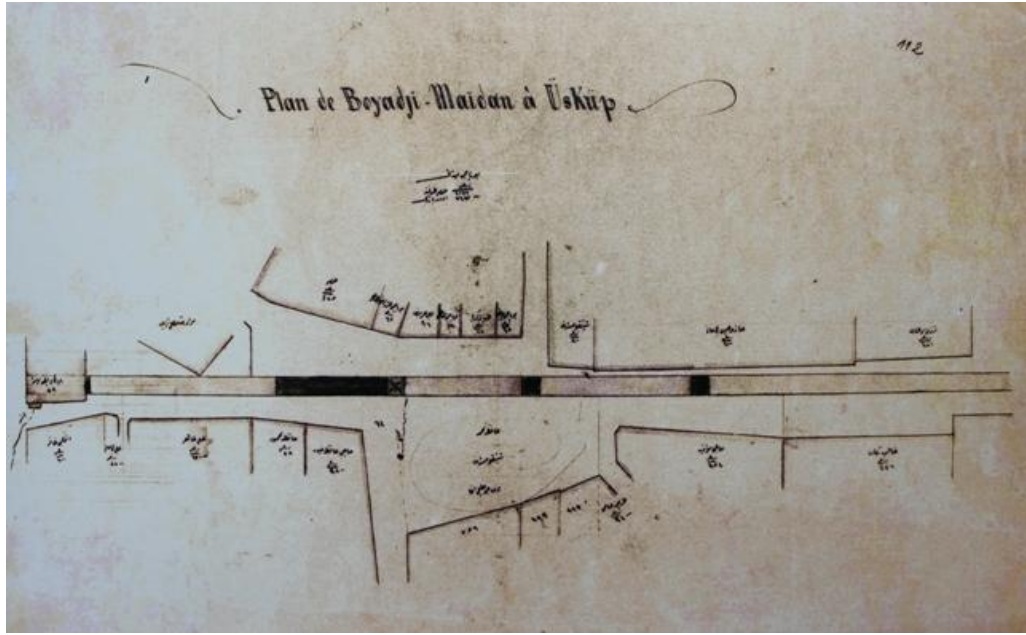
Resim 26- Çarşı sokaklarından bir görüntü - 20. yüzyıl başları

Resim 27- Çarşı sokaklarından bir görüntü

⁷⁷ Daha fazla bilgi için Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 256; (2), ÖZER, 39-40.

15. yüzyıla ait İsa Bey Vakıfnamesi'nde, İsa Bey-Çifte Hamam karşısında, İshak Bey Kervansarayı'nın⁷⁸ yanında yer alan boyacı dükkânlarından bahsedilmektedir. Vasilyeviç ve Evliya Çelebi'nin yazılarından ise Çifte Hamam'ın Boyacı Meydanı'nda bulunduğu, dolayısıyla bu alana Boyacı Meydanı ve Boyacılar Çarşısı denildiği öğrenilmektedir (Bkz. Şekil 2; Resim 32).⁷⁹ Bu meydanda, Şahinoğlu Mahallesi'nde bulunduğu bilinen Murat Paşa Camii de yer almaktadır.

Şekil 2- Boyacı Meydanı planı

Aynı vakıfnamede, 1469 yılında Takkeci Çarşısı'nın mevcut olduğundan bahsedilir. Bu çarşı, incelenen kaynaklara göre Bedesten yakınlarında bulunmaktadır. Vakıfname metninin devamında, adı geçen hayrat sahibinin, Bedesten'e, daha doğrusu Külahçılar Çarşısı'na yakın mesafede bulunan iki dükkânını vakfettiği ileri sürülmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Günümüzde Sulu Han olarak bilinmektedir.

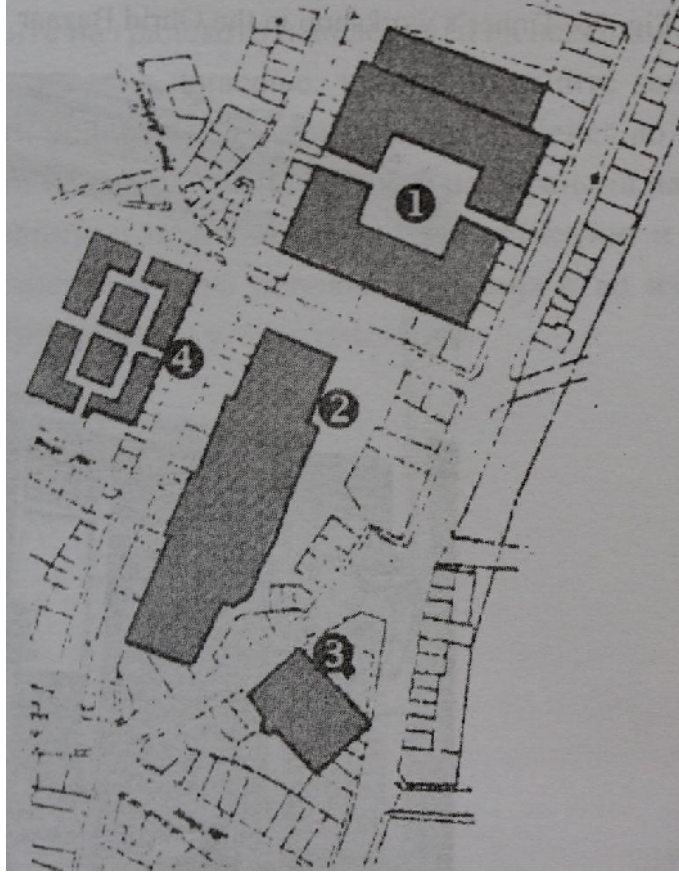
⁷⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 256; Evliya Çelebi, MEHMED ZILLI OĞLU, **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, 100.

⁸⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 256.

Resim 28- Boyacı Meydanı'ndan bir görüntü

Şekil 3 - 1. Sulu Han; 2. İsa Bey Çifte Hamamı; 3. Murat Paşa Camii; 4. Bedesten

1869-1912 Dönemi Üsküp Türk Belediye İdaresi Belgeler Dizininde bulunan belgelerde şu çarşılar tespit edilmiştir:

Abacılar, Alaca⁸¹, At Pazarı, Demirciler⁸², İpekçiler, Kazancılar⁸³, Kaftancılar⁸⁴, Kapan⁸⁵, Kasaplar, Kürkçüler⁸⁶, Lonca⁸⁷, Lüleçiler, Mutafçılar, Pabuççular⁸⁸, Saraçlar, Tahtakale⁸⁹, Tellallar, Terziler, Tüfekçiler⁹⁰, Hallaçlar, Çubukçular, Takkeçiler⁹¹ ve Şekerciler Çarşısı⁹².

15. yüzyıl ortalarında inşa edilen Üsküp Bedesteni, İshak Bey tarafından yaptırılmıştır. Üsküp Çarşısı'nın merkezinde bulunan yapı, Sulu Han'ın batısında yer almaktadır. İshak Bey'in vakıfları arasında gösterilen bedestenin günümüzde mevcut olmayan ilk yapısı, 15. yüzyıldandır. Günümüzde mevcut olan yapı, 1899/1900 yıllarında eski bedestenin temelleri ve duvarları üzerinde inşa edilmiş yeni bir yapıdır.⁹³ İlk yapının ne zaman inşa edildiğine dair bilgiler, Belgrat Sokağı'nda bulunan Üsküp Bedesteni'nin ana giriş kapısı üzerinde yerleştirilmiş olan kitabede yer almaktadır. Kitabeden, günümüzde mevcut olan bedestenin, bir uçbeyi ve

⁸¹ Çarşılar çoğu zaman yakınlarında bulunan birtakım yapıların adlarını alarak, o adla anılmışlardır. Burada ki örnekte de çarşı adını Alaca Camii'nden almıştır. 1963 yılı depreminden sonra kentin yeni imar planının uygulanmasıyla bu çarşı da ortadan kaldırılmıştır.

⁸² Kurşunlu Han karşısında, bugünkü Debarska Sokağı'nda bulunduğu bilinmektedir.

⁸³ Karaorman sokağında bulunduğu bilinmektedir.

⁸⁴ Kaftancılar Çarşısı'nın Türk Çarşısı'na ait olan en güzel ve en eski çarşılar arasında ve Çarşı'nın örtülü kısmında yer aldığı bilinmektedir. Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 97-98; (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 86.

⁸⁵ Adını Kapan Han'dan almıştır.

⁸⁶ Kürkçü Hanı'nın çevresinde, bugünkü Şarplaninska Sokağı'nda bulunduğu bilinmektedir.

⁸⁷ Adını, Üsküp'te merkezi İsa Bey Camii yakınlarında bulunan Esnaf Loncası'ndan almıştır.

⁸⁸ Günümüzde Kapan Han'ın arkasında bulunan bir bölümde, Pabuççu Arastası'nda çalışmaktaymışlar. Bu çarşının Demirciler Çarşısı'na bağlandığı düşünülmektedir. Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 98; (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 86.

⁸⁹ Tahtakale Çarşısı, kalenin alt yanında, daha doğrusu bir yandan Taş Köprü'den eski belediye binasına, bir yandan da Kazancılar Çarşısı'na kadar uzanan alan üzerinde yer alan Tahtakale'de bulunuyordu. Bazı kaynaklara göre, Yahudi Mahallesi ve Üsküp Kalesi önündeki pazar yeri de, Tahtakale'nin sınırları içine giriyordu. Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 42-43.

⁹⁰ Bu çarşının Kazancılar Çarşısı'na bağlandığı bilinmektedir. Aynı zamanda Kazancılar ve Tüfekçiler Çarşısı'nda İbrikçiler Çarşısı'nın da yer aldığı bilinir. Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 98; (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 86.

⁹¹ Bu çarşının daha 15. yüzyıldan beri mevcut olduğu bilinmektedir. Adına 1445 tarihli İsa Bey Vakıfnamesi'nde de rastlanmaktadır. Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 91.

⁹² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 257; (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd., 98.

⁹³ Bkz. (2), ÖZER, 143.

sultanın ikinci Üsküp serhat muhafızı olan İshak Bey'in daha 15. yüzyılın ortalarında yaptırdığı ilk bedestenin yükseldiği yerde kurulmuş olduğu öğrenilmektedir.⁹⁴

Bedestenin, şehirdeki ticari hayatın merkezi olduğu ve çarşının da onun etrafında kurulduğu bilinmektedir. Dini hayat cami etrafında oluşup şekillendiği gibi, ticari hayat da bedesten etrafında oluşup biçimlenmektedir (Bkz. Şekil 3). Bu nedenle bedestenler de, tıpkı camiler gibi kentin en önemli kurumlarından biridir. Ayrıca yapı olarak konstrüksiyonlarının sağlamlığı nedeniyle bedestenler kıymetli eşyaların, tüccarların kasalarının ve esnafın arşivinin korunabileceği güvenilir bir yapıdır. Bedesten içinde dükkân sahibi olanların, çarşı içinde özel itibar gören kimseler oldukları bilinmektedir.⁹⁵

Üsküp Çarşısı'nın merkezinde, Bedesten ve Kurşunlu Han arasındaki arsa üzerinde, günümüzde eski kalıntıları üzerine yeniden inşa edilen Arasta Camii bulunmaktadır (Bkz. Resim 29). İlk olarak ne zaman inşa edildiği ve kimin hayratı olduğu bilinmeyen bu camiyle ilgili en eski bilgiye, 1699 tarihli Üsküp Sicili'nde rastlanmaktadır. Sicilden, Paşa Yiğit Bey Vakfı'ndan Arasta Camii'nin hatibine günde sekiz akçe verildiği öğrenilmektedir. Bu bilgiye göre Arasta Camii'nin Üsküp'teki Paşa Yiğit Bey Camii ile bir ilişkisi olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Arasta Camii'nin kalıntılarındaki duvar işçiliğine bakılacak olursa, bu caminin Üsküp'teki en eski camilerin yapıldığı dönemde, 15. yüzyılın birinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir.⁹⁶

Eserin ilk adı bilinmese de, adının Üsküp Sicili'nde geçmesi, bu caminin çok eskiden "Arasta" adı ile anıldığını göstermektedir. Geçmişte arasta adı, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan şehirlerde, büyük ve önemli camiler etrafında kurulan, büyük ve önemli çarşılara verilmiştir. Arastalar çarşılar da kurulan, aynı işi yapan esnafın bir arada bulunduğu, aynı malın üretilip satıldığı ticari kurumlar ve

⁹⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 262-263.

⁹⁵ A.g.k., 265.

⁹⁶ Bkz. (2), ÖZER, 211; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 157; Behicüddin ŞEHABİ, **Kapanmayan Yaralar**, 122.

büyük camiler yanında kurulmuş üstü kapalı pazarlar ya da kapalı çarşılardır. Kimi durumda, büyük bir caminin duvarına bitişik olarak kurulan arasta çarşısı, aynı zamanda camiye bağlı mimari bir bütün de teşkil etmektedir. Bu bilgilere dayanarak, Üsküp Çarşısı'nda bulunan bu caminin adını, yanında bulunan Arasta Çarşısı'ndan aldığı düşünülmektedir.⁹⁷

Resim 29- Arasta Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu

Kaynak ve yayınlardan elde ettiğimiz bilgilere göre Üsküp'ün şehir merkezinde, Osmanlılar devrinde, 17 han inşa edilmiştir. Şehir, uzun zaman, doğudan batıya mal taşıyan kervanlar, yeni pazarlar peşinde uzun yollar kat eden tüccarların mola yeri olarak kullanılmıştır. Tüccarları konuk etmek için şehirde çok sayıda han ve kervansaraylar inşa edilmiştir.

⁹⁷ Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, "Prilog kon Proučavanjeto na Arasta Camija vo Skopje", *Zbornik*, 117-118.

Bunlardan 15. yüzyıla ait olan ve günümüze ulaşabilen yalnızca Sulu Han (15. yüzyılın ikinci çeyreği) ve Kapan Han (15. yüzyıl) mevcuttur. Çeşitli sebeplerden dolayı tahrip olan bu yapılar onarıldıkları sırada kısmi değişikliğe uğramış olsalar da, ilk yapıldıkları zamandaki plan ve kütle özelliklerini korumaktadırlar.⁹⁸

Sulu Han (Eski Han), Bedesten'in hemen güneydoğusunda yer alır. Cepheleri dört yandan dükkânlara bitişiktir.⁹⁹ Hanın inşa kitabesi yoktur. Ancak Üsküp'te birçok eser yaptıran İshak Bey'in vakfiyesinde, bu vakfa gelir getirici binalar arasında sayılan yapının, İshak Bey tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla Sulu Han; İshak Bey'in vakfına gelir temin etmek için Üsküp'te tahsis ettiği iki handan (Eski Han ve Yeni Han) birisidir. Vakfiyeden, dış cephe duvarlarına bitişik 20 dükkânı olduğu anlaşılan bu handan başka, İshak Bey'in Eski Han olarak bilinen bir yapıyı da vakfettiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyenin düzenlendiği tarih esas alındığında hanın en geç, 15. yüzyılın ortalarında yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir. İshak Bey'in Üsküp'te yaptırdığı caminin inşa tarihi H. 842 / M. 1438-39 olduğuna göre, cami ve medresesine vakfettiği hanın, caminin yapıldığı tarihlerde veya daha sonra yapılmış olduğu muhtemeldir. Buradan hareketle eserin, 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir.¹⁰⁰

Kapan (İsa Bey) Hanı, çarşının içinde, Davut Paşa Hamamı'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Batı cephesi dükkânlarla kapatılmış olan hanın diğer cepheleri caddelere bakmaktadır. Yapı, kuzey-güney yönünde hafif eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği eserin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak, Üsküp'te ve diğer bazı Balkan şehirlerinde, başta cami olmak üzere pek çok eser yaptıran İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in, Üsküp'teki camii, imareti ve medresesi için vakfettiği eserler arasında, Kapan Han da yer almaktadır.

⁹⁸ Bkz. (38), ÖZER, 544.

⁹⁹ Bkz. (2), ÖZER, 130.

¹⁰⁰ A.g.k., 134.

Vakfiyenin düzenleme tarihi H.874 / M.1469 yılı olmakla birlikte, vakfın H. 871 / M. 1466 yılında kurulduğu bilinmektedir. Vakfiyede hanın mimarisi ve mevki hakkında daha fazla bilgi mevcut olmasa da; Üsküp Çarşısı'nda; Serava Çayı, Dapçe'nin mülkü, Haraççı Şücaeddin ve vakfedenin arsasıyla çevrelenmiş bir arsa üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Han, İsa Bey'in vakfına gelir sağlamak ve böylece vakıf görevlileri ve eserlerin bakım, onarım ve sürekli yaşatılması için gerekli maddi kaynağın sağlanması amacıyla inşa edilmiştir. Vakfın H. 871 / M. 1466 yılında kurulduğu düşünülürse, hanın en geç bu tarihte yapılmış olması gerektiği ortaya çıkar. İsa Bey'in doğum tarihi ile hanikah ve medresesinin yapım tarihi, kesin olarak bilinmediği için, hanın ne zaman yapıldığı konusunda emin olunamamaktadır. Ancak, vakfın kuruluşu ve düzenlenişi ile İsa Bey'in ölüm tarihinin H. 880 / M. 1475'ten önce olması nedeniyle, hanın 15. yüzyılın ortalarında yapılmış olabileceği düşünülmektedir.¹⁰¹

15. yüzyılda inşa edilen fakat günümüzde mevcut olmayan iki han tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan Camlı Han'ın, Bitpazarı'nda, Çarşı'nın içinde, Krste Misirkov Bulvarı'nın başladığı noktada; Boyalı Han'ın ise aynı bulvarın karşı tarafında, İsa Bey Camii'ne yakın bir noktada bulunduğu bilinmektedir (Bkz. Resim 30-31). İkisi de kentin imar planının uygulanması sırasında yıkılmıştır.¹⁰²

Üsküp Çarşısı'nın içinde bulunduğu bilinen ve günümüzde mevcut olmayan sosyal yapılardan biri İshak Bey Çifte Hamamı'dır. Bitpazarı ve Kurşunlu Han arasında bulunan alan üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Bu hamam, İshak Bey tarafından, İshak Bey İmareti'nin (Alaca Camii) inşa edildiği 1438 yılı ile İshak Bey Vakıfnamesi'nin tescil edildiği 1445 yılları arasındaki dönemde yaptırılmıştır. Vakıfnameden, eskiden hamamın bulunduğu ve günümüzde bir hayli değişmiş durumda olan yerini tespit etmek mümkündür. Hamam güneyden, günümüzde Samarciska Sokağı adıyla bilinen sokakla, doğudan "Müslüman mezarlıklarının" yerinde kurulmuş bulunan Bitpazarı ile sınırlanmaktadır. Yapının kuzey ve batı

¹⁰¹ A.g.k., 126-128.

¹⁰² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 305.

sınırını ise, bir zamanlar “Terzi Hamza’nın mülkünün” bulunduğu arazi üzerinde inşa edilen konutlar teşkil etmektedir.¹⁰³

Resim 30- Camlı Han - 1914

Resim 31- Boyalı Han - 1914

¹⁰³ A.g.k., 360-361; Gliša ELEZOVIĆ, *Turski Spomenici u Skoplju*, 22.

İsa Bey Çifte Hamamı, çarşı merkezinde, Murat Paşa Camii'nin kuzeybatısında, Sulu Han'ın güneyinde yer alır. İsa Bey'in H. 871 / M. 1466 tarihli vakfiyesinde kayıtlıdır. Bazı Balkan şehirlerinde vakıflar kuran İsa Bey'in Üsküp'teki medresesi ve hanikahı için kurduğu vakfa gelir getiren binalar arasında gösterilen hamam, halk tarafından "Çifte Hamam" olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁴

Resim 32- Boyacılar Meydanı'nda Murat Paşa Camii, İsa Bey Çifte Hamamı

Günümüzde mevcut olan, çarşının çok yakınında bulunan bir başka hamam da Davut Paşa Hamamı'dır. Üsküp'ün merkezinde, Vardar Nehri'nin ve üzerindeki Sultan II. Mehmet'e ait Taş Köprü'nün kuzeyinde bulunan bu yapı, 15. yüzyıl ortalarına ait Davut Paşa vakfiyesinde kayıtlıdır.¹⁰⁵ İnşa kitabesi bulunmayan yapıyı, Sadrazam Davut Paşa'nın, Bosna Sancak Beyi iken kurmuş olduğu vakfa gelir sağlamak amacıyla yaptırdığı bilinmektedir. Anadolu ve Rumeli'de birçok vakıf kuran Davut Paşa İstanbul'da inşa ettirdiği kendi adıyla anılan camii, medresesi,

¹⁰⁴ Bkz. (2), ÖZER, 148.

¹⁰⁵ A.g.k., 154.

mektebi ve imareti için kurduğu vakfa gelir sağlamak maksadıyla; Üsküp'te de bazı han, hamam, dükkân, bağ ve bahçeyi vakfettiği bilinmektedir. Vakfedilen bu yapılardan da bir tanesi de Davut Paşa Hamamı'dır. Vakfiyede "Hamam-ı çifte-i büzürk der pîş-i cısr-i Vardar" şeklinde ve yıllık geliri de 5838 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁶

Resim 33- Çarşı'dan Davut Paşa Hamamı

15. yüzyılın sonlarında, batı tarafı kaleye bakan çarşının güney sınırının, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahiline yakın bir bölgeye kadar genişlediği sonucuna varılmaktadır. Bu sonuca varmamızı sağlayan, Davut Paşa Çifte Hamamı'nın yakınında, Aya Dimitriya Kilisesi'nin de bulunduğu alanın üzerinde bulunduğu bilinen çarşı ve etrafında birçok dükkânla çevrili, günümüzde mevcut olmayan Davut Paşa Hanı'dır. Resim

¹⁰⁶ A.g.k., 157-158.

Resim 34- Çarşı'nın bugün mevcut olmayan güneybatı kısmı – 1912-1918

Çarşının doğu bölgesinin, günümüzde Murat Paşa Camii ve İsa Bey Çifte Hamamı'nın yer aldığı Boyacılar Meydanı'nın bulunduğu bölgeyle kadar yayıldığı düşünülmektedir. Çarşının kuzey bölgesinin ise, bir zamanlar mevcut olan İshak Bey Çifte Hamamı'nın bulunduğu ve günümüzde bir kısmında Bir Pazarı'nın yer aldığı Müslüman mezarlıkları ile sınırlandırıldığı görülmektedir.

6.1.3. 15. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

Üsküp'te, Osmanlı yönetiminin başlamasıyla birlikte, göçler ve diğer sebeplerle hızlı bir şekilde Müslüman nüfus oranı artmış, gayr-i Müslim nüfusunda ise zıt bir durum ortaya çıkmıştır.

Üsküp'te Osmanlı Dönemi'nde mevcut hane sayısını, yüzyıllara göre kesin olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte, tahrir defterlerinden elde edilen hane miktarlarından yaklaşık bir sonuca ulaşmak mümkün olmuştur.

Her hanenin bir eve tekabül ettiği düşünülürken, tahmini bir veri elde edilebilmektedir. Bu durumda, 15. yüzyılın ikinci yarısında şehir merkezinde; 1452/53 yıllarında 855 hane mevcuttur. Bunlardan 516'sı Müslümanlara ait iken, gayri Müslim hane sayısı 339'dur. Sadece iki yıl sonrasında, 1455 yılındaki 843 haneden, Müslüman halkına ait hane sayısı 616'ya yükselmiştir. Gayri Müslim hanesi azalarak 309'a düşmüştür. 31 tanesi ise toplumda herhangi bir statüsü olmayanlardan meydana gelmektedir. Hane sayısında, Müslümanların lehine %19 çoğalma görülürken, gayri Müslimlerde %9 azalma görülmektedir.¹⁰⁷ Bu değişimin nedenleri kesin olarak bilinmese de, Müslüman halkının buraya yoğun bir şekilde iskân edilmesine ya da mevcut gayri Müslim halkın İslamiyet'i kabul etmesine veya göç etmesine bağlanmaktadır.

Daha sonraki yıllarda şehirde nüfusun gelişimi devam etmiştir, fakat bu defa gayri Müslim halkın daha fazla arttığı gözlemlenmektedir. 1467/68 yılında 1065 haneden 12 mahalleye sahip olan Hıristiyanların hane sayısı 363'tür. 1455 yılına kıyasen artış görülmektedir. 33 mahalleye sahip olan Müslümanların hane sayısı 666'dır. Geri kalanların hane sayısı ise 106'dır (Bkz. Tablo 1). Yüzdeler oranıyla bakılacak olursa, Hıristiyanlarda %17,5'lik bir çoğalma görülürken, Müslümanlarda % 8'lik bir azalma gözlemlenmektedir.¹⁰⁸

6.1.4. 15. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahalleler

İncelenen tahrir defterleri ve Kosova Vilayeti'ne ait H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Salname'den alınan Üsküp şehir merkezini gösteren haritadan elde edilen bilgiler doğrultusunda, 15. yüzyılda toplam altmış yedi mahalle tespit edilmiştir. Bunlardan kırk yedisinin Müslüman, yirmisinin de gayr-i Müslim mahalle olduğu

¹⁰⁷ Bkz. (3), GORGİEV, 40; (2), STOJANOVSKI, 26.

¹⁰⁸ Bkz. (2), ÖZER, 33; (3), GORGİEV, 39-41.

tespit edilmiştir. Müslüman mahallelerden ikisi ise, 16. yüzyılda hem Müslüman hem gayri Müslim mahalleler olarak kaydedilmişlerdir (Bkz. Tablo 4).¹⁰⁹

15. yüzyılda kurulmuş olan Müslüman mahalleleri alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

Aheryanoğlu Mahallesi; şehir içindeki yeri tam olarak belirlenemeyen ve 1455 ile 1468 tarihli tahrir defterlerinde bu adla kayıtlı mahalle, daha sonraki kayıtlarda “Hacı Hasan nam-ı diğer Aheryanoğlu” şeklinde yer almaktadır. Mahallenin adı, 1544’te “Hasan nam-ı diğer Ahurban oğlu”, 1569’da ise “Hasan nam-ı diğer Agrıyan oğlu” olarak karşımıza çıkmaktadır. 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık yaptıkları kaydedilmiştir.¹¹⁰ Bu bilgiye dayanarak burada mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ahi İsa Mahallesi; ilk defa 1468 tarihli Tahrir Defteri’nde adı geçen mahallenin aynı isimli mescidi de kaydedilmiştir. Daha sonra 1544 tarihli belgede de adı geçen mahallenin 16. yüzyılda hala mevcut olduğu bilinmektedir.¹¹¹

Ali Beg (İbri-Ebri Bey) Mahallesi; mahallenin mevkii tam olarak bilinmese de, İsa Bey’in 1469 tarihli vakıfnamesinden Cedit İsa Bey Mahallesi’ne yakın olduğu anlaşılmaktadır.¹¹² İlk olarak 1468 tarihli belgelerde görülen mahalle, 1569 yılından sonra “Ali Beğ nam-ı diğer İbri Beğ” şeklinde kaydedilmiştir. 1544 yılında bu mahallenin hem Müslüman hem de gayr-i Müslim mahalle olduğu bildirilmiştir.¹¹³

¹⁰⁹ 1544 tarihli belgede “Ali Beğ nam-ı diğer İbri Beğ” ve “Tophane” olarak kaydedilen mahalleler hem Müslüman hem gayri müslim mahalleleri olarak kaydedilmişlerdir. Dušanka BOJANIĆ, “Podaci O Skoplju Iz 951 (1544) Godine”, **Orijentalni Institut u Sarajevu, POF, III-IV, (1952-1953)**, 618.

¹¹⁰ Bkz. (2), ÖZER, 23, 259; **Turski Dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Opširen popisen defter za Skopskiot Sandžak od 1568-69 godina**, Çev. Metodija Sokoloski, 47.

¹¹¹ Bkz. (2), ÖZER, 260; (109), BOJANIĆ, 616.

¹¹² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 84.

¹¹³ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 42; (2), ÖZER, 23; (109) BOJANIĆ, 618; M. Akif ERDOĞRU, “7. Uluslararası Atatürk Kongresi, 17-22 Ekim 2011, Makedonya”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 648.

Ali Menteş-Tophane Mahallesi; şehrin kuzeybatı kesiminde yer alan mahalle kuzeyden Cedit Hristiyan, doğudan Muhyeddin Çelebi ve Cedit İsa Bey, güneydoğudan Dükkâncık, güneybatıdan Yeni Tepe mahalleleri ile komşudur (Bkz. Ek-4). 1455 ve 1468 tarihli kayıtlarda “Ali Menteşlü”, 1529 ve daha sonraki tarihlerde de “mahalle-i Tophane nam-ı diğer Ali Menteşlü” olarak geçmektedir. 1544 ve 1569 tarihli belgelerde “Tophane nam-ı diğer Ali Menteş” olarak kaydedilmiştir. 1544 tarihli belgede Tophane Mahallesi’nin hem Müslüman hem gayri Müslim mahalle olduğu bildirilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren sadece “Tophane” olarak geçen mahallede aynı adı taşıyan mescidinin bulunduğu bilinmektedir.¹¹⁴

Bostan Ağa Mahallesi; 1455 tarihinde Bestan Ağa, 1468 yılındaysa Bostan Ağa şeklinde kaydedilen mahalle daha sonraları kayıtlara geçmemiştir. 1455 tarihli belgeden burada Bostan Ağa Mescidi’nin bulunduğu öğrenilmektedir.¹¹⁵

Cami-i Kebir - Cami-i Atik Mahallesi; şehrin ortasına yakın bir yerde olup, etrafı; kuzeyden Kara Kapucu, doğudan İsmail Voyvoda, güneydoğudan Hacı Taceddin, batıdan Muradiye ve Hoca Şemseddin mahalleleriyle kuşatılan bu mahalle, adını burada bulunan ve Hünkâr ya da Muradiye isimleriyle de bilinen Sultan II. Murat Camii’nden almıştır (Bkz. EK-4). Üsküp’ün ilk yerleşim birimlerinden olup, ilk olarak 1455 tarihli defterde adına rastlanan mahallenin ismi, 1841 tarihli bir belgede ve H. 1310 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi’ndeki haritada, “Cami-i Atik” şeklinde kaydedilmiştir. Sultan II. Murat Camii, mektebi, medresesi ve daha sonra etrafına inşa edilen Saat Kulesi ile iki türbesiyle birlikte bir külliyenin merkezini oluşturmaktadır. H. 840 / M. 1436 yılında Sultan II. Murat tarafından inşa edilmiştir. Evkaf Defteri’nde “Hünkâr Camii” adıyla kayıtlı olan eser, yüksek bir tepenin üzerinde yer alır ve dört taraftan avlu duvarları ile çevrilidir. Binanın kuzeyinde Saat Kulesi, güneyinde camiye ait olduğu düşünülen mektep kalıntısı ile Beyhan Sultan

¹¹⁴ Bkz. (2), ÖZER, 23, 270-271; (110), Turski Dokumenti, 42; (109) BOJANIĆ, 617.

¹¹⁵ Bkz. (2), ÖZER, 23, 261.

Türbesi ve doğusunda da cephe duvarına çok yakın olan 18. yüzyıla ait Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi bulunmaktadır (Bkz. Resim 35, 76-78).¹¹⁶

Resim 35- Cam-i Atik Mahallesi'nden bir görüntü – 20. yüzyıl başları

Cedit (Yeni) İsa Bey Mahallesi; Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında, şehrin ise kuzeybatısında yer almaktadır (Bkz. EK-4). 1529 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallenin etrafı, kuzeyden Muhyiddin Çelebi ve Hacı Hayreddin,

¹¹⁶ A.g.k., 24, 44-45.

doğudan İsmail Hazinedar ve Kasım Gazi, güneydoğudan İbn-i Ömer ve güneybatıdan Tophane mahalleleriyle kuşatılmıştır.

Burada bulunan Cedit İsa Bey Camii, Üsküp'te görev yapan üçüncü Osmanlı uçbeyi İsa Bey hayratıdır. Caminin, İsa Bey'in Üsküp'te yaptırdığı hayratı, medrese ve tekkeye (hanikah) ait vakıfnamenin üzerinde yer alan 1469 yılı tarihinden önce inşa edildiği düşünülmektedir. Bunun nedeni ise bu vakıfnamede İsa Bey tarafından yaptırılan bu mescidin adı geçmektedir. Vakıfnamede yer alan, mescitle ilgili yazılanları olduğu gibi aktarılmaktadır: *“Adı zikredilen hayrat sahibi, yine aynı şekilde Ali Bey Mahallesi yakınlarında bulunan Yeni Mahalle’de yaptırdığı mescidin imamına günde üç akçe, müezzine de günde iki akçe tahsis etmiştir.”*

Yapılan bu açıklamalara dayanarak, Üsküp'ün bu bölümünde bulunan Yeni Mahalle'nin de 15. yüzyılın ortalarında, İsa Bey Mescidi'nin inşa edilmesiyle kurulmuş olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Bu mahalleye, 1544 tarihli belgede “İsa Beg Cedit” olarak rastlanmaktadır. Arapçadan gelen cedit sözcüğü yeni demek olduğuna göre, mahallenin adı da aslında Yeni İsa Bey Mahallesi'dir. 1725 tarihini taşıyan Üsküp mahalleleri listesinde, sözünü ettiğimiz bu mahalle, Cedit İsa Bey Mahallesi olarak geçmektedir.¹¹⁷

Debbağ Şahin (Tabak Şahin) Mahallesi; ilk tahrirden itibaren kaydedilen ve şehrin kuzey kesiminde yer alan mahalle, doğudan Kâtip Şahin, güneyden Yahya Paşa, batıdan ise Kasım Gazi mahalleleri ile sınırlanmıştır (Bkz. EK-4).¹¹⁸ Burada bulunan ve günümüzde mevcut olmayan Debbağ Şahin Camii hakkında bilgi edinilememiştir.

¹¹⁷ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 84.

¹¹⁸ Bkz. (2), ÖZER, 24; (17), AYVERDİ, 248.

Derviş Ramazan Mahallesi; ilk olarak 1468 tarihli Tahrir Defteri'nde, aynı adlı mescitle birlikte kaydedilmiştir. Mahallenin aynı isimle 16. yüzyılda da mevcut olduğu bilinmektedir (Bkz. EK-4).¹¹⁹

Dursun Saraç Mahallesi; 1452/53 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan mahalle hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹²⁰

Emir Hoca Mahallesi; ilk kaydına 1468 yılında rastlanmaktadır. Etrafına kurulmuş olan mahalleye de adını veren Emir Hoca Camii'nin varlığını kanıtlar nitelikte bilgilere, 1469 tarihini taşıyan İsa Bey Vakıfnamesi'nden ulaşılmıştır. 1544 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan dokuz derviş ismi geçmektedir. Buna bağlı olarak, Emir Hoca Tekkesi'nin de bu mahallede bulunduğu düşünülmektedir. Ayverdi'de bu cami mescit olarak geçmektedir.¹²¹ Mahalleye, aynı adla, 1544 ve 1569 yıllarında da rastlanmaktadır.¹²²

Hacı Balaban Mahallesi; mahallede bulunan mescit günümüzde Kurşunlu Han ile Dükkâncık Camii arasında yer alan arazi üzerinde bulunmaktadır. Mescidin kitabesinin ve vakıfnamesinin günümüze ulaşamadığından, bu yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Eski yapılara özgü olan inşaat tarzı, mescit revakının mermer sütunları ve süslemesi gibi günümüze ulaşabilmiş olan mimari öğeleri esas alınarak, Hacı Balaban Mescidi'nin 15. yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir. Ulema Meclisi'nin belgelerinde, bu yapının banisi Hacı Balaban Dülgerzâde olduğu ve 1440 yılında inşa edildiği aktarılmaktadır. Mahallenin 16. yüzyılda da aynı isimle mevcut olduğu bilinmektedir (Bkz. EK-4).¹²³

Hacı Bali (İbn-i Bali) Mahallesi; burada bulunan aynı adlı caminin varlığı 1455 tarihli Tahrir Defteri'nden öğrenilmektedir. Daha sonra Üsküp ile ilgili

¹¹⁹ Bkz. (2), ÖZER, 24, 261; (109), BOJANIĆ, 617.

¹²⁰ Bkz. (3), GORGİEV, 129.

¹²¹ Bkz. (17), AYVERDİ, 248.

¹²² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 183; (109), BOJANIĆ, 614, 616; (2), ÖZER, 24; (110), Turski Dokumenti, 41; (17), AYVERDİ, 248.

¹²³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 76; (2), ÖZER, 101.

hazırlanan tahrir defterlerinde de kayıtlı olan yapı, Mustafa Paşa Camii ve imareti ile aynı mahallede bulunmaktadır. Bu mahallede, İbn-i Bali adını taşıyan mektebin mevcut olduğu da bilinmektedir.¹²⁴

Hacı Gazi Mahallesi; Serava Çayı'na yakın bir mesafede, Alaca Camii civarındaki “Büyük Evler”, “İshakiye Evleri” ve “Beyler Mahallesi” olarak bilinen semtin orta yerinde, adını burada bulunan fakat günümüzde mevcut olmayan Hacı Gazi Mescidi'nden aldığı bilinmektedir. Bu mahallenin adına Hacı Gazi Mahallesi olarak ilk defa 1544 tarihini taşıyan belgelerde rastlanmaktadır.¹²⁵

Burada bulunan mescidin, 15. yüzyılın ilk yarısında, İshak Bey tarafından inşa edildiği ve o dönemde İshak Bey Mescidi olarak tanındığı düşünülmektedir. Mescidin varlığına dair en eski bilgi İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in 1469 yılı tarihini taşıyan vakıfnamesinde geçmektedir. İshak Bey'in Alaca Camii dışında bu mescidi de yaptırmış olduğunu kanıtlar nitelikte ki bilgiye, Evliya Çelebi'de de rastlanmaktadır. Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Alaca Camii'nin yanı sıra, “İshak Bey'in âinesi” de dediği İshak Bey Mescidi'nin varlığını açıkça ifade etmektedir. Cami, depremden sonra, kentin yeni imar planının uygulanması sırasında yıkılmıştır. Günümüzde ise bu arsa boştur. Mescidin, Hacı Gazi adını alması, İshak Bey'in hem hacı, hem gazi oluşu ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.¹²⁶

Belgelerden, bu mahallede, Hasan ve Hüseyin adlı kişilere ait bir zaviyenin de bulunduğu öğrenilmektedir. Ayrıca, Yahya Paşa Külliyesi'ne ait imaretin bu mahalleye çok yakın olması nedeniyle, görevlilerinin de burada ikamet ettikleri bilinmektedir.¹²⁷ Aynı mahallede, 16. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen İplikçi Hasan Efendi (Bukağılı) Tekkesi bulunmaktadır. Evkaf Defteri'nden Sinaniye

¹²⁴ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (2), ÖZER, 263, 289; (110), Turski Dokumenti, 33.

¹²⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 177; (109), BOJANIĆ, 615.

¹²⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 177.

¹²⁷ Bkz. (2), ÖZER, 25, 263-264.

tarikatına bağlı olan tekkenin kurucusunun Hasan Dede İplikçi olduğu öğrenilmektedir.¹²⁸

Hacı Kasım Mahallesi; Üsküp'ün kuzeyinde, İsa Bey Camii'nin doğusunda, Kara Kapucu Mahallesi'nde bulunan Tuz Pazarı Hamamı'nın kalıntılarına yakın bir mesafede bulunmaktadır. Burada bulunan Hacı Kasım Mescidi en eski mescitler biridir. Caminin varlığına tanıklık eden fotoğraflar ve iki kitabesi vardır. Kitabeye göre eser, 1419/20 yılında Hacı Kasım tarafından yaptırılmıştır.¹²⁹ Buna göre mahalle de bu yıllarda oluşturulmuştur. Daha sonra mahallenin adına 1544 ve 1569 tarihli belgelerde rastlanmaktadır.¹³⁰ Mahallede, Hacı Kasım Mektebi'nin de bulunduğu, 1705 tarihli bir belgeden öğrenilmektedir. Daha fazla bilgi mevcut olmasa da bu mektebin Hacı Kasım tarafından kurulduğu düşünülmektedir. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarına ait Evkaf Defteri'nde kayıtlı olan Şeyh Kulak (Külah) Efendi Zaviyesi'nin burada bulunduğu bildirilmektedir.¹³¹

Hacı Kemal Mahallesi; ilk olarak 1468 tarihli Tahrir Defteri'nde kaydedilmiştir. Daha sonra 1569 tarihli belgede de adı geçen mahallenin 16. yüzyılda da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹³² Mahallenin mevkii ve burada bulunan herhangi bir mescidin varlığı hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

Hacı Kethüda-Hacı Tanrıvermiş (Hüdaverdi¹³³) Mahallesi; Bakırcılar Çarşısı'nda yer alan mahalle, kuzeyden İshakiye, güneydoğudan Hoca Şemseddin, batıdan ise Hacı Balaban mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-4). 1455 yılına ait Tahrir Defteri'nde Kethüda Hacı olarak kaydedilen mahallede, 15. yüzyılın ikinci yarısında ya da 16. yüzyılın başlarında, bugün tamamen ortadan kalkmış olan Kazancılar Mescidi inşa edilmiştir. Bu yapı bazı kaynaklarda Bakırcılar, Kazancılar

¹²⁸ A.g.k., 282; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 243; (50), HADŽI VASILJEVIĆ, 161.

¹²⁹ Bkz. (2), ÖZER, 217, (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 173.

¹³⁰ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 40.

¹³¹ Bkz. (2), ÖZER, 25, 288-286; (110), Turski Dokumenti, 40.

¹³² Bkz. (2), ÖZER, 25, 264; (110), Turski Dokumenti, 40.

¹³³ 1841 yılına ait defterde de Hüdaverdi olarak geçen mahallede, Hüdaverdi Mescidi olarak bilinen bir de yapı yer almaktadır. Bkz. (2), ÖZER, 26.

ve Tanrıverdi Mescidi şeklinde kaydedilmiştir.¹³⁴ Aynı mahalle, 1544'te "Hacı Tanrıvermiş", 1569 tarihli belgede ise "Tanrıvermiş Mahallesi" olarak kayıtlıdır.¹³⁵ 1841 yılına ait belgede bu mahallenin adına "Hüdaverdi Mahallesi" olarak rastlanmaktadır. Adını aynı mahallede bulunan ve 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarını kapsayan zaman dilimi içerisinde inşa edildiği düşünülen mescitten almıştır. Hüdaverdi Mescidi, Kurşunlu Han yakınlarında, tam olarak hanın Bitpazarı'na bakan kuzeydoğu tarafında bulunmaktadır.¹³⁶ 1659 tarihli belgede kaydına rastlanan Melek Hamza Camii'nin de bu mahallede bulunduğu bilinmektedir.¹³⁷

Hamza Kapıcıbaşı Mahallesi; H 1310 / M. 1892-3 tarihli Üsküp Haritasında, "Kapucu Hamza Mahallesi" olarak kaydedilmiş olan mahalle, Hatuncuklar ve İbn-i Bahri mahallelerine yakın bulunmaktadır. Bu mahalle, Kapıcı Hamza Camii'nin etrafında kurulmuştur. İnşa kitabesi bulunamayan eserin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmese de, banisinin hakkında, 1486 tarihli Tahrir Defteri'nde bir kayıt tespit edilmiştir. Bu belgeden Kapıcı Hamza'nın aynı tarihte, Paşa beratına ve Üsküp'te tımara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler doğrultusunda, caminin 1486 yılı civarında yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Mahallenin adına 1568-69 tarihli belgelerde de aynı adla rastlanmaktadır.¹³⁸

Haraççı Salâhuddin Mahallesi; Vardar Nehri'nin güneybatı sahilinde, doğudan Çiftçi, güneybatıdan ise Gazi Mentеш mahalleleri ile komşudur (Bkz. EK-4). İlk defa 1452/3 yılına ait belgede kayıtlıdır. Bu mahallede bulunan ve mahalleyle adını veren mescidin ne zaman inşa edildiği bilinmese de, adını aldığı mahallenin varlığı daha 1452/3 tarihli belgede mevcut olduğu için yapının da bu dönemde önce inşa edildiği düşünülmektedir. 1452/3 yılına ait belgede mahallenin adı "Salâhedin

¹³⁴ A.g.k., 26, 208; Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, "Okolu Praşanjeto za Datiranjeto i Ktitorstvoto na Kazanciler Camija vo Skopje", **Glasnik**, 108-112; (17), AYVERDİ, 268.

¹³⁵ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (110), Turski Dokumenti, 35.

¹³⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 124.

¹³⁷ Bkz. (2), ÖZER, 258.

¹³⁸ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 38; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 144; (2), ÖZER, 99-100; (17), AYVERDİ, 259.

Haraci”, 1467/8’de “Salâhudin Haraci”, 1544 yılında “Salâhuddin Harraci”, 1568/69’da ise “Haraççı Sulhedin Mahallesi” olarak geçmektedir.¹³⁹

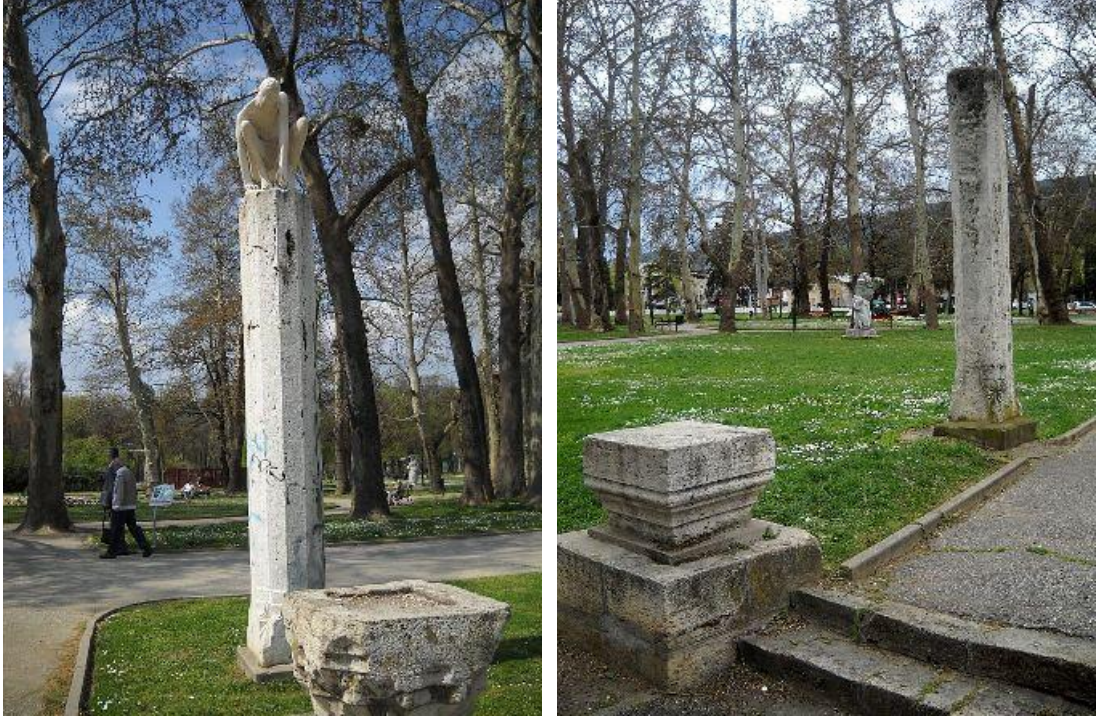
Resim 36- Taş Köprü’nün yanında bulunan Burmalı Camii – 19. yüzyıl sonları

Bu mahallede, köprünün hemen bitişiğinde, bugünkü P.T.T. binasının yanında, 15. yüzyıla ait olan Burmalı Camii’nin bulunduğu bilinmektedir. Caminin yıkılmasına kadar cümle kapısı üzerinde bulunan kitabenin içerdiği bilgilerden, Burmalı Camii’nin 1494-95 yılında, Karlı İli Bey Mehmet Bey tarafından inşa edildiği öğrenilmektedir. Burmalı adını, burmalı bir görünüme sahip olan minaresinden alan cami, yanında yer alan mezarlıkta, banisinin mezarının bulunduğu bilinmektedir. Cami, arsasına Orduevi inşa edilmek üzere, Sırp rejimi tarafından 1925 yılında yıktırılmıştır. Caminin kimi kalıntılarına Üsküp kent parkında rastlamak mümkündür.¹⁴⁰ Cami’nin etrafında başka yapılar da inşa edilmiştir. Bunlardan en

¹³⁹ Bkz. (3), GORGİEV, 129-130; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 178; (110), Turski Dokumenti, 44; (109), BOJANIĆ, 617.

¹⁴⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 185; (49), İLYAS, 11-12; Bkz. (2), ÖZER, 120, 183.

önemlisi, Evliya Çelebi'nin, Üsküp'teki en tanınmış medreseler arasında saydığı Karlızade Medresesi'dir.¹⁴¹

Resim 37, 38- Burmalı Camii'nin Üsküp Kent Parkı'nda bulunan sütun kalıntıları

Burmalı Camii'nin avlusunda, sivri kurşun külahlı, altı köşeli bir türbe bulunduğu ve bu türbenin, II. Beyazid devri ümerasından Mustafa Paşa'nın eşi Hüma Şah Sultan'a ait olduğu bilinmektedir. 1545 ve 1568 tarihli belgelerden, 15. yüzyılda, Üsküp'te kurduğu büyük bir vakfın sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mülkünü, Taş köprüünün hemen yanı başında 16. yüzyılın başlarında yaptırmış olduğu düşünülen mektep ve zaviyenin, bir de Bursa'da bulunan türbenin ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetmiştir.¹⁴²

¹⁴¹ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

¹⁴² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 188, 243, 390-391; Metodija SOKOLOSKI, **Vakafi i vakafski imoti vo Skopje i Skposko vo XV i XVI vek**, 66-73.

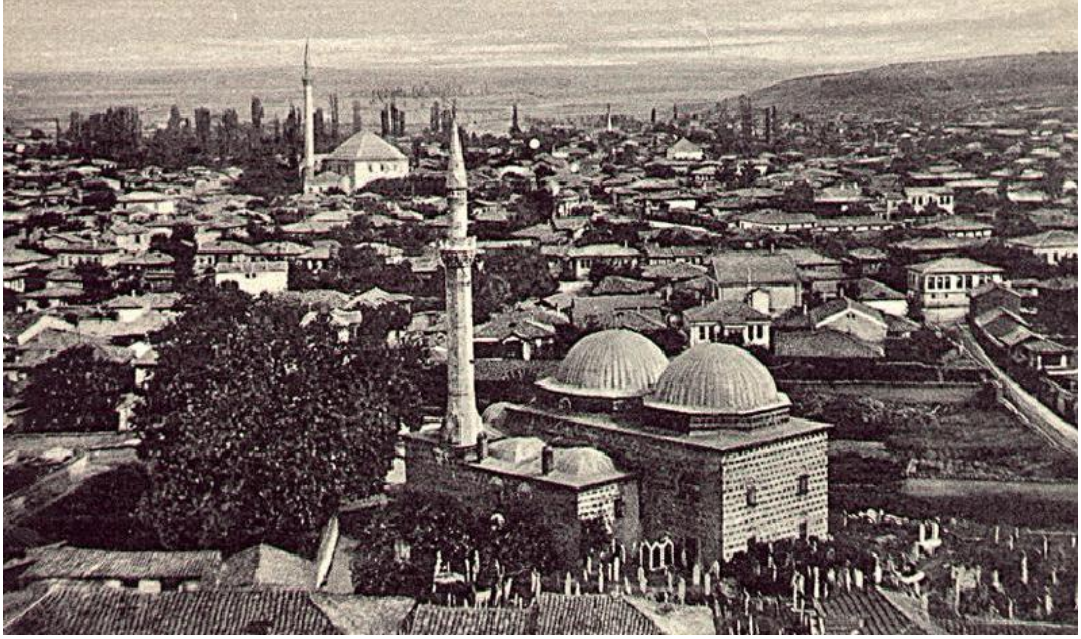

Resim 39- Burmalı Camii ve Hüma Şah Sultan Türbesi

Hatuncuklar - İsa Bey Mahallesi; şehrin kuzeydoğu kesiminde yer alan mahalle, güneyden İbn-i Bahri, kuzeydoğudan Yahya Paşa ve Hacı Yunus, doğudan Kapıcı Hamza mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-4). İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in adını taşıyan mahalle, ilk olarak 1468 tarihli defterde kaydedilmiştir. 1529 yılından itibaren "İsa Beğ nam-ı diğer Hatuncuk" şeklinde kayıtlara geçen mahallede, İsa Bey'in inşa ettirdiği cami ve imaret de bulunmaktadır. Sultan Murat Camii'nin kuzeyinde yer alan İsa Bey Camii, aslında; medrese, kütüphane, sakahane, matbah, han, hamam ve imareten oluşan bir külliye'nin merkezi konumundadır. Kitabesinde "imaret", yayınlanmış olan Türkçe vakfiyesinde ise "hanikah" şeklinde kayıtlı olan yapı, H. 880 / M. 1475 tarihlidir.¹⁴³

¹⁴³ Bkz. (2), ÖZER, 27, 214, 215.

Resim 40- İsa Bey Camii ve arkasında Yahya Paşa Camii. Bunların arasında Hatuncuk Camii yer almaktadır

Resim 41- Saat Kulesi'nden günümüzde İsa Bey Camii

Resim 42- Gazi İsa Bey Haziresi'nden Saat Kulesi'nin görüntüsü

Resim 43- İsa Bey Camii'nin Sultan Murat Camii'nin bulunduğu bayırdan görüntüsü

Külliyei oluşturan yapılardan sadece cami, çarşı içinde bulunan Kapan Han ile Çifte Hamam günümüze gelebilmiştir. Her üç yapı da, birbirinden kopuk, uzak mesafelerde buldukları için organik bir bütünlük teşkil etmemektedirler. Caminin güneyindeki hazirede yer alan türbe sadece bir kalıntıdan ibarettir. Sadece alt yapısı mevcut olan türbenin, kime ait olduğu ve ne zaman inşa edildiği tespit edilememiştir. Türbenin, 15. yüzyılın 3. çeyreğinde vefat eden İsa Bey'e ait olabileceği düşünülmektedir.¹⁴⁴

Resim 44- Hatuncuk Camii ve Türbesi. Arkada Yahya Paşa Camii minaresi

1544 ve 1569 tarihli belgelerde ise mahallenin adına sadece “Hatuncuk” olarak rastlanmaktadır. 1569 tarihli belgede, “Hatuncuk Mescidi”nde imamlık yapan Cafer Halife adlı şahsın adı geçmektedir. 1841’de hazırlanan Tahrir Defteri’nde ise mahalle “Hatuncuklar” ismiyle kaydedilmiştir. Bütün bu verilere dayanarak, mescidin bulunduğu mahallenin Hatuncuk şeklinde kaydedildiği belgenin 1529

¹⁴⁴ A.g.k., 237.

tarihli olması nedeniyle, en geç 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olması gerektiği düşünülmektedir.

Bugünkü adıyla Hatuncuklar Mescidi, Yahya Paşa Camii'ne yakın bir mesafede bulunmaktadır. Yapının banisi Yahya Paşa'nın kızlarından biri olan Hani Hatun olduğu kabul edilmektedir. Caminin kuzeybatısında kalıntıları bulunan Hatuncuklar Türbesi'nin Hani Hatun'a ait olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁵

Aynı mahallede, 16. yüzyılın sonlarına doğru İsa Bey'in oğlu Sağır Mehmet Bey'in kızı olduğu aktarılan Hacı Ayşe Hatun¹⁴⁶ tarafından bir mescit ve bir de Celvetiye tarikatına ait olan zaviye-tekke (Hacı Ayşe Hatun Zaviyesi-İsmail Hakkı Tekkesi) inşa edilmiştir. 1931 yılında, Üsküp'ü ziyaret eden Glişa Elezoviç, bu tekkenin harabe halindeki mezarlığında, üç mezar taşı bulmuştur. Mezar taşlarındaki yazılardan, bunların Ayşe Hatun ve iki erkek kardeşine ait olduğu öğrenilmektedir. Tekkenin ilk şeyhi olan İsmail Hakkı'nın, İstanbul'dan geldiği ve dönemin ünlü yazarlarından olduğu bilinmektedir. 1595/6 tarihli vakıfnamesinden, Hacı Ayşe Hatun'un, bu belgede kayda geçirilen mülkünü Üsküp'te, Hatuncuklar Mahallesi'nde yaptırdığı zaviye ve mescide vakfettiği öğrenilmektedir. Hacı Ayşe Hatun Mescidi'nin, inşa edildiği dönemde mevcut olan Hatuncuklar Mescidi'nin karşısında yer aldığı düşünülmektedir.¹⁴⁷

Önemli ailelerden gelen bu iki kadına ait vakıflarının sözü edilen aynı mahallede bulunması nedeniyle Hatuncuk Mahallesi, Hatuncuklar Mahallesi olarak anılmaya başlamıştır.¹⁴⁸

Hoca Ömer (İbn-i Ömer Şah) Mahallesi; 1452/53 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahalle, 1544 tarihine kadar Hoca Ömer, daha sonra ise İbn-i Ömer şeklinde kaydedilmiştir. Mahalle adını içinde bulunan mescitten almaktadır. Vardar

¹⁴⁵ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (110), Turski Dokumenti, 1984, s. 40; (2), ÖZER, 214-15, 228.

¹⁴⁶ Elezoviç, Hacı Ayşe Kadın olarak kaydetmektedir. Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 116.

¹⁴⁷ Glişa ELEZOVIĆ, "Skopski Isakoviçi i Paşa Yigit Beg", **GSND**, 167; Bkz. (17), AYVERDİ, 247; (103), ELEZOVIĆ, 116, 121; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 206; (4), NEDŽIPI, 59.

¹⁴⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 159.

Nehri'nin kuzeydoğu yakasında bulunan mahalle, güneyden İshakiye, kuzeyden Cedit İsa Bey, doğudan İsmail Hazinedar ve batıdan Dükkâncık mahalleleriyle çevrilmiştir (Bkz. EK-4).¹⁴⁹

Hoca Musliheddin Mahallesi; 1452/53 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahalle hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.¹⁵⁰

İbn-i Bahri Mahallesi; H 1310 / M. 1892-3 tarihli haritada “İbn-i Bari Mahallesi” olarak kaydedilen mahalle, Üsküp'ün kuzeydoğu kesiminde, kuzeyden Hatuncuk, doğudan Kapıcı Hamza, güneyden Pazarbaşı ve Karakapıcı mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-4). Mahallenin adına ilk defa, 1467/68 tarihli Tahrir Defteri'nde rastlanmaktadır. 1544 tarihli belgede Veled-i Bahri olarak geçen mahalle, 19. yüzyıl kaynaklarında İbn-i Bahri olarak kaydedilmiştir. İsa Bey'in 1469 tarihli vakıfnamesinde mescitten Bahri Hoca Mescidi olarak bahsedilmektedir.¹⁵¹

İbn-i Muhtesib Mahallesi; 1468 tarihli Tahrir Defteri'nde adına rastlanan mahalle, adını burada bulunan İbn-i Muhtesib Mescidi'nden almaktadır. Bu camiye Ayverdi'de İbn-i Muhtesib Mahallesi Mescidi adıyla rastlanmaktadır. Daha sonra, 1544 ve 1569 tarihli belgelerde de adına rastlanan mahallede yaşayan, Ali oğlu Ahmed'in, Eyne Bey Mahallesi'nde müezzin olduğu bildirilmektedir.¹⁵² Buna bağlı olarak bu mahallenin 16. yüzyılda kurulduğu düşünülen Eyne Bey Mahallesi'ne yakın olduğu düşünülmektedir.

İbn-i Payko-Payko Oğlu Mahallesi (Mahalle-i Şüca, Haraççı Şuca); Vardar Nehri'nin sol yakasında bulunan mahalle (Bkz. EK-4), adını burada bulunan İbn-i Payko Camii'nden almıştır. 1455 ve 1468 yıllarına ait kayıtlarda “Mahalle-i Şüca”; 1529'da “Mahalle-i Haraççı Şüca”; 1544 tarihli ve 1569 tarihli defterlerde “Mahalle-i Haraççı Şüca nam-ı diğer Payko (Bayko) Oğlu”; 19. yüzyılda ise “İbn-i

¹⁴⁹ Bkz. (3), GORGİEV, 129; (2), ÖZER, 266.

¹⁵⁰ Bkz. (3), GORGİEV, 129.

¹⁵¹ A.g.k., 130; (109), BOJANIĆ, 616; (2), ÖZER, 30; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 183.

¹⁵² Bkz. (2), ÖZER, 26; (17), AYVERDİ, 250; (109), BOJANIĆ, 616; (110), Turski Dokumenti, 35.

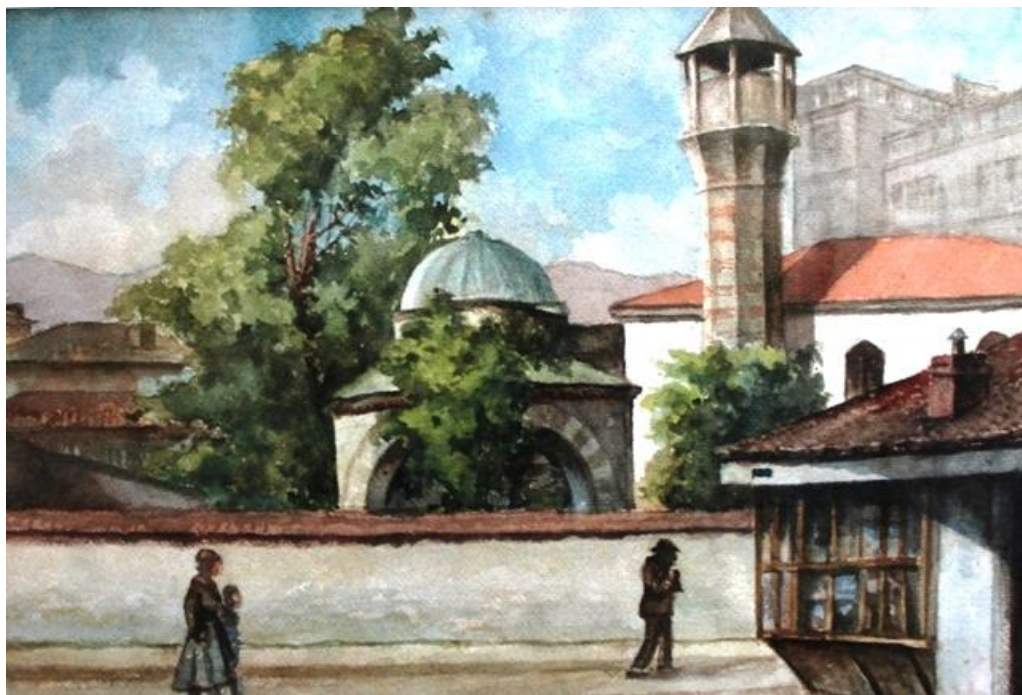
Payko” şeklinde kaydedilmiştir.¹⁵³ Burada bulunan caminin mevcut olduğunu gösteren en eski bilgiye, caminin banisine ait olan taşınmaz malların dökümünün verildiği ve 1467/8 tarihini taşıyan, “Üsküp’te Yaşayan Payko Oğlu Haraççı Şuca’nın Sahip Olduğu, 'Üsküp’te Bulunan Mescidi İçin Vakfettiği' Mülkler” adlı belgede rastlanmaktadır. Bu bilgiye dayanarak, İbn-i Payko Camii’nin belirtilen tarihten önce inşa edildiği düşünülmektedir. Caminin avlusunda, banisine ait ve günümüzde mevcut olmayan İbn-i Payko Türbesi’nin de bulunduğu bilinmektedir. Muslihuddin bin Abdülgani’nin 16. yüzyıla ait vakfiyesinden, adı geçen baninin, Üsküp’te kurmuş olduğu vakıflara gelir sağlaması amacıyla, İbn-i Payko Mahallesi’nde iki Yahudihane tahsis ettiği öğrenilmektedir.¹⁵⁴

Resim 45- Vardar Nehri’nin kuzeydoğu yakası, önde Yahudi ve İbn-i Payko mahalleleri

¹⁵³ Bkz. (2), ÖZER, 29, 225; (109), BOJANIĆ, 616.

¹⁵⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 179; (2), ÖZER, 191; (17), AYVERDİ, 261.

Resim 46- İbn-i Payko Camii ve Türbesi (M. Şoylev)

Resim 47- Vardar Nehri'nin güneybatı yakasından, Taş Köprü'nün hemen bitişiğinde İbn-i Payko Mahallesi'nin günümüzdeki görüntüsü

İmaret-i İshak Bey-İshakiye Mahallesi; H 1310 / M. 1892-3 tarihli haritada “İshakiye Mahallesi” olarak kayıtlı olan mahallenin etrafı, İbn-i Ömer, Hüdaverdi ve Dükkâncık mahalleleriyle çevrilidir (Bkz. EK-4). 16. yüzyıla ait belgelerde, bu mahalleye şu adlara rastlanmaktadır: Cami-i Kebir (Ulu Cami), İmaret-i İshak-Beg (İshak Bey İmaret-i) ve İshak Beg (İshak Bey). 19. yüzyıla ait belgelerde, bu mahalle ile ilgili çoğunlukla şu adlara rastlamaktayız: Cami-i Atik (Eski Cami), İshakiye ve Alaca.¹⁵⁵

İshakiye mahallesinde, günümüzde Bit Pazarı'nın bulunduğu alanda İshak Bey (Alaca) Camii bulunmaktadır. Cami, H. 842 / M. 1438-39 yılında, Sultan II. Murat döneminde, İshak Bey tarafından yaptırılmıştır. Cami, medrese, han, hamam, bedesten ve imareten oluşan bir külliyein merkezi olarak inşa edilmiştir. Üsküp'ün en eski camilerindendir. Bazı yayınlarda ve halk arasında Alaca Camii olarak da geçmektedir. Bunun nedeni caminin iç duvarlarının çok süslü olmasından ileri gelmektedir.¹⁵⁶

Günümüzde caminin güney cephesi Bit Pazar'ına bakarken, diğer cepheleri de 1963 yılı depreminden sonra, şehrin yeni imar planının uygulanmasıyla, iki büyük caddenin kesiştiği noktada kalmıştır. Bu iki cadde, kentin bu kesiminin görünümünü tamamen değiştirdiği gibi, camiye konutların bulunduğu bölgenin tümüyle dışında bırakmıştır. Bu şekilde caminin bulunduğu bölge ile konutların bulunduğu bölge arasında, yüzyıllar boyunca mevcut olan bağ ortadan kaldırılmıştır. Bu ana yollarda ve Alaca Camii sapağında yapılan çalışmalar sırasında, birçok konut ve diğer yapılar yıkılmıştır. Bununla birlikte Üsküp Çarşısı'nın “Alaca Çarşı” adıyla bilinen bir kısmı da ortadan kalkmış ve cami avlusu da küçülmüştür. Köprü'nün, daha doğrusu bulvar üzerindeki üst geçidin yapılmasıyla birlikte arazinin yapısı da değişmiş, bu nedenle cami çok daha düşük bir seviyede kalmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 19.

¹⁵⁶ Bkz. (2), ÖZER, 27; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 61.

¹⁵⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 63.

Bu yapılardan günümüze sadece, cami, Paşa Bey Türbesi, Sulu Han ile asli halini tamamen kaybetmiş Bedesten gelebilmiştir.

Alaca Camii'nin inşa edilmesiyle birlikte, caminin etrafına yeni bir mahalle de kurulmaya başlamıştır. Bu alan “Büyük Evler” ve “İshakiye Evleri” adıyla bilinmektedir. Alanın bu adla anılması, bu ünlü uçbeyi ve varislerinin konak ve saraylarının burada bulunduğunu düşündürmektedir.¹⁵⁸ İsa Bey Vakıfnamesi'nde belirtilen söz konusu alanın sınırlarından hareket ederek, “Büyük Evler” ve “İshakiye Evleri”nin, Alaca Camii'nin doğusunda, Serava Çayı'nın iki yanında yer alan daha geniş bir alanda buldukları söylenebilir. Daha sonraları aynı mahalle “Beyler Mahallesi” olarak anılmaya başlamıştır. Günümüzde caminin karşı tarafında, bulvarın hemen bitişiğinde, Serava Çayı'nın ise sadece sol yakasında, İshak Bey'in torunları sayılan Kumbaracı ailesine ait birkaç konağın hala ayakta kalabildiği görülmektedir.¹⁵⁹

Resim 48- İshak Bey Alaca Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu

¹⁵⁸ Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 19.

¹⁵⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 63; (103), ELEZOVIĆ, 19.

Resim 49- İshak Bey Alaca Camii'nin 1963 depreminden önceki durumu

Resim 50- Saat Kulesi'nden şehrin kuzey bölgesinin görünüşü. Solda Bit Pazarı, ortada Alaca Camii minaresi

Resim 51- Yaşar Bey Kumbaracı'nın Evi bugün Arnavut Kültür Müzesi

Resim 52- Alaca Camii'nin bulunduğu bölgeden Yaşar Bey Kumbaracı'nın evinin görüntüsü. Arkada Yahya Paşa Camii Minaresi görünmektedir

Kapucu Yusuf Mahallesi; sadece, 1455 ve 1468 tarihlerine ait tahrir defterlerinde kayıtlı olan mahalle, Üsküp'ün ilk ve en eski mahallelerindedir. Burada aynı tarihlerde kayıtlı olan ve adını mahalleye veren mescidin bulunduğu bilinmektedir.¹⁶⁰

Kara Kadı Mahallesi; mevkii saptanamayan mahalleye ilk defa 1468 tarihli tahrirde rastlanmıştır. Daha sonra 1544 tarihli belge de kaydedilmiştir. Burada aynı isimli mescidin bulunduğu bilinmektedir.¹⁶¹

Kasım Fakih-Kasım Gazi (Kasım Kadı) Mahallesi; adına ilk defa 1455 tarihli belgede rastlanan ve H. 1310 / M. 1892-3 tarihli haritada, “Hacı Gazi Mahallesi” olarak kaydedilen mahalle, şehrin kuzeyinde, güneyden İsmail Hazinedar, batıdan Hacı Hayreddin, doğudan Debbağ Şahin mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-4). Adını burada bulunan Kasım Fakih Mescidi'nden alan mahalle, 1529'dan 19. yüzyıla kadar “Kasım Kadı Mahallesi” olarak, bu tarihten itibaren ise “Kasım Gazi Mahallesi” şeklinde kayıtlara geçmiştir. 1544 ve 1569 tarihli belgelerde Kasım Kadı olarak geçen mahalle mescidi, Ayverdi'de, Gazi Kasım Mahallesi Camii ve Kasım Gazi Mahallesi Mescidi olarak geçmektedir.¹⁶²

Katırlı Mahallesi; Üsküp'ün ilk yerleşmelerinden olan mahalle, adını burada bulunan Katırlı Mescidi'nden almıştır. Adına ilk defa 1455 yılına ait belgede rastlanmaktadır. Daha sonra 1544 tarihli belgede Katarlı olarak kaydedilmiştir.¹⁶³

Kebir Çelebi Mehmet Mahallesi; güneyden Hacı Lala, batıdan Hacı Taceddin, kuzeyden ise İsmail Voyvoda mahalleleriyle çevrili olan mahalle, adını burada bulunan Kebir Mehmet Bey (Çelebi) Camii'nden almıştır (Bkz. EK-4). Mahalle, günümüzde Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin doğusunda yer almaktadır (Bkz. Resim 53). İnşa tarihi H. 874 / M. 1470 olan caminin, ilk

¹⁶⁰ Bkz. (2), ÖZER, 27.

¹⁶¹ A.g.k., 26; (110), Turski Dokumenti, 41; (17), AYVERDİ, 617.

¹⁶² Bkz. (2), ÖZER, 268; (109), BOJANIĆ, 616; (110), Turski Dokumenti, 41; (17), AYVERDİ, 41, 249, 259; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 198.

¹⁶³ Bkz. (2), ÖZER, 28; (17), AYVERDİ, 259; Bkz. (109), BOJANIĆ, 617.

yapıldığında şimdi mevcut olmayan imareti ile küçük bir külliye teşkil ettiği bilinmektedir. Banisi İsa Bey'in oğlu Kebir Mehmet Bey'dir.¹⁶⁴

Bu mahallenin adı, şehrin Müslüman ahalisi tarafından günümüze kadar muhafaza edilmiştir. 1963 yılında Üsküp'te meydana gelen büyük depremde, şehrin büyük bir kısmı olduğu gibi, Kebir Mehmet Çelebi Camii'nin bulunduğu bölge de nasibini almıştır. Depremden sonra şehrin yeniden imarı, yeni nazım planına göre yapılmıştır. Bu planın uygulanması için harap halindeki eski yapıların yıkımına ve yeni yapıların inşa edilmesi için gereken alanın açılmasına gidilmiştir.¹⁶⁵ 1569 tarihli belgede adı geçen mahallenin, bir de Turgut Çelebi olarak anıldığı yazmaktadır.¹⁶⁶

Resim 53- Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin bulunduğu bölge. Sağda altta Kebir Mehmet Çelebi Camii görünmektedir

¹⁶⁴ Bkz. (2), ÖZER, 58; (17), AYVERDİ, 260.

¹⁶⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 87.

¹⁶⁶ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 34; (103), ELEZOVIĆ, 17.

Kethüda Ramazan Mahallesi; 1455 ve 1469 yıllarına ait defterlerde kayıtlı mahalle, daha sonraları kaydedilmemiştir.¹⁶⁷

Kocacık Oğlu Mahallesi, (İbn-i Kocacık, Veled-i Kocacık Mahallesi); Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahilinde yer alan mahalle, doğudan Hacı Taceddin, kuzeyden İbn-i Menteş ve Muradiye mahalleleriyle çevrilmiştir (Bkz. EK-4). İlk olarak 1468 tarihli bir belgede yer alan mahalle, 1529 yılına kadar "Kocacık Oğlu", daha sonra, 1544 ve 1569 tarihli belgelerde de "Veled-i Kocacık" olarak anılmaktadır. 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları kaydedilmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla mahallenin adını burada bulunan Kocacık Oğlu (İbn-i Kocacık) Mescidi'nden aldığı düşünülmektedir. Ayverdi, bu mahallede ne zamana ait olduğu bilinmeyen Zurnazen Mescidi'nin bulunduğunu yazmaktadır.¹⁶⁹

Kuyumcu Hayreddin-Hacı Hayreddin Mahallesi; şehrin kuzeyinde yer alan mahalle, doğudan Kasım Gazi, batıdan Hacı Hürrem, güneybatıdan Muhyiddin Çelebi ve güneyden Cedit İsa Bey mahalleleri ile komşudur. Adını burada bulunan mescitten alan mahalle, 1455 tarihli tahrir kaydında "Kuyumcu Hayreddin", daha sonraları da "Kazancı Hayreddin" ve "Hacı Hayreddin" şeklinde geçmektedir. 1544 tarihli bir belgede ve 1569 yılına ait Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede bulunan mescitte imamlık ve müezzinlik yaptıkları yazmaktadır.¹⁷⁰

Kuyumcuoğlu Mahallesi; 1455 ve 1468 tarihli defterlerde "Veled-i Kuyumcu", daha sonraları ise "Kuyumcu Oğlu" şeklinde kayıtlara geçen mahallenin mevki belirlenememiştir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Bkz. (2), ÖZER, 28.

¹⁶⁸ Bkz. (109), BOJANIĆ, 617; (110), Turski Dokumenti, 47.

¹⁶⁹ Bkz. (17), AYVERDİ, 290.

¹⁷⁰ Bkz. (2), ÖZER, 28, 264; (110), Turski Dokumenti, 31.

¹⁷¹ Bkz. (2), ÖZER, 28.

Muradiye Mahallesi; güneyden İbn-i Kocacık, batıdan İbn-i Menteş, kuzeyden Hoca Şemsuddin ve doğudan Cam-i Atik mahalleleriyle çevrili olan mahallede günümüzde mevcut olmayan Muradiye Camii ve medresesinin bulunduğu bilinmektedir. Eski-Yeni Hamam yakınlarında bulunan ve Üsküp'ün en eski camilerinden olduğu bilinen bu eser Sultan II. Murat tarafından yaptırılmıştır.¹⁷² H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Üsküp şehir haritasında adına rastlanan bu mahallenin 19. yüzyıla kadar mevcut olduğu görülmektedir (Bkz. EK-4).

Nökeri Ahmet (Nökeri oğlu) Mahallesi; (Ceylan Çavuş, Yelen Kapan, Nökeri Ahmet, Nökeri oğlu) 1452/53 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahalle hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır. 1529 yılına ait Tahrir Defteri'nde, Nökeri Ahmet Mahallesi halkının bilinmeyen bir sebeple öldüğü ve bunların evlerinin bulunduğu arsa üzerine "Çavuş Mescidi"nin inşa edildiği kayıtlıdır. Bu mescidin ayrıca incelenecek olan Ceylan Çavuş (Yelen Kapan) Camii ile aynı yapı olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, belgelerde bu ismin değişik şekillerde kaydedilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.¹⁷³ Bu veriler doğrultusunda mahallenin Vardar Nehri'nin kuzeybatı yakasına yakın bir yerde bulunduğu söylenebilir.

Oruç Paşa Mahallesi; şehrin kuzeydoğu bölgesinde, Gazi Baba tepesinin eteklerinde bulunan mahalle, güneyden Dervişan, batıdan Pazarbaşı ve Kara Kapucu mahalleleri ile çevrelenmiştir (Bkz. EK-4). Bu mahallenin varlığına dair en eski bilgi, 1468 yılına ait bir belgede mevcuttur. Mahallenin adı, burada bulunan Oruç Paşa Mescidi'nden gelmektedir.¹⁷⁴ Mahallenin kurucusu ve mescidin banisi Oruç Paşa hakkında, İsa Bey'in adı geçen kişiden satın aldığı mülkle ilgili, 1469 yılı tarihini taşıyan İsa Bey Vakıfnamesi'nde rastlanan bilgiler dışında başka veriler mevcut değildir.¹⁷⁵

¹⁷² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 176.

¹⁷³ Bkz. (3), GORGİEV, 129; (2), ÖZER, 256.

¹⁷⁴ Bkz. (2), ÖZER, 29.

¹⁷⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 178.

Resim 54- Saat Kulesi'nin güney cephesinden Üsküp şehrinin manzarası. Önde Sultan Murat Camii. Caminin arkasında Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin bir bölümü ve onun arkasında en solda Makedonya Radyo Televizyon binası. Arka kısımda ortada bulunan yapı Mahkeme Binası ve en sağda yer alan yüksek bina Mavrovka Ticaret Merkezi

Bu mahallede, Kara Kapucu-Başı Mescidi'nin yakınlarda 16. yüzyılda Tütünsüz Camii inşa edilmiştir.¹⁷⁶ Eserin banisi Tütünsüz lakaplı Hüseyin Paşa ile ilgili olarak kaynaklar çok azdır. Hüseyin Paşa'nın, H. 980 / M. 1572-73 yılında İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir. Bu bilgiye dayanarak caminin 16. yüzyılda inşa edildiği ve burada bulunan Tütünsüz Medresesi'nin de aynı baniye ait olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ A.g.k., 152, 178; (109), BOJANIĆ, 617.

¹⁷⁷ Bkz. (2), ÖZER, 98, 293.

Paşa Yiğit Bey Mahallesi; Eski Çarşı'da, Sulu Han ve Bitpazarı arasındaki alanda, Kebir Mehmet Çelebi, İbn-i Kocacık ve İbn-i Payko mahalleleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Burada bulunan Paşa Yiğit Bey Mescidi, Üsküp'te inşa edilmiş en eski İslam ibadethanesidir. Üsküp'ün gazi fatihi ve ilk Üsküp uçbeyi Paşa Yiğit Bey tarafından yaptırılmıştır.

Paşa Yiğit Bey Mescidi ve vakıfnamesi günümüze ulaşabilmiş değildir. Ancak, diğer birtakım belgelerde mescidin banisi tarafından kurulan vakfın mevcut olduğunu gösteren bilgiler mevcuttur. Bu mülklerin de büyük bir ihtimalle yaptırılan mescit için vakfedildiği düşünülmektedir.

Resim 55- Çarşı bölgesi. En arkada Mustafa Paşa Camii, ön planda Paşa Yiğit Bey minaresi görünmektedir

Paşa Yiğit Bey Vakfı'nın varlığına dair en eski bilgiye oğlu İshak Bey'in 1445 tarihini taşıyan vakıfnamesinde rastlanmaktadır. Vakıfnameden İshak Bey'in, sahibi olduğu, iki yanından yolun geçtiği, bir yanından Serava Çayı'nın aktığı, bir

yanında da “merhum Paşa Yiğit Bey Vakfı”nın bulunduğu “Eski Han”ı (Sulu Han) vakfetmiştir.

Paşa Yiğit Bey Mescidi’nin hemen yanında yer alan mezarlıktan günümüze ulaşabilen sadece iki mezar vardır. Bunlardan biri, Paşa Yiğit Bey’in 1963 depreminde yıkılan türbesi içindeki mezardır.¹⁷⁸ Diğer mezar ise Paşa Yiğit Bey’in hocası ve şeyhi kabul edilen Meddah Baba’nın mezarıdır.

Burada bulunan yapılar arasında, ilk şekli bir hayli değişmiş olan, zamanında Paşa Yiğit Bey Mescidi yanında medrese olarak yapıldığı sanılan, eski bir bina da yer almaktadır.

Evliya Çelebi’nin sözünü ettiği, “meşhur Baba Meddah Tekkesi” de burada bulunmaktadır. Halk arasında ve ilmi araştırmalarda Yiğit Bey ve Meddah Baba arasında benzerlikler olsa da, ikisinin de ayrı ayrı ve efsanelerden uzak birer tarihi kişiliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Meddah Baba, halk arasında ünlenip benimsedikçe, Paşa Yiğit Bey tarafından yaptırılan cami ve medrese, bu nedenle Meddah Baba adıyla anılmaya başlamıştır. Başka bir sebep de, mescit ve medrese külliyesinin içinde Şeyh Meddah Baba Tekkesi’nin bulunması nedeniyle, bu yapılar Meddah adı ile anılmışlardır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 168.

¹⁷⁹ Muhammed ARUÇI, “Üsküp’te Meddah Medresesi”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri-Sofya, 21-23 Nisan 2000**, 183.

¹⁸⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 168; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100.

Resim 56- Önde Paşa Yiğit Bey Camii ve arkada Mustafa Paşa Camii'nin görüntüsü

Sabuncu Hacı Mahallesi; adına ilk defa 1455 tarihli belgede rastlanan mahalle, 1468 yılına ait başka bir belgede “Sabuncu Yakub” şeklinde kayıtlıdır. Daha sonraki tarihlere ait kayıtlarda ise ismi yer almamaktadır.¹⁸¹

Sarrac Tursun Mahallesi; mahallenin adına bu isimle, 1455 tarihli belgede rastlanmaktadır. 1452 tarihli başka bir belgede adı geçen Dursun Saraç mahallesiyle

¹⁸¹ Bkz. (2), ÖZER, 30; Bkz. (3), GORGİEV, 129.

aynı mahalle olma ihtimali yüksek olsa da ikisinin de yeri tam olarak bilinmediğinden dolayı kesin bir şey söylemek mümkün değildir.¹⁸²

Sinan Paşa (Ağa) Mahallesi; yalnızca 1481 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. Burada aynı isimli mescit mevcuttur.¹⁸³

Şahin Oğlu Mahallesi; Türk Çarşısı'nda, Boyacılar Çarşısı ve Meydanı'nın bulunduğu bölgede yer alan mahallede, Murat Paşa Camii ve İsa Bey Çifte Hamamı bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2; Resim 32).

Murat Paşa Camii'nin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesinden, eski caminin büyük bir yangın sırasında tahrip olup kullanılamaz hale geldiği ve bulunduğu yerde, 1802/3 tarihinde yeni caminin inşa edildiği öğrenilmektedir. Caminin ilk inşaat tarihiyle banisi hakkında bilgi mevcut değildir.

Şahin Oğlu adıyla anılan bu eski Üsküp mahallesine, veziri (uçbeyi) Yahya Paşa'nın Üsküp'teki mülkünü teyit eden Sultan II. Bayezid'in 1505 tarihli fermanında, bir de Yahya Paşa'nın 1506 tarihli olup, sözü geçen mahallede bulunan boş bir arazinin vakfedilmesi ile ilgili vakıfnamesinde rastlanmaktadır. Bunun dışında, 1718 tarihli bir vakıfnamede Murat Paşa Camii'nin, Şahin Oğlu Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸⁴

Lidiya Bogoyeviç Kumbaracı, arkeolojik araştırmalara ve yazılı kaynaklara dayanarak, bu caminin, 15. yüzyılda sözü geçen belgelerde karşımıza çıkan, İbn-i Şahin (Veled-i Şahin-Şahin Oğlu) adındaki kişi tarafından inşa edildiğini ileri sürer. Daha sonra, 1555 yılında meydana gelen şiddetli deprem sırasında ağır hasar gören caminin, İbn-i Şahin (Şahin oğlu) Murat Paşa tarafından onarıldığını, adının da bu şekilde değiştiğini tahmin etmektedir.¹⁸⁵ Buna bağlı olarak, caminin son

¹⁸² A.g.k., 30.

¹⁸³ A.g.k., 30, 270.

¹⁸⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 82.

¹⁸⁵ A.g.k., 82.

onarımlardan önceki yapısının 16. yüzyıla ait olduğunu ifade etmektedir. 1544 tarihli Üsküp mahalleleri listesinde, Veled-i Şahin adıyla geçen mahallenin bu mahalle olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁶

Mustafa Özer'in, "Üsküp'te Türk Mimarisi" adlı eserinde ise, mevcut kaynaklara dayanarak bu caminin 1529 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan ve Üsküp'ün tımar sahibi olduğu anlaşılan Sadi'nin oğlu Murat Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Caminin ilk yapıldığı dönemde, şimdi mevcut olmayan imareti ile bir külliye teşkil ettiği bilinmektedir.¹⁸⁷

Günümüzde mevcut olmayan Zeynel Paşa Camii de bu mahallede inşa edilmiştir. 1529 tarihli belgede kayıtlı olan ve Ayverdi'de de adı geçen Zeynel Paşa Camii'nin 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir.¹⁸⁸

Tuzcu Mustafa Mahallesi; aynı adı taşıyan mescide sahip mahalle, 1455 ve 1468 yıllarına ait defterler dışında kaydı yoktur.¹⁸⁹

Tuzcu Süleyman Mahallesi; Tuzcu Süleyman adıyla anılan mahalleye daha 1467-68 tarihli belgelerde de rastlanmaktadır. 1544 ve 1569 tarihli belgelerde bu mahalleye Tuzcu Süleyman Der Kenar-i Vardar olarak rastlanmaktadır. Adının da ifade ettiği gibi bu mahallenin Vardar'a yakın olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan aynı adlı mescidin ne zaman inşa edildiği ve tam yeri bilinmemektedir.¹⁹⁰

Yazıcı Şahin (Kâtip Şahin) Mahallesi; 1467/8 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan mahalle, şehrin kuzeyinde bulunmaktadır. Etrafı Hacı Yunus, Debbağ Şahin ve Hatuncuklar mahalleleriyle çevrilidir (Bkz. EK-4). Aynı isimli mescidin bulunduğu mahalle, 1569 yılına kadar Yazıcı Şahin, bundan sonra ise Kâtip Şahin

¹⁸⁶ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616.

¹⁸⁷ Bkz. (2), ÖZER, 79.

¹⁸⁸ Bkz. (17), AYVERDİ, 290; (2), ÖZER, 271.

¹⁸⁹ Bkz. (2), ÖZER, 30.

¹⁹⁰ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (109), BOJANIĆ, 615; (110), Turski Dokumenti, 31.

adıyla kayıt edilmiştir. Kâtip Şahin Camii'nin inşa tarihi bilinmese de, mahallenin adının, 1544 tarihli belgede mevcut mahalleler arasında yer almasından dolayı caminin bu tarihten önce inşa edildiği bilinmektedir.¹⁹¹

Kâtip Şahin Camii'nin varlığı, Kaçanikli Mehmet Paşa tarafından yerine yeni bir caminin inşa ettirdiği 1601 yılına kadar sürmüştür. 17. yüzyılda, eski caminin yerine yenisinin yapılmasından sonra, bu mahallenin adı Kaçanikli Mehmet Paşa Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁹²

Yeni Tepe Mahallesi, 1890 yılına ait şehrin imar haritasından, günümüzde Fransız mezarlığı diye bildiğimiz Vardar kıyısındaki tepenin asıl adının Yeni Tepe olduğu ve Üsküp'ün en eski mahallelerinden olduğu bilinmektedir (Bkz. EK-1). Mustafa Paşa Camii'nin bulunduğu bölgeye hâkim olan mahalle, Üsküp Kalesi'nin kuzeydoğu eğimi üzerinde yer alır. Kuzeyden Teşvikiye ve Tophane, kuzeydoğudan Dükkâncık Mahallesi, güneyden Hacı Balaban Mahallesi ile komşudur. Mahallenin alt kısımlarında kalan bölge Türk Çarşısı'dır. Bu mahallenin, bölgedeki dik yokuş yüzünden üst ve alt bölge olarak ayrıldığı bilinmektedir.¹⁹³

15. yüzyılda Üsküp'te kurulmuş olan gayri Müslim mahalleler şunlardır:

Çereb (Çerp) Mahallesi,¹⁹⁴ Dabijiv Veled-i Nikola Mahallesi,¹⁹⁵ Dimitri Manko Mahallesi,¹⁹⁶ Dimitri Porsin Mahallesi,¹⁹⁷ Dimitri Yanko Mahallesi,¹⁹⁸ Genko

¹⁹¹ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (110), Turski Dokumenti, 46; (2), ÖZER, 268; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 195.

¹⁹² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 207, 244; (2), ÖZER, 283.

¹⁹³ Dimitrie GOLUBOVSKY, "Üsküp'te Üç Mahal" **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"**, Uluslararası Kongre, TMMOB Mimarlar Odası, 25-27 Kasım 1999, İTÜ. İstanbul, 254; Bkz. (2), ÖZER, 31; (49), İLYAS, 120.

¹⁹⁴ Bkz. (2), ÖZER, 31; (3), GORGİEV, 129.

¹⁹⁵ 1455 yılına ait defterde "Dabço" daha sonraki kayıtlarda ise "Dabijiv Veled-i Nikola" şeklinde geçmektedir. Bkz. (2), ÖZER, 31; (3), GORGİEV, 130.

¹⁹⁶ Bkz. (2), ÖZER, 31.

¹⁹⁷ A.g.k., 31.

¹⁹⁸ Bkz. (3), GORGİEV, 130, 131.

Mahallesi,¹⁹⁹ Istamnir Mahallesi,²⁰⁰ Istaykofça Mahallesi,²⁰¹ Tsvetko Samarci Mahallesi,²⁰² Kalugeritsa Mahallesi,²⁰³ Kletvenik Mahallesi,²⁰⁴ Mande Mahallesi,²⁰⁵ Peter Mahallesi,²⁰⁶ Rale Mahallesi,²⁰⁷ Stayko (Stanko) Mahallesi,²⁰⁸ Todor Veled-i Vlade Mahallesi,²⁰⁹ Gyuraşin Mahallesi,²¹⁰ Yandro Mahallesi,²¹¹ Stanimir Mahallesi, Dańço (Dabço) Mahallesi.²¹²

6.1.5. 15. Yüzyıla Ait Olan Eserler

6.1.5.1. Mevcut Olan Eserler

Alaca-İshak Bey Camii; kitabesinde ve arşiv kaynaklarında imaret olarak kaydedilen yapı, H. 842 / M. 1438-39 yılına aittir.²¹³ Türk mimarisinde imaret kelimesi, zaviyeli camiler ile devlet ileri gelenleri tarafından; imar-iskân, eğitim-öğretim, ticari, politik amaçlarla kurulan yapılar topluluğu için kullanıldığı gibi; cami, medrese, kervansaray, türbe, tekke ve zaviye tek başlarına birer “imaret” olabildikleri gibi; bir külliyei meydana getiren tüm yapılar veya bir kaleye, şehir surlarına, namazgâha da karşılık gelebilmektedir.²¹⁴

¹⁹⁹ A.g.k., 129, 130; Bkz. (2), ÖZER, 31.

²⁰⁰ Yalnızca 1455 tarihli defterde kaydı vardır. Bkz. (2), ÖZER, 31.

²⁰¹ 1468 tarihli defterde “İstaykofça”, 1529’da “Nikodefçe nam-ı diğer İstaykofça”, 1544’te ise “Nikodofça” şeklinde kayıtlıdır. Bkz. (2), ÖZER, 31.

²⁰² Sadece 1468 tarihli defterde kayıtlıdır. Bkz. (3), GORGİEV, 130; (2), ÖZER, 31.

²⁰³ 1468 yılından 1529’a kadar “Kalugereç”, 1544’te, “Mahalle-i Kalugereç nam-ı diğer Derzi Rakomiua” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. (3), GORGİEV, 130; (109), BOJANIĆ, 618; (2), ÖZER, 31.

²⁰⁴ Bkz. (3), GORGİEV, 130-132; (2), ÖZER, 32.

²⁰⁵ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (2), ÖZER, 32.

²⁰⁶ 1468 yılından 1529’a kadar “Peter”, daha sonraki tarihlerde ise, “Petri Yıvan” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bkz. (2), ÖZER, 32; (3), GORGİEV, 130.

²⁰⁷ Yalnızca 1455 yılına ait defterde kaydı vardır. Bkz. (2), ÖZER, 32; (3), GORGİEV, 129.

²⁰⁸ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (2), ÖZER, 32.

²⁰⁹ Sadece 1455 tarihli defterde kayıtlıdır. Bkz. (2), ÖZER, 32; (3), GORGİEV, 129.

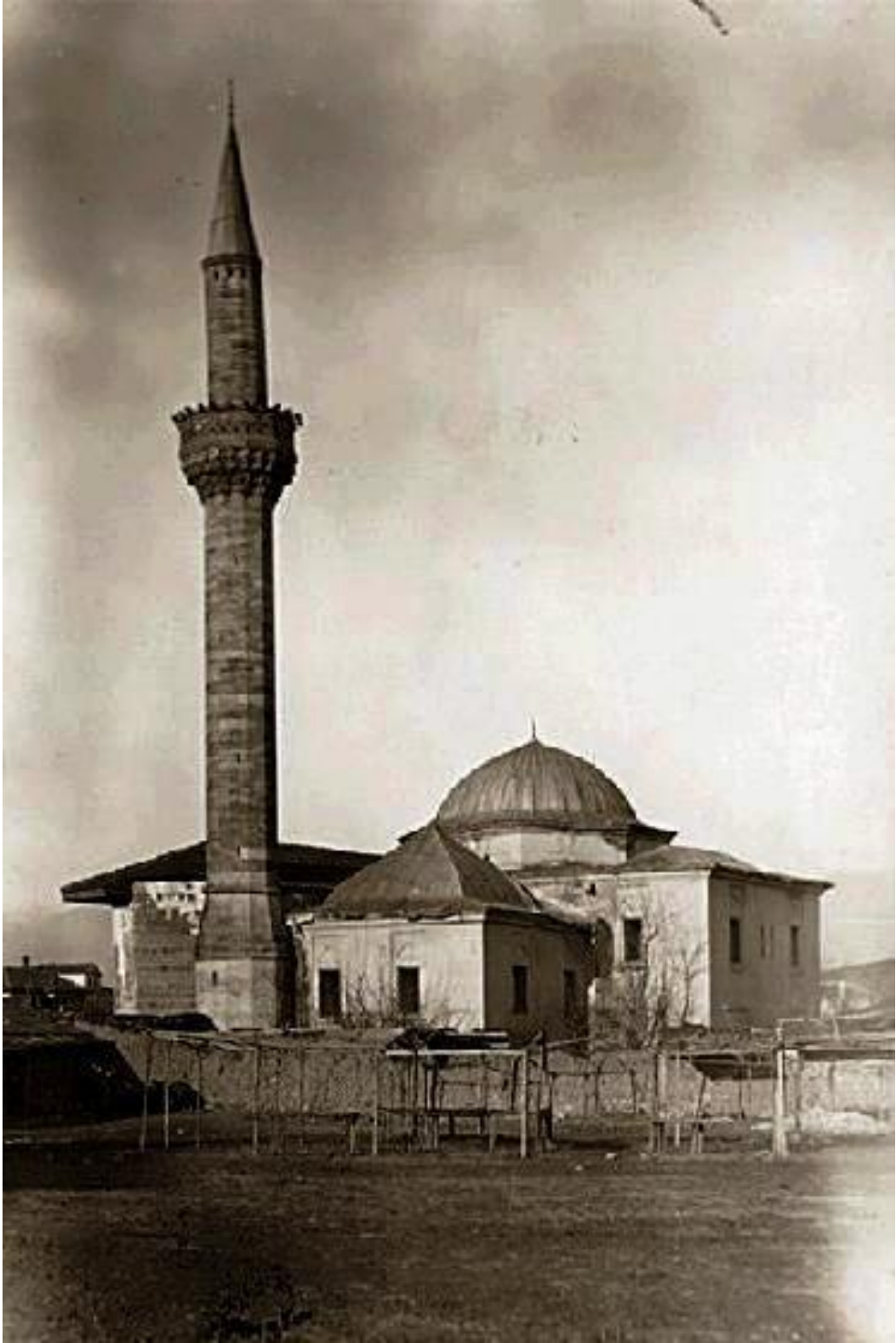
²¹⁰ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (2), ÖZER, 32.

²¹¹ Bkz. (3), GORGİEV, 130; (2), ÖZER, 32.

²¹² Bkz. (3), GORGİEV, 129.

²¹³ Bkz. (2), ÖZER, 27; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 61.

²¹⁴ Bkz. (2), ÖZER, 51-53.

Resim 57- İshak Bey-Alaca Camii – 20. yüzyıl başları

Resim 58- İshak Bey-Alaca Camii'nin son cemaat yeri

Cami, ortada kare planlı ve kare planlı kubbeli hol, bunun iki yanında yine kare planlı zaviye odaları, kible duvarından dışa doğru taşıntı yapan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mihrap önü mekânı, kuzeydeki beş bölmeli son cemaat mahalli ve batı cepheye bitişik minareden oluşan şemasıyla “zaviyeli”, “çok fonksiyonlu” ya da “ters (T) tipi” şeklinde adlandırılan yapı tipinin bir temsilcisidir. Cami, ortada kubbeli, kare planlı bir mekân ile buna doğu ve batı yandan kemerlerle açılan aynalı tonozla örtülü zaviye birimleri; kible duvarından dışa doğru taşıntı yapan, tekne tonoz örtüye sahip mihrap önü bölümünden oluşmaktadır. Binanın yapımında, düzgün kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.

Arasta Camii; 15. yüzyılın birinci yarısında inşa edildiği düşünülen Arasta Camii'nin ilk şeklinin nasıl olduğu bilinmemektedir. İnşa tarihinden itibaren büyük tahribatlar gördüğü ve harabeye dönüştüğü 1963 depremine kadar geçen zaman içinde yapılan onarımlar, eklemeler ve diğer müdahaleler sonucunda, orijinal görünümü bir hayli değişmiş vaziyette muhafaza edilmiştir. 1963'ten önce caminin kiremit kaplı kırma çatısı olduğu, yapının kuzeybatı köşesine bitişik, kare planlı kaideye ve sekizgen gövdeye sahip, üzerine şerefe ve ahşap külah geçirilen eski kâgir minarenin bulunduğu bilinmektedir. Kâgir malzemedен inşa edilmiş yapının duvarları, bir sıra taş, bir sıra tuğla tarzında örülmüştür. Kiremit kaplı kırma çatısının da orijinalde küçük bir kubbeye örtülü olduğu düşünülmektedir.²¹⁵ Günümüzde restorasyon çalışmaları devam eden caminin yakın zamanda yeniden ibadete açılması beklenmektedir.

Resim 59 - Arasta Cami'nin 1963 depreminden önceki durumu

²¹⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 157-158; (17), AYVERDİ, 247; (97), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 117-123; (2), ÖZER, 212.

Resim 60- Arasta Camii'nin bugünkü durumu

Resim 61- Arasta Camii'nin bugünkü durumu

Cedit İsa Bey Camii; 1469 yılı tarihinden önce inşa edildiği düşünülen eserin beden duvarları ve minaresi hariç, tamamen yenilenmiştir. Mevcut haliyle dikdörtgen planlı harimi ve yakın zamanlarda, doğu cepheye bitleştirilmiş bir başka mekânla iki kısımdan oluşan bir plan teşkil eder. İçten düz ahşap tavanı bulunan mescit, dıştan kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Düzgün kesme taş ile tuğlanın almaşık teknikte kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Minaresi, taş ve tuğla üzerine kâgir malzemedan yapılmıştır. Minarenin alt kısmı dikdörtgen şeklindedir ve caminin ilk yapısına aittir. İlk inşa edildiğinde caminin tamamının, günümüze ulaşan minaresinin bu kısmıyla aynı teknik ve malzeme ile yapılmış olduğu ve kubbesinin bulunduğu düşünülmektedir.²¹⁶

Resim 62- Günümüzde Cedit İsa Bey Camii

²¹⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 84.

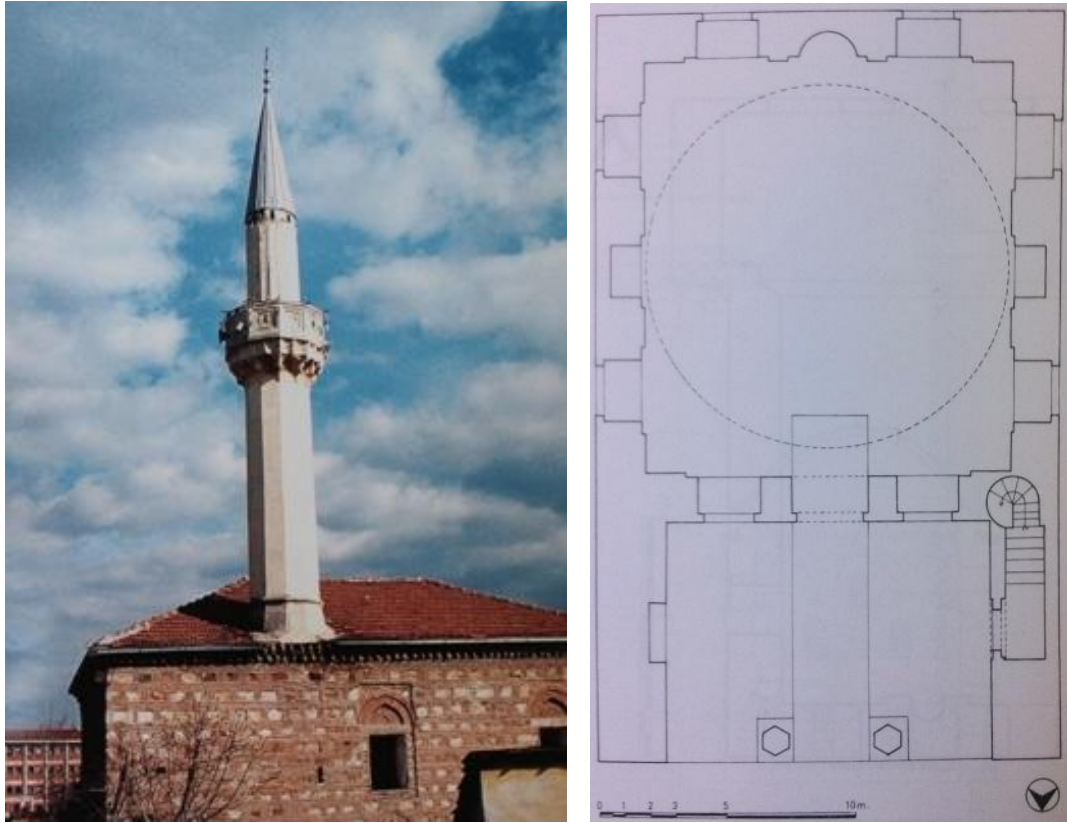
Hacı Balaban Camii; Ulema Meclisi'nin belgelerinden²¹⁷, 1440 yılında inşa edildiği öğrenilen Hacı Balaban Camii, asırlardır maruz kaldığı hasarlar sonucu günümüze bir hayli değişik bir şekilde ulaşan caminin ve revakının üzeri kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Caminin iç mekânında bulunan, günümüze kadar ulaşmış olan tonoz yapı kalıntıları, caminin sahnını üzerinde bir zamanlar kubbe olduğuna işaret etmektedir. Tek kubbeli harimi ve üç bölümlü son cemaat yeri ile tipik bir Erken Osmanlı yapısını temsil etmektedir. İnşa malzemesi olarak, düzgün kesme taş ile tuğla, kasetleme tekniğinde kullanılmıştır.

Resim 63-Hacı Balaban Camii'nin kubbesinin yıkılmadan önceki durumu

Resim 64- Hacı Balaban Camii, 1963 depreminde görülen hasar

²¹⁷ A.g.k., 76.

Resim 65- Hacı Balaban Camii'nin bugünkü durumu

Şekil 6 - Hacı Balaban Camii planı

Hacı Hayreddin Camii; eserin kitabesi ve banisine ait vakıfnamesi mevcut olmadığından, caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat 1455 tarihli tahrir kaydında, adına rastlanan aynı adlı mahalle göz önünde bulundurulduğunda, mescidin bu dönemden önce inşa edildiği düşünülmektedir.²¹⁸ Bugünkü görünümü, yapılan son onarım girişimleriyle değişmiştir. Cami üzerinde son değişiklikler öncesine kadar korunabilmiş olan detaylara bakıldığında, hariminin orijinalde kubbe ile örtülü, çatı konstrüksiyonu sütunlar üzerine oturtulmuş, son cemaat yeri revakı bulunan bir yapı olarak inşa edildiği düşünülmektedir.

²¹⁸ Bkz. (2), ÖZER, 28, 264; (109), BOJANIĆ, 615

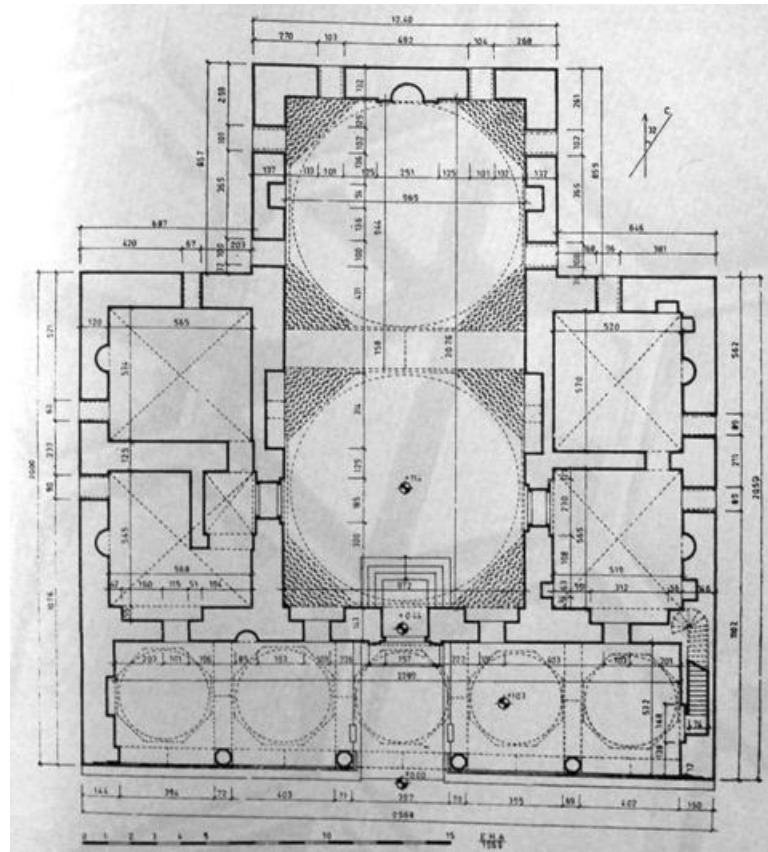
Resim 66- Hacı Hayreddin Camii'nin eski görüntüsü

Resim 67- Günümüzde Hacı Hayreddin Camii'nin durumu

İsa Bey Camii; H. 880 / M. 1475 tarihli olan bu cami, eş büyüklükteki ard arda iki kare üniteden meydana gelmektedir. İlk mekânın doğu ve batı kanatlarındaki zaviye hücreleri ve kuzeyindeki beş bölümlü son cemaat yeri ile erken Osmanlı mimarisinde çok yaygın olarak görülen “zaviyeli cami”lerin önemli bir temsilcisidir. Görülen “Ters T” biçiminde bir kütleyle sahip eserin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Örtü sistemi olarak harim ve son cemaat yerinde kubbe, yanlardaki zaviye hücrelerinde ise tonoz kullanılmıştır. İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş ve tuğlanın almaşık düzende kullanılmıştır.

Şekil 7 - İsa Bey Camii planı

Resim 68- İshak Bey Türbe kalıntılarının bulunduğu bayırdan İsa Bey Camii

Resim 69- İsa Bey Camii

Kapıcı Hamza Camii; 1486 yılı civarında inşa edildiği düşünülen ve Ayverdi'de mescit olarak anılan yapı, günümüzde tamamen yenilenmiştir. Güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, içten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Batı cephesine bitişik minaresi dâhil neredeyse büyük bir kısmı yenilenecek aslı durumu değiştirilmiştir. 1963 depreminden sonra yapılan onarımlarda mescit, son cemaat yeri revakını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.²¹⁹

Resim 70- Kapıcı Hamza Camii'nin depremden önceki durumu

Kebir Mehmet Çelebi Camii; günümüzde onarılıp yeniden ibadete açılan cami, inşa edildiği H. 874 / M. 1470 yılında kubbeli yapı olarak inşa edilmiştir. Orijinal görünümünü 1555 depreminde kaybetmiş olduğu düşünülen yapının, ibadet alanı üzerinde bir büyük, son cemaat yeri revakı üzerinde de üç daha küçük kubbesi olduğu bilinmektedir.²²⁰ Günümüzde kubbe kasnağı seviyesinden itibaren yenilenen

²¹⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 144.

²²⁰ A.g.k., 88.

caminin üzerini örten kubbe yerine, kiremit kaplı ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı yapılmıştır. Aynı şekilde son cemaat yeri revakının üzeri de ahşap kırma çatı ile örtülmüştür. İnşa malzemesi olarak kaba yonu taş ile tuğla, almaşık ve kasetleme tekniğinde kullanılmıştır.

Resim 71- Günümüzde Kebir Mehmet Çelebi Camii

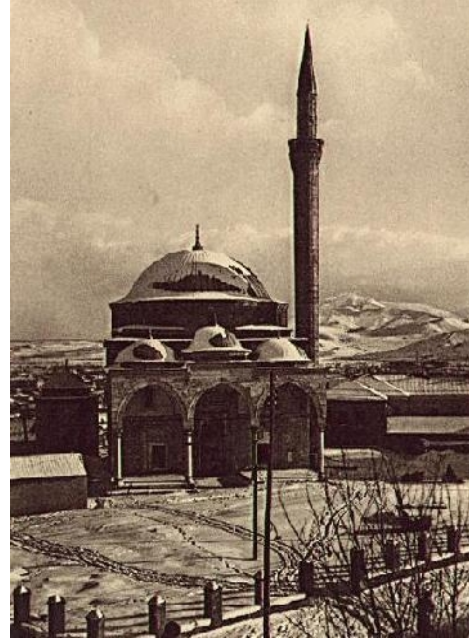
Mustafa Paşa Camii; 1492 yılında, Üsküp Kalesi'nin doğu eteklerinde, şehrin yüksek bir yerinde inşa edilen eser ilk yapıldığında; medrese, imaret, mektep, türbe ve su kemerinden²²¹ müteşekkil külliye'nin ana unsuru olduğu bilinmektedir. Bunlardan günümüze sadece cami, türbe ve su kemerinin bazı kısımları ulaşabilmiştir. Arşiv kayıtları ve seyahatnamelerde bahsi geçen medrese ise, vakfiyede belirtilmemiştir. Cami, kare planlı, tek kubbeli harime sahip bir yapıdır. Kasnak on iki köşelidir ve her yüzünde bir penceresi vardır. Kubbeyle örtülü üç bölümlü son cemaat yeri ve batı cephesine bitişik uzun bir minaresi vardır. İnşa

²²¹ Mustafa Paşa Su Kemer, Üsküp şehir merkezinin dışında bulunmaktadır.

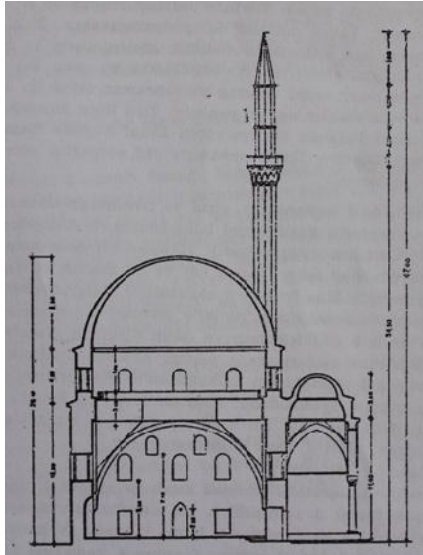
malzemesi olarak düzgün kesme taş, tuğla ve mermerin kullanıldığı yapıda, beden duvarları ile kasnakta, taş ve tuğla almaşık teknikte uygulanmıştır.

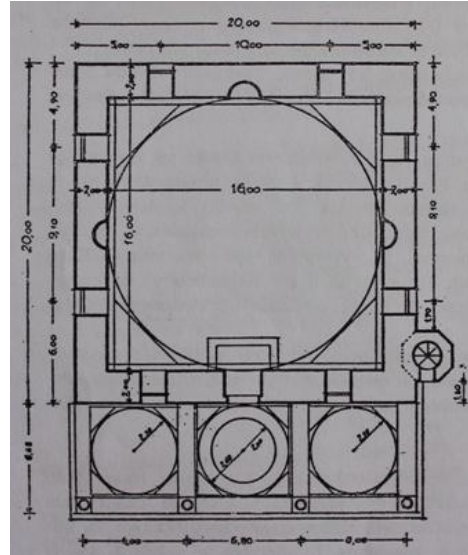
Resim 72- Mustafa Paşa Camii kuzeybatı cephesi

Resim 73- Mustafa Paşa Camii kuzey cephesi

Şekil 8 - Mustafa Paşa Camii kesiti

Şekil 9 - Mustafa Paşa Camii planı

Resim 74- Mustafa Paşa Camii bugünkü görünüşü

Resim 75- Mustafa Paşa Camii güneyden görünüşü

Sultan Murat Camii; Saat Kulesi'ne olan yakınlığı yüzünden Üsküp halkı camiye “Saat Camisi” de demektedir. Cami 1436 tarihlidir ve bu dönemde inşa edilen en görkemli dini yapılardan biridir. İlk yapıldığında kubbeli bir eser olan cami, birçok felakete maruz kalmasına karşın, halen ayakta ve ibadete açıktır. Caminin mimarı Debreli Usta Hüseyin olarak bilinmektedir.²²²

Cami kare planlı ve üzeri içten düz ahşap tavanla, dıştan kırma çatıyla örtülü harimi, dört sütun ve iki ayağın taşıdığı yuvarlak kemerlere sahip son cemaat yeri, minaresi ve diğer mimari özellikleriyle Osmanlı mimarisinin Balkanlar'daki önemli bir temsilcisidir. Harimi örten kırma çatı, son cemaat yerini de içine almaktadır. Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan altıgen kaideye sahip minare tek şerefelidir.

İnşa malzemesi olarak kuzey cephe ile minarede düzgün kesme taş, diğer cephelerde taş ve tuğla almaşık teknikte kullanılmıştır.

Resim 76- Sultan Murat Camii, sol tarafta Saat Kulesi ve İsa Bey Camii

²²² Bkz. (49), İLYAS, 10; (18), ARSOVSKİ, 29.

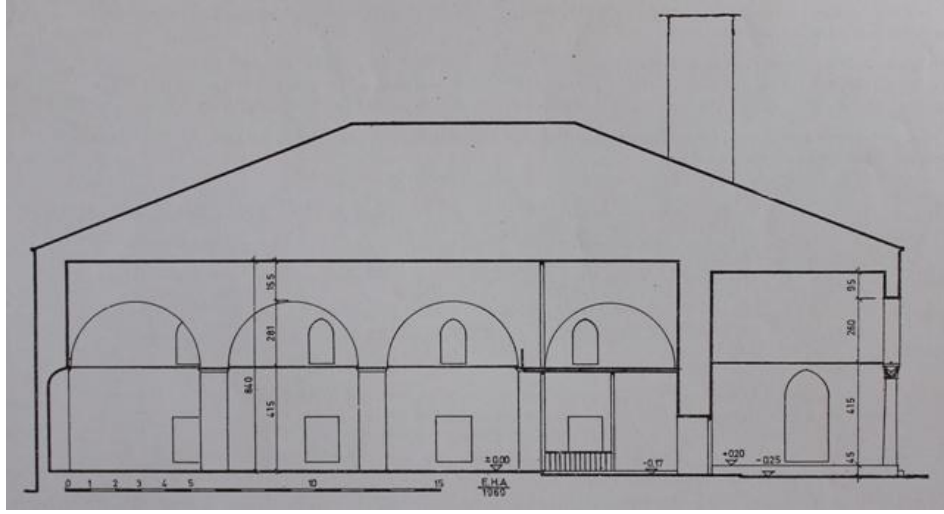

Resim 77- Sultan Murat Camii kuzeybatı cephesi

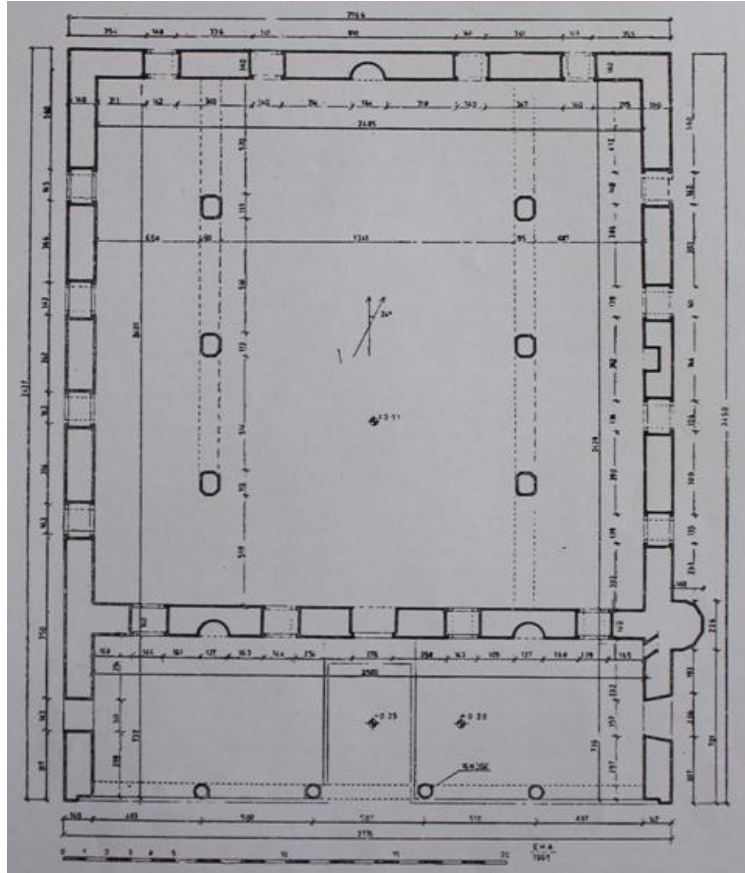

Resim 78- Sultan Murat Camii kuzey cephesi

Şekil 10 - Sultan Murat Camii kesiti

Şekil 11 - Sultan Murat Camii planı

İsa Bey Camii'nin Haziresindeki Türbe Kalıntısı; Caminin güneyindeki hazirede yer alan türbe sadece bir kalıntıdan ibarettir. Sadece alt yapısı mevcut olan türbenin, 19. yüzyılın sonlarına ait fotoğraflardan yıkık olduğu bilinmektedir. Günümüze, iki sıra düzgün kesme taş duvarın gelebildiği yapının ne zaman tahrip olduğu bilinmemektedir.²²³

İshak Bey Türbesi; İsa Bey Camii'nin güneyinde, Sultan Murat Camii'ne giden yolun üzerindeki bayırda bulunan türbenin, sadece temel kalıntıları mevcuttur. Türbenin masif duvarlı mı, yoksa baldaken tarzında mı olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak, düzgün kesme taş malzemeyle yapılmış temeli üzerinde, iki parça halindeki taş sanduka yerinde durmaktadır.²²⁴

Temel kalıntılarında bu türbenin altıgen planla sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapıldığı tarih ile ilgili kitabe ya da belge mevcut değildir. Türbe, büyük ihtimalle İshak Bey'in öldüğü yıllarda (1485) yani 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.²²⁵ 1711/12 tarihini taşıyan "Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı"nda bu yapı, "Merhum Gazi Hacı İshak Bey Türbesi" olarak belirtilmiştir. Ayrıca, Gazi İshak Bey'den cami, imaret ve medrese gibi hayratın banisi olarak da bahsedilmektedir.²²⁶

Kesin bilgiler mevcut olmasa da türbenin daha 16. yüzyılın ortalarında, 1555 yılında meydana gelen şiddetli deprem, bir de 1689 yılında Üsküp'ün ateşe verilmesi sırasında ciddi hasar gördüğü tahmin edilmektedir. Günümüzde bu türbenin yenilenmesi gündemde yer almaktadır.

²²³ Bkz. (2), ÖZER, 237.

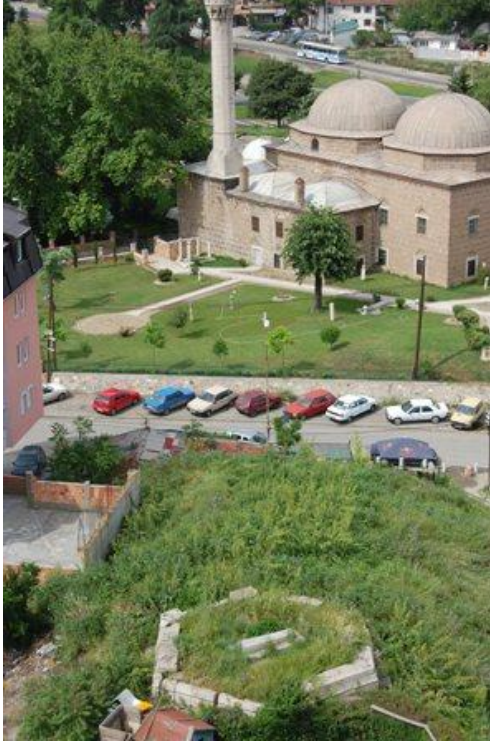
²²⁴ Krum TOMOVSKI, "Pregled na poznačajnitate turbinja vo Makedonija", **Godišen Zbornik na Tehničkiot Fakultet**, 98.

²²⁵ Bkz. (2), ÖZER, 222.

²²⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 218.

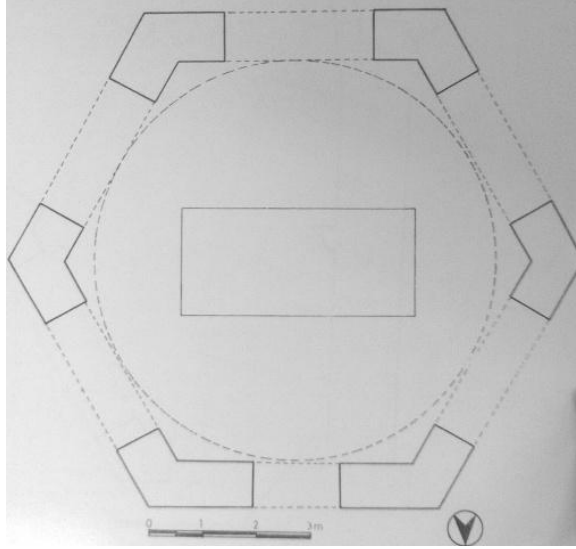

Resim 79- İshak Bey'in Türbe kalıntılarıyla birlikte Sultan Murat Camii'nin karşısında yer alan bayırda bulunan mezarlık

Resim 80- Saat Kulesi'nden İsa Bey Camii, ön planda İshak Bey Türbesi'nin kalıntıları

Resim 81- İshak Bey Türbe Kalıntısı ve Saat Kulesi

Şekil 12 - İshak Bey Türbesi planı

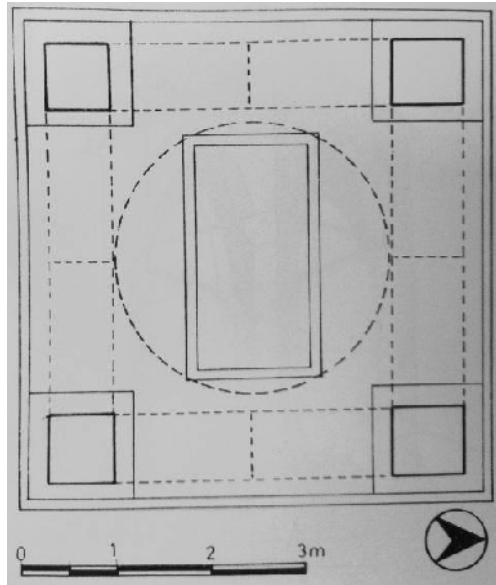
Kral Kızı Türbesi; türbenin kalıntıları, Üsküp'ün kuzeydoğusunda, Gazi Baba'nın doğu yamacında, Üsküp Kiril ve Metodi Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi'ne yakın bir mesafede bulunmaktadır. Türbe, bu tepede bulunan ve halk arasında Gazi Baba Mezarlığı adıyla bilinen Müslüman mezarlığının sınırları içinde yer almaktadır.

Türbenin kitabesi korunabilmiş değildir. Mezarın kime ait olduğu kesin olarak bilinmese de, bazı kaynaklara göre, burada son Bosna kralı Stefan Tomašević'in kızı Katerina'nın yattığı kabul edilmektedir. Katerina, Bosna'nın fethi sırasında, kardeşi Jigmund ile birlikte esir düşmüş ve İslamiyet'i kabul ettikten sonra Üsküp'te yaşamış, burada ölmüştür. Bu bilgilere doğrultusunda, türbenin 15. yüzyıl sonlarında ya da 16. yüzyıl başlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Türbenin kare planlı, kubbeli açık türbe tiplerinden olduğu ve kubbesinin kiremitlerle örtülü olduğu bilinmektedir.²²⁷

²²⁷ A.g.k., 220; (224), TOMOVSKI, 101.

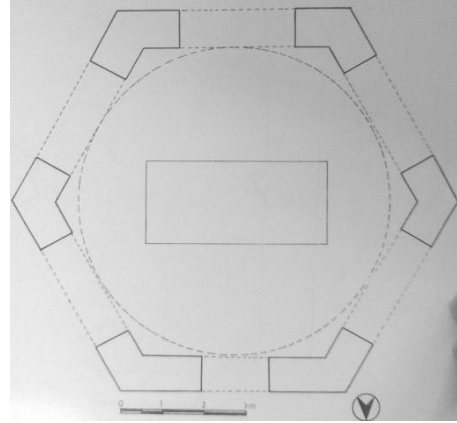
Resim 82 - Kral Kızı Türbesi

Şekil 13 - Kral Kızı Türbesi planı

Paşa Bey Türbesi; Alaca (İshak Bey) Camii'nin haziresinde, güneydoğu köşede yer almaktadır. Türbenin, İshak Bey'in oğullarından biri olan Deli Paşa lakaplı Paşa Bey'e ait olduğu ve İshak Bey tarafından, küçük oğlu Paşa Bey için yaptırıldığı düşünülmektedir.²²⁸ Bu durumda türbe, büyük bir ihtimalle 15. yüzyılın başı veya ortalarında yapılmış olmalıdır. Türbe, kapalı tipte, altıgen prizma gövdeli olup, poligonal kasnak üzerine binen bir kubbeye örtülmüştür. Kaidesi bulunmayan türbenin beden duvarı, iki renkli ve düzgün kesme köfeki taşlarının alternatif olarak istiflenmesiyle yapılmıştır.

Resim 83 - Deli Paşa Türbesi

Şekil 14 - Deli Paşa Türbesi planı

Davut Paşa Hamamı; 15. yüzyıl ortalarına ait ve günümüzde sanat galerisi olarak hizmet veren Davut Paşa Hamamı, batı-doğu doğrultusunda uzanan,

²²⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 74.

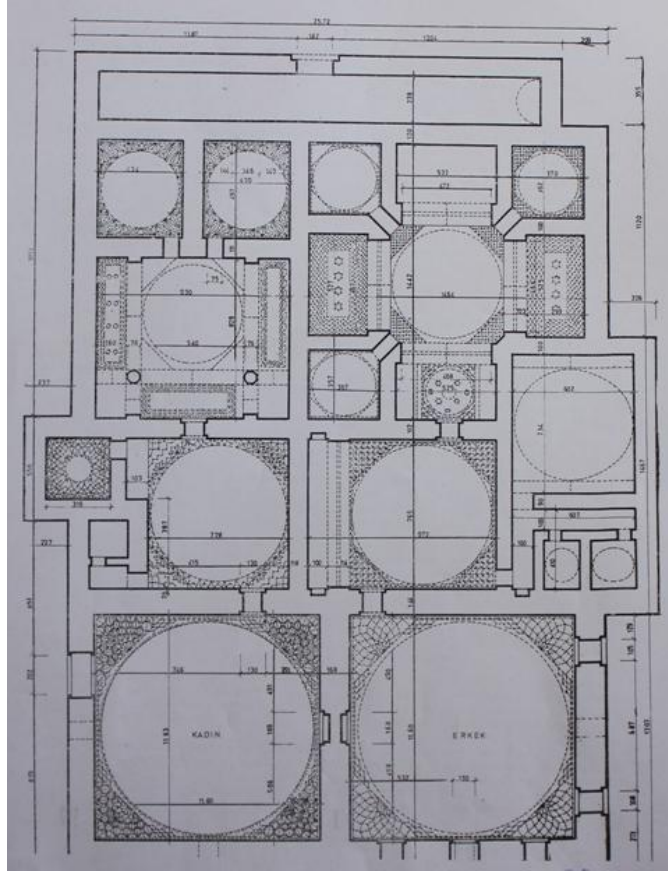

dikdörtgen bir kütleyle sahiptir. Bu kütlede kuzeyinde kadınlar, güneyinde ise erkekler kısmı bulunmaktadır. Hamamın iki bölümünü de, sırasıyla batıdan doğuya doğru; soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet hücreleri şeklinde düzenlenmiştir. Ilıklık ve sıcaklıklarında farklılıkların olduğu iki kısmın planı, simetrik bir düzen gösterir. Eserin erkekler kısmında haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli; kadınlar kısmında ise, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip tatbik edilmiştir.

İnşa malzemesi olarak, düzgün kesme ve kaba yonu taş ile tuğla kullanılmıştır. İki sıra tuğla ve bir sıra taşla almaşık teknikte örtülen duvarlarda, tuğlalar bazen taşı iki yandan sararak kasetleme tekniğini hatırlatan bir uygulama yapılmıştır. Örtüde kubbe ve tonozun kullanıldığı yapıda; ortak olan su haznesi ve sıcaklıktaki eyvanlar tonozla, ana mekân ve halvet hücreleri ise kubbeyle örtülmüştür.

Resim 84 - Davut Paşa Hamamı güney cephesi

Şekil 15 - Davut Paşa Hamamı planı

İsa Bey Çifte Hamamı; İsa Bey'in H. 871 / M. 1466 tarihli vakfiyesinde kayıtlı olan hamam günümüzde Ulusal Sanat Galerisi olarak kullanılmaktadır. Hamam dikdörtgen bir kütleye sahiptir. Güney-kuzey doğrultusunda uzanan yapının güney kanadı 'erkekler kısmı', kuzey kanadı ise 'kadınlar kısmı'nı oluşturmaktadır. İki kısım yan yana değil de, karşılıklı olarak uzunlamasına, yerleştirilmiştir. Her iki bölüm de, karşılıklı olarak sırasıyla; soyunmalık, ılık, sıcak ve halvet hücreleri şeklinde düzenlenmiştir. Hamamın külhanı, erkekler ve kadınlar kısmının genişliğince, doğu duvarı boyunca uzanmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda beşik tonoz örtüye sahip külhan dışında; soyunmalık, ılık ve sıcak ile halvet hücreleri kubbeyle örtülmüştür. Yalnız, ılıkta ve sıcakta bazı mekânlar tonozla örtülmüştür.

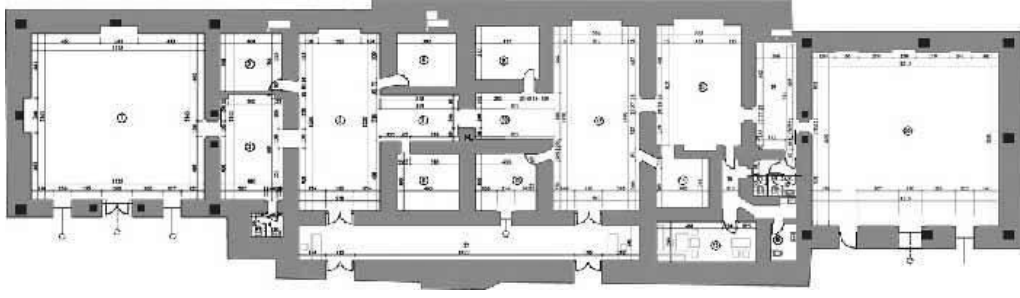

Resim 85- İsa Bey Çifte Hamamı

Resim 86- Kuşbakışı İsa Bey Çifte Hamamı

Şekil 16 - İsa Bey Çifte Hamamı planı

İshak Bey Bedesteni; 15. yüzyılda inşa edildiği bilinen İshak Bey Bedesteni'nin ilk yapısı hakkında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Yapının nasıl görüldüğüne dair fikir veren en önemli belge, Üsküp'ü 1885 yılında ziyaret eden İngiliz gezgini J.A. Evans'ın yaptığı gravürdür. (Bkz. Resim 84) Gravürden, bedestenin eş büyüklükte altı üniteden oluşan, dikdörtgen planlı bir kuruluşa sahip olduğu ve örtü sisteminde kubbe kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapıya dört cephenin eksenlerine yerleştirilmiş birer kapıyla girildiği de gravüre dayanarak belirlenmiştir. Bedestenin kubbeli örtüsü, tuğla kemerlerle yapının ortasında bulunan iki serbest paye ve beden duvarlarında yer alan taşıyıcılar üzerine oturur.

Resim 87- Bedesten'in J.A. Evans'a ait gravürü

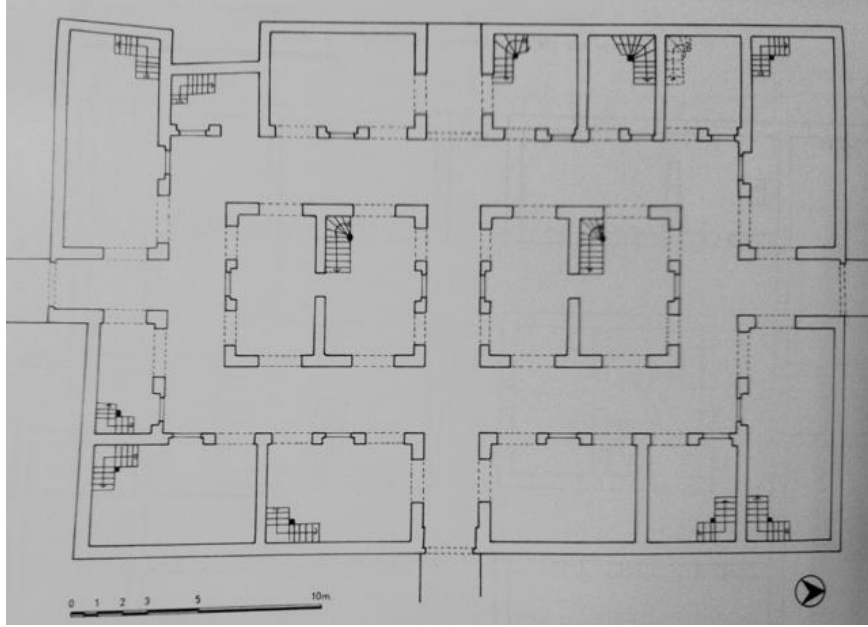
1964 ve 1965 yıllarındaki onarım girişimleri sırasında bedestenin zemininin altında muntazam duvar örme tekniği ile inşa edilmiş duvarlara ulaşılmıştır. Bunlar bir sıra taş, birkaç sıra tuğla şeklinde örülmüştür. Eski bedestenin yapım tekniği Üsküp'te bulunan diğer 15. ve 16. yüzyıl anıtsal İslâm mimari yapılarına benzemektedir.

Günümüzdeki şekliyle ise, dikdörtgen planlı ve iki katlı olan yapının her cephesinde birer girişi bulunmaktadır. Dört yandan dükkânlarla kuşatılmış olan yapının batı, kuzey ve güney cepheleri ortasında bulunan kapılar basık kemerli açıklıklar şeklinde olmasına karşılık, doğu cephedeki kapının kemeri yarım daire şeklindedir. Bu kapı kemeri ile alınlığı arasında da, bedestenin şimdiki yapısının yenilenmesi sırasında koyulan kitabe yer almaktadır. İki katlı olan yapının zemin katında, dört yanda devam eden koridorun etrafında dükkân mekânları sıralanmıştır. Basık kemerli birer kapı ve pencereyle koridora açılan dükkânlar, içlerindeki merdivenlerle çıkılan ikinci bir kata sahiptirler. Bu mekânlar alt ve üst katlarda içten düz tavanla, dıştan ise kırma çatıyla örtülüdür. Koridorun üzeri açık olup, ortasında iki bölümden oluşan dükkân mekânları vardır. Bunlar da koridora basık kemerli birer kapı ve pencereyle açılmaktadırlar. İnşa malzemesi olarak kaba yonu ve düzgün taş ile tuğlanın alması düzende kullanılmıştır.²²⁹

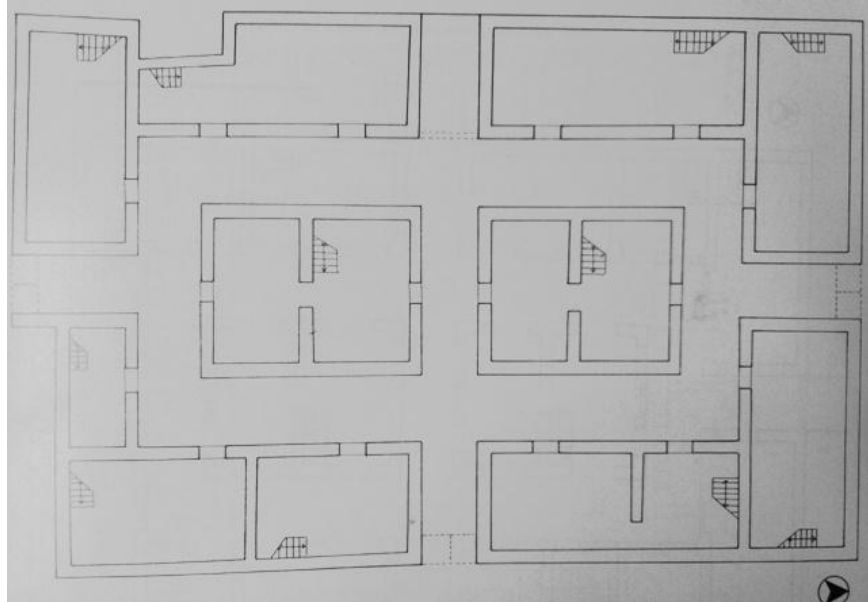

Resim 88 - Üsküp Bedesteni'nin batı cephesinden bir detay. Eski inşaatın kalıntıları

²²⁹ Bkz. (17), AYVERDİ, 296; (2), ÖZER, 143-144; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 265-266.

Şekil 17- İshak Bey Bedesteni zemin kat planı

Şekil 18- İshak Bey Bedesteni ikinci kat planı

Resim 89- Bedesten'in iç kısmından bir görüntü

Resim 90- Bedesten'in doğu cephesinde bulunan giriş kapısı ve kitabesi

Resim 91- Bedesten'in iç kısmından bir görüntü

Kapan Hanı (İsa Bey Kervansarayı); İlk defa 1467-68 tarihli belgede, adına İsa Bey Kervansarayı olarak rastlanan han, çarşının en işlek yerinde bulunmaktadır. Hanın dört tarafında giriş vardır. Yapının güney tarafında bulunan girişin önünde Pabuççular Meydanı'nın bulunduğu bilinmektedir. Hanın kuzeyinde yer alan ana girişinin önünde, yine küçük bir meydan bulunmaktadır. Batı tarafından çarşının ana yollarından biri geçmektedir. Hanın doğusunda, 1968 yılına kadar, altında Serava Çayı yatağı bulunan yolun geçtiği bilinmektedir. İsa Bey Vakıfnamesi'nde "Kervan Saray"ın katı malzemedен inşa edildiği yazmaktadır.²³⁰

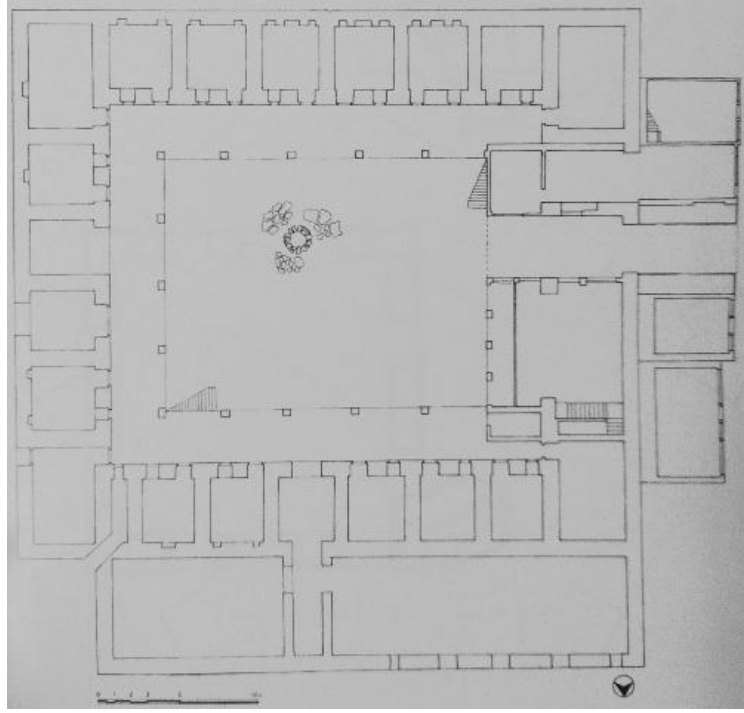
Günümüzde mevcut olan Kapan Han'ın mimarisi tamamen yenilenmiştir. Yeni haliyle, avlulu, iki katlı ve iki katı da revaklı olan han, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Yapıya, kuzey ve güney cephelerinde bulunan birer kapıyla girilmektedir. İnşa malzemesi olarak kaba yonu taş ile tuğlanın almaşık teknikte kullanıldığı handa, ahşap malzeme de oldukça fazla kullanılmıştır. İçten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatı kullanılmıştır. Günümüzde, hanın içinde restoranlar, tüccarlara ve zanaatçılara ait dükkânlar bulunmaktadır.

Resim 92- Kapan Han

²³⁰ Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, "Kapan An Vo Skopje", *Glasnik*, 169-170.

Şekil 19- Kapan Han zemin kat planı

Resim 93: Kapan Han'ın iç kısmından bir görüntü

Sulu Han (Eski Han, İshak Bey Kervansarayı); 15. yüzyılın ortalarında inşa edilen han, günümüzde Resim Sanatı Fakültesi'ne ve Üsküp Eski Çarşı Müzesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Avlulu, iki katlı ve iki katı da revaklı olup, kareye yakın planlıdır. Batı ve doğu cephesinin ortasında olmak üzere iki girişi olan hanın, günümüzde batıdaki kapısı kapalı olup, sadece doğudaki kullanılmaktadır. Birinci kat, 1963 depreminden sonra onarılıp tamamen yenilendikten sonra mimarisi değişime uğramıştır. Yalnızca, zemin katı orijinalliğini muhafaza etmektedir. İnşa malzemesi olarak kaba yonu ve düzgün kesme taş ile tuğlanın almaşık ve kasetleme tekniğinde kullanıldığı yapıda, örtü sistemi içten tonoz, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatıdır.²³¹

Resim 94- Sulu Han'ın genel görünüşü

²³¹ Bkz. (2), ÖZER, 130.

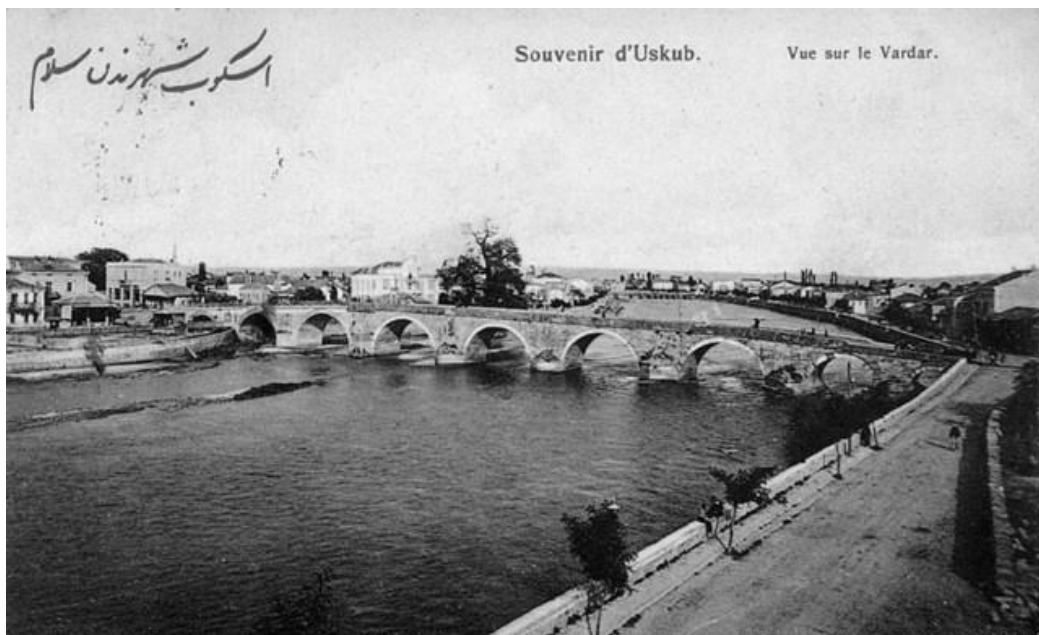
Resim 95- Sulu Han'ın iç kısmından bir görüntü

Şekil 20- Sulu Han kesiti

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü; Üsküp'ü ikiye ayıran Vardar Nehri'nin üzerinde yer alan köprü, bugün Davut Paşa Hamamı'nın kuzeyinde, merkez PTT binasının ise doğusunda bulunur. Bazı kaynaklarda Taş Köprü'nün Roma döneminden, bazılarında ise 14. yüzyılda burada bulunan Sırp hâkimiyeti döneminden beri mevcut olduğu savunulsa da, köprü'nün Osmanlı'ya özgü mimarisi ve tarihi verilere dayanarak çoğu uzman Osmanlı dönemine ait bir eser olduğu konusunda hemfikirdir.²³² Köprüsünün inşaatına 1446 yılında, Sultan II. Murat döneminde başlanmış, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise tamamlanmıştır.²³³

İnşa malzemesi olarak düzgün kesme, kaba yonu ve moloz taşın yanı sıra tuğlanın da kullanıldığı köprü, mevcut haliyle, farklı genişlikteki yuvarlak kemerlerin oluşturduğu toprak üzerinde olan 14 gözden meydana gelmektedir.

Resim 96 - Taş Köprü 1909

²³² Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, “Kameniot Most vo Skopje”, *Glasnik*, 166; Metodija SOKOLOSKI, Nekoi novi izvorni Podatoci i Sogleduvanja za Kameniot Most vo Skopje, *Prilozi XIV*, 83-85; Vasil İLJOV, “Kameniot Most vo Skopje vo Svetlinata na Najnovite Proučuvanja”, *Jubilejno izdanije, Kulturno İstorisko Nasledstvo Vo SR Makedonija*, 123.

²³³ Bkz. (2), ÖZER, 163-165; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 386-390.

Resim 97 - Taş Köprü, yapılan son restorasyon çalışmalarından önceki durumu

Resim 98 - Taş Köprü'nün bugünkü durumu

6.1.5.2. Mevcut Olmayan Eserler

Burmali (Karlı İli Beyi Mehmet Bey) Camii; 1494-95 yılında inşa edilen ve yerine Subaylar Evi inşa edilmesi bahanesiyle 1925'te yıktırılan cami, Üsküp'te en önde gelen camilerinden biri olduğu bilinmektedir. Mevcut fotoğraflara bakarak güney-kuzey yönünde uzanan üç sahınlı ve dikdörtgen planlı bir harim ile bunun kuzeyinde yer alan beş bölmeli son cemaat yerinden meydana gelen cami hariminin üç sıra tulani tonozla örtülü olduğu bilinmektedir. Bir sıra düzgün kesme taş ile iki sıra tuğlanın alternatif olarak uygulanmasıyla inşa edilen yapıda taşlar, iki yandan da tuğlalarla kuşatılmıştır. Sağ ve sol cephelerde, altı üstlü ikişer pencere görünmektedir. Revak beş kubbelidir. Minare dört köşe kaideli, gövdesi ise helezoni burmalıdır.²³⁴

Resim 99- Burmalı Camii ve Taş Köprü

²³⁴ Bkz. (96), ŞEHABİ, 104; (17), AYVERDİ, 248; (2), ÖZER, 183; Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, "Podatoci za Burmalı Camija vo Skopje", So Poseben Osvrt na Natpisnata Ploča, Stolbovite, Kapitelite i Bazisite, **Zbornik**, 129.

Resim 100- Burmalı Camii ve Taş Köprü

Resim 101- Burmalı Camii'nin yıkılmadan önce yer aldığı alan

Debbağ Şahin Camii; Burada bulunan ve günümüzde mevcut olmayan Debbağ Şahin Camii hakkında başka bilgi edinilememiştir.

Emir Hoca Camii; Üsküp'ün en eski camiinden sayılan bu eserin, şehrin hangi yerinde bulunduğu dair ve ne zaman yıkıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hacı Bali (İbn-i Bali) Camii; caminin varlığı 1455 tarihli Tahrir Defteri'nden öğrenilmektedir.²³⁵

Hacı Kasım Camii; 1419/20'de inşa edilen, İsa Bey Camii'nin doğusunda bulunan ve Üsküp'ün en eski camilerden biri olan bu yapının boyutları önemli olmamasına rağmen, orantıları son derece uyumludur.

Caminin, kaba yonu taş ve tuğlanın alternatif olarak uygulanmasıyla inşa edildiği bilinmektedir. Kare planlı harimi ve son cemaat yeri kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Caminin sağ yanında bulunan ve kendi temeli üzerinde yükselen minaresi çok uzundur.

1963 depreminde hasara uğrayan cami, devlet koruması altında bulunan kültür anıtları arasında yer almasına rağmen, depremin üzerinden bir yıl geçtikten sonra yıkılmıştır.²³⁶

²³⁵ Bkz. (2), ÖZER, 263, 289.

²³⁶ A.g.k., 217; Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 173-74; (96), ŞEHABİ, 102.

Resim 102 - Hacı Kasım Camii - depremden önceki durumu

Resim 103 - Hacı Kasım Camii - depremden sonraki durumu

İbn-i Payko Camii; 1467/8 yılından önce inşa edilen caminin, mevcut fotoğraf ve resimlerinden, dikdörtgen ya da kare planlı ve kırma çatıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu caminin II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yıkıldığı bilinmektedir.²³⁷

Resim 104- En altta İbn-i Payko Camii minaresi, 1930 yılından önce

İbn-i Muhtesib Camii; caminin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.²³⁸

Muradiye Camii; Üsküp Ulema Meclisi'ne ait, Üsküp'te bulunan camilerle ilgili yayınlanan bir kaynaktan, bu caminin 15. yüzyılın ortalarında, taştan inşa edilmiş olduğu öğrenilmektedir. Aynı kaynaktan, II. Dünya Savaşı sırasında ortadan kaldırılmadan önce, yarıya kadar yıkılmış bir minareye sahip olduğu yazmaktadır.²³⁹

²³⁷ Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ'in, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri adlı kitabında bulunan fotoğraf ve resimlerden yararlanılmıştır. Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 179; (96), ŞEHABİ, 110.

²³⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 182.

²³⁹ A.g.k., 176.

Resim 105- Muradiye Camii

Oruç Paşa Camii; mimarisi hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Paşa Yiğit Bey (Meddah Baba) Camii; Üsküp'ün ilk camisi olarak kabul edilen bu yapı, 1943 yılında Üsküp bombardımanı sırasında yıkılmış, son kalıntıları ise 1918 yılında yağmalanmıştır. Ayakta kalan minaresi de 1961 yılında yıkılmıştır.²⁴⁰

²⁴⁰ Bkz. (179), ARUÇI, 186; (96), ŞEHABİ, 102.

Resim 106- Paşa Yiğit Bey Camii'nin 1961'de yıkılan minaresi

Aheryanoğlu Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık yaptıkları kaydedilmiştir. Bunun dışında mescit hakkında başka herhangi bilgiye rastlanmamıştır.²⁴¹

Ahi İsa Mahallesi Mescidi; ilk defa 1468 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallenin aynı isimli mescidi hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁴²

²⁴¹ Bkz. (2), ÖZER, 23, 259; (110), Turski Dokumenti, 47.

²⁴² Bkz. (2), ÖZER, 260.

Ayşe Hatun Mescidi; 15. yüzyılın sonlarına doğru, Üsküp'te, Ayşe Hatun Mescidi'nin ve hamamının inşa edildiği, Tayyip Gökbilgin'in verdiği bilgilerden öğrenilmektedir.²⁴³ Gökbilgin'e göre Ayşe Hatun, Sultan Mehmet Çelebi'nin (1431-1421) kızıdır. Ayşe Hatun, sahip olduğu ve yılda 120 akçe gelir getiren hamamı etrafında bulunan on dükkânla birlikte Üsküp'te yaptırdığı mescide vakfetmiştir. Mescidin tam inşa tarihi bilinmese de, Ayşe Hatun'un 1468 yılında Edirne'de bir cami yaptırdığı göz önünde bulundurulacak olursa, Üsküp'teki hayratının, 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir.²⁴⁴

Bostan Ağa Mescidi; 1455 tarihli belgeden burada Bostan Ağa Mescidi'nin bulunduğu öğrenilmektedir. Mescitle ilgili başka bilgiye rastlanmamıştır.²⁴⁵

Derviş Ramazan Mahallesi Mescidi; ilk olarak 1468 tarihli belgede, aynı isimli mahalleyle birlikte kaydedilmiştir.²⁴⁶

Hacı Gazi Mescidi; 1963 depreminden sonra, kentin imar planının uygulanması sırasında yıkılmış olan caminin, mimari özellikleri hakkında hiç bir bilgi bulunmamıştır.

Haraççı Salâhuddin Mescidi; mescidin, Hacı Ahmet Ağa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir.²⁴⁷

İbn-i Bahri (Bahri Hoca) Mescidi; İbn-i Bahri Mahallesi'nde bulunan yapının ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

İbn-i Bali Mescidi; Mustafa Paşa Camii ve imareti ile aynı mahallede bulunduğu bilinen mescit hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁴⁸

²⁴³ Bkz. (17), AYVERDİ, 297.

²⁴⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 182; (17), AYVERDİ, 297.

²⁴⁵ Bkz. (2), ÖZER, 23, 261.

²⁴⁶ A.g.k., 24, 261.

²⁴⁷ A.g.k., 265.

İbn-i Ömer Mescidi; Dükkâncık Camii'ne yakın mesafede yer alan bu mescidin, 1956 yılına kadar enkaz halinde bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁹

Kapucu Yusuf Mahallesi Mescidi; sadece, 1455 ve 1468 tarihlerine ait tahrir defterinde kayıtlı olan mescidin hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵⁰

Kara Kadı Mahallesi Mescidi; mevki bilinmeyen bu mahallenin ve burada bulunan mescidin varlığı 1468 tarihli belgeden anlaşılmaktadır..²⁵¹

Kasım Fakih (Kasım Gazi, Gazi Kasım) Mescidi; Ulema Meclisi'nin kayıtlarından, bu caminin taş ve tuğladan yapıldığı, minaresinin de taştan inşa edildiği öğrenilmektedir.²⁵² Yapının ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

Katırlı Mescidi; adına ilk defa 1455 yılına ait belgede rastlanan Katırlı Mescidi hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵³

Kocacık Oğlu Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları kaydedilmiştir. Bunun dışında mescit hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵⁴

Kuyumcu Hayreddin Mahallesi Mescidi; 1569 yılına ait Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede bulunan mescitte imamlık ve müezzinlik yaptıkları yazmaktadır. Bunun dışında bu mescit hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵⁵

²⁴⁸ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (2), ÖZER, 263, 289; (110), Turski Dokumenti, 33.

²⁴⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 196; (96), ŞEHABİ, 106.

²⁵⁰ Bkz. (2), ÖZER, 27.

²⁵¹ A.g.k., 26; (110), Turski Dokumenti, 41; (17), AYVERDİ, 617.

²⁵² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 198.

²⁵³ Bkz. (2), ÖZER, 28; (17), AYVERDİ, 259; (109) BOJANIĆ, 617.

²⁵⁴ Bkz. (109), BOJANIĆ, 617; (110), Turski Dokumenti, 47.

²⁵⁵ Bkz. (2), ÖZER, 28, 264; (110), Turski Dokumenti, 31.

Sinan Paşa (Ağa) Mahallesi Mescidi; yalnızca 1481 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan mescidin hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵⁶

Tuzcu Mustafa Mahallesi Mescidi; 1455 ve 1468 yıllarına ait belgeler dışında kayıtlı olmayan mahalle ve mescit hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁵⁷

Tuzcu Süleyman Mescidi; bazı kaynaklarda "Tuzcu Süleyman Der Kenar-i Vardar" olarak geçen mahallenin Vardar Nehri'ne yakın olması nedeniyle, bu mescidin de Vardar Nehri'ne yakın bir mesafede olduğu bilinmektedir.²⁵⁸

Yazıcı Şahin-Kâtip Şahin Mescidi; mahallenin 1467/68 tarihli belgede mevcut mahalleler arasında yer almasından dolayı bu tarihten önce inşa edildiği düşünülmektedir. Mescit, Kaçanikli Mehmet Paşa tarafından yerine yeni bir caminin inşa edilmesi için 1601 yılından önce yıktırılmıştır.²⁵⁹

Zurnazen Mescidi; Ayverdi, Kocacık Oğlu Mahallesi'nde Zurnazen Mescidi'nin bulunduğunu yazar. Bunun dışında mescit hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁶⁰

İbn-i Payko (Payko Oğlu-Haraççı Şüca) Camii Türbesi; aynı isimli mahallede, 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen türbe, 1925 yılında yıktırılmıştır. Kare planlı ve baldaken (kubbeli açık tip) tarzındaki türbenin kitabesi yoktur. Türbe kesme taş ve tuğla sıralarıyla inşa edilmiştir.²⁶¹

²⁵⁶ Bkz. (2), ÖZER, 30, 270.

²⁵⁷ A.g.k., 30.

²⁵⁸ Bkz. (17), AYVERDİ, 268; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 182; (109), BOJANIĆ, 615; (110), Turski Dokumenti, 31.

²⁵⁹ Bkz. (3), GORGİEV, 130-133; (110), Turski Dokumenti, 46; (2), ÖZER, 268, 283; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 195, 207, 244.

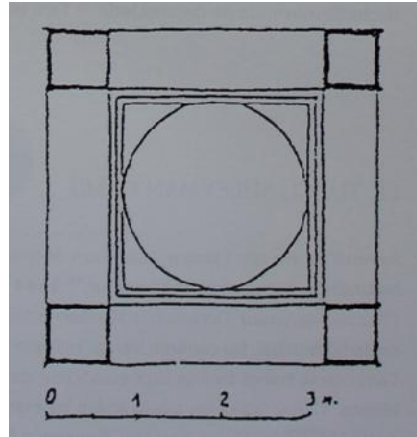
²⁶⁰ Bkz. (17), AYVERDİ, 290.

²⁶¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 181.

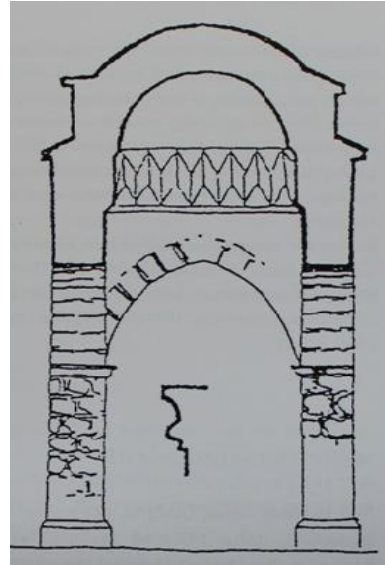

Resim 107- İbn-i Payko Camii ve Türbesi

Şekil 21- Payko Oğlu Türbesi planı

Şekil 22- Payko Oğlu Türbesi kesiti

Paşa Yiğit Bey Türbesi; Paşa Yiğit Bey'e atfedilen türbenin, Baba Meddah Medresesi'nin avlusunda yer aldığı bilinmektedir. Bugün türbeden geriye, sadece mezar ve sağlam durumunu gösteren bir resimle türbeye ait bir plan mevcuttur.

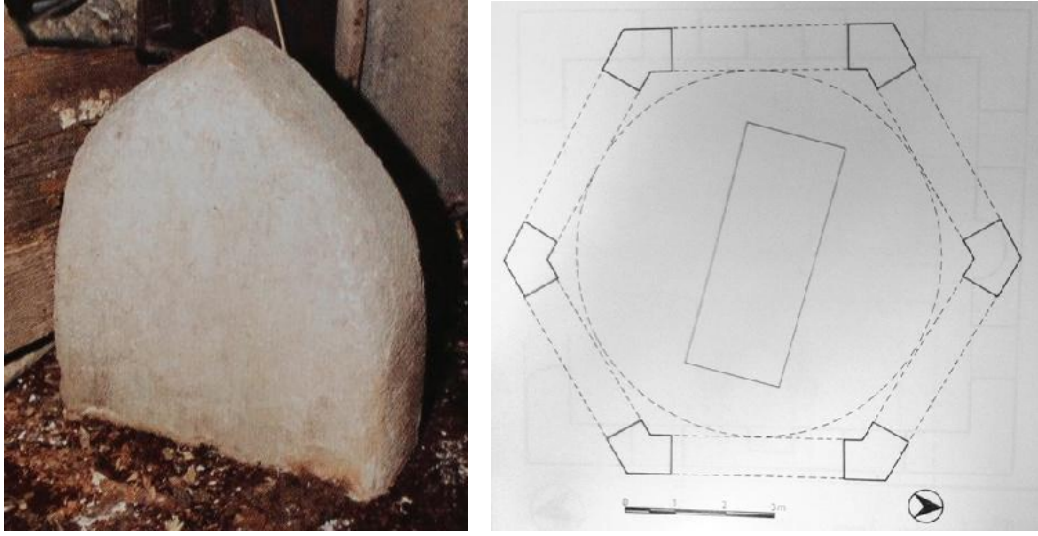
Baldaken tarzında ve altıgen planlı türbe, yüksek bir kasağa oturan bir kubbeyle örtülmüştür. İnşa kitabesi bulunmayan türbenin, Paşa Yiğit Bey'in vefat ettiği 1426 yılında veya buna yakın bir zamanda yapılmış olduğu kabul edilmektedir.²⁶²

Resim 108- Paşa Yiğit Bey Türbesi'nin depremden önceki durumu

---

²⁶² Bkz. (2), ÖZER, 220-121.

Resim 109- Paşa Yiğit Bey'e ait mezar taşı

Şekil 23- Paşa Yiğit Bey Türbesi planı

İsa Bey Medresesi; Üsküp'te inşa ettirdiği cami ve imareti için kurduğu vakfa ait, 1469 tarihli vakfiyede kaydına rastlanan medrese, zaviyesi gibi, İsa Bey'in bir parçasını Takkeci Şüca'dan satın aldığı, diğer yarısını da kardeşi Mustafa Bey'in hediye ettiği arsaya inşa edilmiştir. Evliya Çelebi bu medreseden İsa Paşa Medresesi olarak bahseder.²⁶³

İshak Bey Medresesi; İshak Bey'in 1444/45 tarihli vakıfnamesinde kaydedilen medresenin Alaca Camii'nin kuzeyinde inşa edildiği ve Rumeli'deki en ünlü medreselerden biri olduğu bilinmektedir. Medresenin eski Yugoslavya sınırları içinde kurulan ilk medrese olduğu belirtilmektedir. Evliya Çelebi bu medreseden İshak Paşa Medresesi olarak bahseder.²⁶⁴

Karlı İli Beyi Mehmet Bey (Burmali) Medresesi; 15. yüzyıl sonlarında, cami ve türbesiyle birlikte inşa edilen Karlı İli Beyi Mehmet Bey'in medresesi, 1896

²⁶³ A.g.k., 291; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

²⁶⁴ Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 19; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 62; (2), ÖZER, 291; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'nde isim olarak belirtilmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Karlı-zade Medresesi olarak kaydettiği bu medreseyi en ünlülerin arasında saymıştır.²⁶⁵

Meddah Baba Medresesi; Paşa Yiğit Bey'in adına izafeten yapılan medresenin, aynı adlı caminin avlusunda bulunduğu bilinmektedir. Bu medresenin daha sonraları meşhur olup, buradaki eğitim II. Dünya Savaşı'na kadar devam ettiği bilinmektedir. Medrese günümüzde mevcut değildir.²⁶⁶

Muradiye Medresesi; Muradiye Mahallesi'nde bulunan, günümüzde mevcut olmayan Muradiye Medresesi'nin, Eski-Yeni Hamam yakınlarında bulunduğu bilinmektedir. Medresenin II. Sultan Murat tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bunun dışında medrese hakkında başka bilgi mevcut değildir.²⁶⁷

Sultan Murat Camii Medresesi; caminin inşa edildiği dönemde, 15. yüzyılın ilk yarısında kurulan medresenin kalıntıları, caminin güney tarafından yer almaktadır. Yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılan medresenin kalıntılarının boyutlarının hayli önemli olduğu izlenimi edinilmektedir. 1711/12 tarihini taşıyan ve "Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı" (Bkz. Şekil- 23, 24) adlı belge üzerinde, bu yapı "Eski Cami'nin Mektebi" olarak yer almaktadır. Bu çizimden, belirtilen dönemde, medresenin ön tarafında üç dikmeli bir revak bulunmakta, üzeri kırma çatı ile örtülü, doğu ve batı duvarlarında da iki sıra halinde yapılmış pencereler yer almaktadır. Avlusu duvarla çevrili olan yapıya, binanın doğuya bakan duvarında yer alan kapıdan girildiği anlaşılmaktadır. Kumbaracı Bogoyeviç'e göre, medresenin orijinal görünümü plandakinden farklıdır ve bu yapı ilk önce kubbeli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Medresenin orijinal görünümü, büyük olasılıkla, 1538'de çıkan

²⁶⁵ Bkz. (2), ÖZER, 293; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

²⁶⁶ Bejadin AMETİ, **Makedonya'da Hadis Çalışmaları**, 21; Bkz. (2), ÖZER, 293.

²⁶⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 176.

yangında, 1555'te meydana gelen depremde ya da 1689'da görülen yangından sonra değişmiştir.²⁶⁸

Şekil 24- Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı

Şekil 25- Üsküp'te Bulunan Sultan II. Murat Camii'nin Planı

Üsküp doğumlu olan Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı, hayatına dair hatıralarını anlattığı kitabında bu medreseden mektep olarak bahsetmektedir. Şair, 1889 yılında, mektebe başladığını anlatır. “Yeni Mektep” olarak bilinen bu okulun, Sultan Murat Camii'nin mihrabı arkasında bulunduğunu ve beş yüz senelik bir vakıf olduğunu yazmaktadır. Bu bilgiler ışığında medresenin 19. yüzyılda mektep olarak

²⁶⁸ A.g.k., 52.

kullanıldığı öğrenilmektedir. Evliya Çelebi bu medreseyi en ünlü medreselerin başında sayar.²⁶⁹

Resim 110- Sultan Murat Camii Medresesi

İbn-i Bali Mektebi; bu mektebin mevcut olduğu bilinmektedir.²⁷⁰

Hacı Kasım Mektebi; 1419/20’de inşa edilen Hacı Kasım Camii ile aynı mahallede bulunan mektebin adına ilk defa, 1705 tarihli bir belgede rastlansa da bu mektebin Hacı Kasım tarafından kurulduğu düşünülmektedir.²⁷¹

İsa Bey Kütüphanesi; 1466 tarihli vakfiyesinde, vakfa ait eserlerde görev yapan personele verilecek ücretler açıklanırken, görevliler arasında, “hafız-ı kütüp” unvanıyla kayıtlı kütüphane görevlisi de yer almaktadır. Buradan, İsa Bey’in Üsküp’te, 1466 yılında bir kütüphanesinin olduğu anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı

²⁶⁹ Yahya Kemal Beyatlı, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, 1; Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

²⁷⁰ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616; (2), ÖZER, 263, 289; (110), Turski Dokumenti, 33.

²⁷¹ Bkz. (2), ÖZER, 25, 288-286.

sırasında yok olan kütüphanede, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Edebiyat ve Tıp kitaplarından oluşan yaklaşık 300'den fazla kitap bulunduğu bilinmektedir.²⁷²

İshak Bey Kütüphanesi; 1445 tarihli vakfiyesinden, İshak Bey'in medresesi için Üsküp'te bir kütüphane kurduğu anlaşılmaktadır. Bu kütüphane Eski Yugoslavya'nın sınırları içerisinde en eski kütüphane olmaktadır. Kütüphanede din ve fen bilimleri ile ilgili konuları içeren 300'den fazla kitap bulunduğu bilinmektedir.²⁷³

İsa Bey İmareti; İsa Bey'in Üsküp'teki camii, medresesi ve imareti için kurduğu vakfın 1466 tarihli kaydında, İmaret'te görevli kişilerin alacağı yevmiye ile burada pişirilecek yemek ve dağıtılacak erzakın cinsi, miktarı ayrıntılı olarak verilmiştir. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği İmaret'e, Üsküp dışında birçok vakıf tahsis edilmiştir.²⁷⁴

İshak Bey İmareti; kendi adını taşıyan mahallede bulunduğu bilinen imaretin varlığı, İshak Bey'in Üsküp'te inşa ettirdiği cami ve diğer eserleri için kurduğu vakfa ait 1445 tarihli kayıttan öğrenilmektedir.²⁷⁵

Kebir Mehmet Çelebi (Bey) İmareti; İsa Bey'in oğlu olan Kebir Mehmet Çelebi'nin, Üsküp'teki vakıfları arasında imaretin de mevcut olduğu, 1470 tarihli vakfiyesinden öğrenilmektedir.²⁷⁶

Sultan Murat İmareti; Evliya Çelebi'nin Hünkâr İmareti olarak kaydettiği imaret hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.²⁷⁷

²⁷² Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 19; (2), ÖZER, 294.

²⁷³ Bkz. (2), ÖZER, 286.

²⁷⁴ A.g.k., 295.

²⁷⁵ A.g.k., 295.

²⁷⁶ A.g.k., 295.

²⁷⁷ Bkz. (79) Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 102.

Emir Hoca Tekkesi; Üsküp'ün en eski tekkelerinden sayılan bu yapının, şehrin neresinde bulunduğu dair ve ne zaman yıkıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

İsa Bey Zaviyesi (Hanikâhı-Tekkesi); Üsküp'te inşa ettirdiği cami, medrese ve imaret için kurduğu vakfın 1469 tarihli kaydında adına rastlanan zaviye, bir kısmını kardeşi Mustafa Bey'in hediye ettiği arsa ve diğer kısmını da Takkeci Şüca'dan satın alınan arsa üzerine inşa edilmiştir. Vakfiyede, zaviyeden hanikâh²⁷⁸ olarak bahsedilmektedir. İsa Bey Camii'nin zaviye odalarında faaliyet gösteren tekkenin Nakşibendi tarikatına ait olduğu bilinmektedir.²⁷⁹

Meddah Baba Tekkesi; Yiğit Paşa Mescidi avlusunda bulunduğu tespit edilen tekkenin, inşa tarihi, ne zamana kadar faaliyet gösterdiği ve hangi tarikata mensup olduğu bilinmemektedir.²⁸⁰

Ayşe Hatun Hamamı; Sultan Mehmet Çelebi'nin kızı Ayşe Hatun, kendi mülkü olan hamamı, etrafında bulunan 10 dükkânla birlikte, Üsküp'te yaptırdığı mescide vakfetmiştir. Hamamın, 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.²⁸¹ Hamamın hangi hamam tipinden, nerede bulunduğu, tam olarak ne zaman inşa edildiği ve ne zamana kadar hamam olarak hizmet verdiği tespit edilememiştir.

Eski Hamam; İshak Bey'in 1445 tarihli vakfiyesinde adı geçen hamamın tam olarak ne zaman inşa edildiği ve banisinin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak, 1445 tarihli belgede Eski Hamam adıyla anıldığı göz önünde bulundurulursa, bu hamamın Üsküp'te inşa edilen en eski hamam olduğu düşünülmektedir. Kaçanikli Mehmet Paşa'ya ait olan 1608 tarihli vakfiyeden, Mehmet Paşa'nın Üsküp'te bulunan camii için, Eski Hamam civarında fevkani kahvehane ile altındaki sekiz

²⁷⁸ Hanikâh, zaviye, dergah ve tekke kavramları, bu tür yapıların eşanlamlı kelimeleridir.

²⁷⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 242; (2), ÖZER, 283, 285.

²⁸⁰ Bkz. (179), ARUÇI, 187; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 242.

²⁸¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 362; (2), ÖZER, 275.

dükkânı vakfettiği yazmaktadır.²⁸² Buna bağlı olarak bu hamamın çarşıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Mevcut olan kaynaklarda Eski Hamam'ın hemen yanı başında çok sayıda dükkân bulunduğu yazılıdır. Buna bağlı olarak hamamın Üsküp Çarşısı'nda bir yerlerde bulunduğu düşünülmektedir.²⁸³

İshak Bey Çifte Hamamı; 15. yüzyılın ilk yarısına ait ve çarşıda bulunduğu bilinen bu hamam, İshak Bey Vakıfnamesi'nden çifte hamam olarak geçmektedir.²⁸⁴ Fakat elimizde hamamın iç mekânının nasıl düzenlenmiş olduğuna ve boyutlarına dair kesin bilgi yoktur.

Resim 111- Günümüzde mevcut olmayan İshak Bey Çifte Hamamı'na ait kalıntılar

Küçük Davut Paşa Hamamı; 15. yüzyılın ortalarında inşa edilen hamam, Davut Paşa'nın Üsküp'te yaptırdığı ikinci hamamdır. Davut Paşa Vakfı'na ait

²⁸² Bkz. (2), ÖZER, 194.

²⁸³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 360.

²⁸⁴ Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 21.

mülkün dökümünü içeren belgede Küçük Hamam adıyla kayda geçirilmiştir. Hiçbir kalıntısına rastlanmayan yapının, Vardar Nehri'nin güneybatı sahilinde bulunduğu düşünülmektedir. Davut Paşa'nın Üsküp'te yaptırdığı hayratın tamamı, Vardar'ın kuzeydoğu yakasındaki bölge üzerinde bulunmaktadır. Başladığı nokta, Küçük Hamamın bulunduğu tahmin edilen yerden sonra, sırasıyla Darphane ve Davut Paşa Hanı gelir. Bu külliyenin sonunda ise Büyük Çifte Hamam ya da günümüzde bilindiği adıyla Davut Paşa Hamamı yer alır. Büyük Çifte Hamam adından hareket ederek Küçük Hamam'ın da tek hamam tipinden olduğu düşünülmektedir.²⁸⁵

Boyalı Han; ne zaman inşa edildiğine ve kimin hayratı olduğu bilinmemektedir (Bkz. Resim 31).

Camlı Han; ne zaman inşa edildiğine ve kimin hayratı olduğu bilinmemektedir (Bkz. Resim 30).

Davut Paşa Hanı; Davut Paşa'nın Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahilindeki Davut Paşa Çifte Hamamı'nın yakınında olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁶ Günümüzde, Aya Dimitriya Kilisesi'nin karşısında bulunan otopark alanının üzerinde bulunduğu bilinmektedir. Davut Paşa Hanı'nın kalıntıları ve geçmişte hanla bir bütün oluşturan etrafındaki dükkânlar, 1961 yılında yıkılmıştır. Hanın kâgir bir anıtsal yapı olduğu bilinmektedir. Bu han, 15. yüzyılın sonuna doğru, Davut Paşa tarafından yaptırılan, Taş Köprü'den başlayıp Davut Paşa Hamamı'nın bulunduğu noktaya kadar uzanan arazi üzerinde yer alan birçok yapıdan sadece biridir (Bkz. Resim 34, 112-113; Şekil 26).²⁸⁷

²⁸⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 362; (17), AYVERDİ, 299; Ekrem Hakkı AYVERDİ, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)**, 328.

²⁸⁶ Bkz. (2), ÖZER, 274.

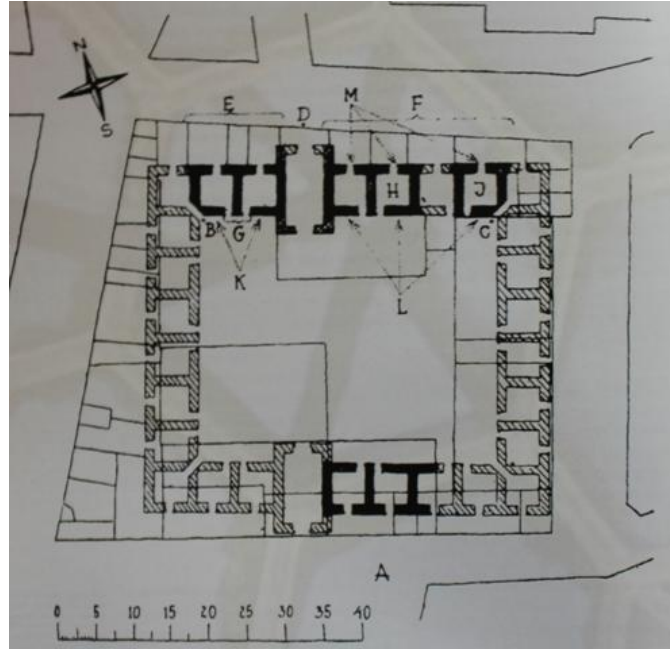
²⁸⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 300-301.

Resim 112- Günümüzde mevcut olmayan Üsküp Çarşısı'nın Taş Köprü ve Davut Paşa Hamamı arasındaki bölümünden bir görüntü . Fotoğrafta Davut Paşa Hanı ve etrafına inşa edilen dükkânlar görülmektedir

Resim 113- Dükkânlarla çevrili olan Davut Paşa Hanı - 1961 yılı

Şekil 26- Davut Paşa Hanı'nın K. Petrov'a göre imar planı

Esir Han (Han-ı Esiran); Davut Paşa Büyük Çifte Hamamı'nın yanında ve Davut Paşa Darphanesi'nin yakınında bulunan bu han, Davut Paşa Vakfı'nın 1546-1568 yılları dönemine ait olan mal envanterinde adı geçmektedir. Günümüzde mevcut olmayan Esir Han hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁸⁸

İshak Bey Yeni Hanı (Kervansarayı); İshak Bey'in, vakfiyesinde adı geçen Eski Han (Sulu Han)'dan başka, kendi adıyla bilinen ve İsa Bey'in vakfiyesinde de kayıtlı bir diğer hanı vardır. Yapı, İshak Bey'in vakfiyesinde "Yeni Han" olarak kayıtlıdır. Bugün mevcut olmayan bu yapının yeri tam olarak tespit edilememiştir. 1453 tarihli bir belgede adına rastlanan hanın, 15. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği bilinmektedir.²⁸⁹

Kapıcı Başı Sinan Kervansarayı; Sultan Murat Camii'nin ve Saat Kulesi'nin kuzeyinde bulunan alan üzerinde, İshak Bey Türbesi'nin kalıntılarına

²⁸⁸ A.g.k., 301.

²⁸⁹ Bkz. (2), ÖZER, 274; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 300.

yakın bir mesafede, Kapıcıbaşı Sinan Kervansarayı'nın kalıntıları yer almaktadır. Bu kalıntıların büyük bir bölümü üzerine konutlar ve evler inşa edilmiştir (Bkz. Resim 114). Kervansarayın tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak, ilk olarak, 1469 tarihli İsa Bey Vakıfnamesi'nde adına rastlanan kervansarayın, 15. yüzyılda var olduğu ve kâgir malzemeden inşa edildiği öğrenilmektedir.²⁹⁰

Resim 114- Kapıcıbaşı Sinan Kervansarayı'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiş konutların depremden önceki durumu

Karlızade Kervansarayı; Burmalı Camii etrafında bulunan öteki yapılar gibi, Karlı İli Beyi Mehmet Bey tarafından inşa edilen bu kervansarayın da camiye yakın bir yerde bulunduğu düşünülmektedir.

²⁹⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 295.

Davut Paşa Darphanesi; Davut Paşa, İstanbul'da ki hayratı için kurduğu vakfa gelir sağlamak üzere, yine İstanbul'da birçok arazi, dükkân ve hamam ile Üsküp'te inşa ettirdiği hamamı, hanı, birçok dükkânı ve Darphane'yi vakfetmiştir. Darphanenin, Üsküp'teki hamamının yanında bulunan, bugün ise mevcut olmayan Esir Hanı'nın yakınında yer aldığı bilinmektedir. Üsküp'te bu darphanenin varlığı, bölgenin, Osmanlı'nın iktisadi yapısına katkısını ve şehrin büyük bir merkez olduğunu göstermektedir. Darphanede, 1475 ve 1481 yıllarından itibaren akçe kesildiği bilinmektedir.²⁹¹

6. 2. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi

Tarihi verilere ve bazı kalıntılara dayanarak, Osmanlı idaresinin Üsküp'ü ele geçirdikten sonraki ilk iki yüzyılda, şehrin sınırlarının Çayır semtinden Tophane semtine kadar uzanmakta olduğu düşünülmektedir (Bkz. EK-1). Birçok Dubrovnik ve Venedik tüccarının 16. yüzyıla ait yazılarından ve birçok gezginin seyahatnamesinden şehrin büyüklüğü, güzelliği ve gelişmiş çarşısının zenginliğiyle ilgili yeterli derecede bilgiye ulaşılmıştır.²⁹²

Adı bilinmeyen bir gezginin yazılarından, Üsküp'te 16. yüzyılda, aşağı yukarı 29.000 hane olduğu öğrenilmektedir. Evlerin kerpiçten yapılmış olmalarına rağmen dayanıklı olduklarını belirtmiştir. Bunun dışında şehirde güzel görünümlü, kubbeleri kurşun kaplı olan dört tane caminin varlığından bahsetmiştir. Şehrin ortasından Vardar Nehri'nin geçtiğini belirtmiştir, fakat yakın dağlardan fışkırdığını ve şehrin ortasında geçtiğini ifade eden gezginin aslında Vardar'ın sol kolu olan Serava Çayı'ndan bahsettiği düşünülmektedir. Şehirde Türkler tarafında yapılmış olan iki

²⁹¹ Bkz. (2), ÖZER, 296.

²⁹² Tihomir ARSOVSKI, *Stara Skopska Čaršija*, 23.

büyük taş köprü bulunduğunu ve bunların yanında da köprülerin kurucularının mezarlarının yer aldığını ifade etmiştir.²⁹³

Üsküp'ü ziyaret etmiş olan gezgin Philipe du Fresne-Canaye, Makedonya'da 1572 yılının kış aylarında bulunmuştur. Üsküp şehrinin civarında güzel bir su kemeri gördüklerini anlatan gezgin bir zamanlar bu su kemerinin şehre gerekli olan suyu aktardığını fakat artık daha güvenli ve daha ucuz olan yeraltı kanallarının kullanılmasıyla bu sukemerinin kullanılmadığını belirtmiştir. Gezginin en çok etkilendiği manzaraysa, şehrin büyük bir bölümünü mezarlıkların kaplamasıdır. Bu mezarlıkların bulunduğu alan, günümüzde Gazi Baba mezarlıkları olarak bildiğimiz tepeliklerdir. Seyyah bu durumun, Türklerin hiçbir zaman iki kişiyi aynı yere defnetmediklerinden kaynakladığını vurgulamaktadır.

Resim 115- Saat Kulesi'nden mahallelerin ve Gazi Baba Tepesi'nin görünüşü

²⁹³ A. MATKOVSKI - P. ANGELKOVA, "Nekolku Kratki Patopisi za Makedonija. Anonimen Opis na Skopje od 1559/60 godina (Patuvanjeta na Marino Cavalli)", **Glasnik**, 251.

Philipe du Fresne-Canaye, Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan, Sultan II. Murat Camii'nin kuzeyinde yer alan ve çaldığında şehrin her tarafından duyulan Saat Kulesi'nin tarihi geçmişini de anlatmaktadır. Saatin, ustasıyla birlikte Macaristan'dan, Zigetvar'dan getirildiğini ve Türklerin saatlere çok düşkün olmalarına rağmen Osmanlı topraklarında bunun gibi başka bir saat kulesinin bulunmadığını belirtmektedir.²⁹⁴

Osmanlı idaresine girdikten sonra, güney ve batıya yapılan fetih hareketlerinin merkezi durumunda olan ve bir "uç şehri" gibi yönetilen Üsküp, Belgrat'ın 1521 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle, "uç şehir" olma özelliğini kaybetmiştir. Fakat buna rağmen, coğrafi yapısı ve stratejik konumu dolayısıyla, bölgeden geçen kervan yollarının kavşak noktasında bulunan şehir, bu avantajlı durumu nedeniyle, üretim ve ticaret açılarından büyük gelişme göstermiştir.²⁹⁵

16. yüzyılda Üsküp'te inşa edilen konutların mimarisi hakkında bazı belgeler mevcuttur. Yahudi topluluğuna ait bu mahkeme belgelerinden, davada doğru karara varılabilmesi için, o dönemde mevcut mahalle ve konutların detaylı açıklaması verilmiştir. Bu veriler, 16 yüzyıl konut mimarisinin ve mahallelerinin nasıl organize edildiklerine dair bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır.

1588 tarihli belgede, Üsküp'te bulunan gayri Müslim mahalle konutlarının düzenine ait önemli bilgiler verilmiştir. Büyük bir avlu etrafına iki katlı evlerin inşa edildiği ve bunların balkon ve çardaklara sahip oldukları belirtilir. Etrafta bulunan bütün bu konutların balkon ile çardakları ana avlunun belli bir kısmına taşmaktadır. Taşmakta olan bu kısmın, komşu evden tuğla ya da ahşap panolarla duvar örülerek sınırlandırılmasıyla evin kendine ait bir avlusu oluşturulmaktadır. Bu avlunun genelde 2,7 - 3,7 m (6-7 dirsek) genişliğe sahip olduğu bildirilir. Asıl ve ortak olan avluda ise bir kuyu ve taş havuz yer almaktadır. Konutların balkonlu ve çardaklı kısmı ise avlu tarafında yer almıştır. Bunun dışında, evlerin taştan yapıldıkları, ahşap

²⁹⁴ Bkz. (39), MATKOVSKİ, 208-209; A. MATKOVSKİ - P. ANGELAKOVA, "Francuskot Patopisec Philippe Du Fresne-Canaye vo Makedonija 1573 godina", *İstorija*, 144.

²⁹⁵ Bkz. (38), ÖZER, 544.

konstrüksiyona sahip oldukları; zemin ve üst kata sahip oldukları; teras ve çardağın, merdivenlerle birlikte ahşap oldukları gibi ara katın ve çatı konstrüksiyonunun da ahşaptan yapıldığı, çatının ise kiremitle örtülü olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁶

15. yüzyılda, mezarlıkların mescit ve zaviyelerin çevresinde yer aldığı bilinmektedir. Fakat 16 ve 17. yüzyıllarda şehirde mezarlıkların çoğaldığı ve bunların dört ana komplekste yer aldıkları görülmektedir. Bu yüzyıllarda, Üsküp'ü ziyaret etmiş birçok gezginin notlarından, şehir mezarlıklarının ziyaretçileri çok etkilediği ve özellikle 16. yüzyılda büyük yer kaplamaya başladıkları anlaşılmaktadır.

Bunlardan biri Gazi Baba Mezarlığı'dır. Burada Âşık Pir Mehmet Çelebi (Âşık Paşa) Türbesi bulunmaktadır. Gazi Baba Mezarlığı'nın kuzey eteklerinde ise, Hindi Baba Türbesi'nin yer aldığı Hindi Baba Mezarlığı bulunmaktadır. Aydar Baba Mezarlığı üçüncü ve en büyük mezarlıktır. Şehrin batısında, Tophane semtinde bulunan bu mezarlığın, Kačanik şehrinin sınırına kadar uzandığı bilinmektedir. Burada Aydar Baba Türbesi de bulunmaktadır. Daha sonra, Üsküp'ün Vardar Nehri'nin güneybatı yakasına doğru genişlemesiyle birlikte, bu mezarlık ve türbe önemini yitirip yerini yine Üsküp'ün "eski kısmında" bulunan Gazi Baba Mezarlığı'na bırakmıştır. Dördüncü mezarlık Vardar'ın güneybatı yakasında, bugün "Eski Tren İstasyonu" nun bulunduğu bölgenin arka tarafında yer almaktadır.²⁹⁷

Zamanında ünlü olan bu dört ana kompleksin dışında, Alaca Camii Mezarlıkları ve Yahya Paşa Camii mezarlıklarının da ünlü oldukları bilinmektedir. Fakat günümüzde, özellikle 1963 depreminden sonra gerçekleştirilen imar planları sırasında ortadan kaldırılmışlardır.

²⁹⁶ Mirjana DİMOVSKA ČOLOVIĆ, "Kukjata vo Skopje vo XVI i XVII vek", 175- 176.

²⁹⁷ Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 164; (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd, 254.

Gayri Müslim mezarlıklarının ise Gazi Baba Mezarlıkları'na yakın Kletnik denen bölgede ve günümüzde Çayır olarak tanınan semtte buldukları bilinmektedir.²⁹⁸

6.2.1. 16. Yüzyılda Üsküp Kalesi

Osmanlıların şehir bünyesinde kaleye ilgi duyma eylemlerinin 16. yüzyılın ortaları, hatta sonlarına kadar sürdüğünü söylenebilir. 16. yüzyılın sonlarına doğru şehir dokularında Osmanlı karakterini kazanma evresi tamamlanmış olduğu, öte yandan tarihsel gelişim çizgisi de zaten kalelerin önemini gittikçe azalttığından, bundan sonraki devrede bu ilgi kendiliğinden tavsayıp unutulur hale gelmiştir.²⁹⁹

20. yüzyılın ortalarında yapılan kazı çalışmalarında, 1555 yılında meydana gelen depremde, Kale'nin batı ve güney beden duvarlarına ait büyük kısımlarının tamamen yıkıldığı ortaya çıkmıştır. Bu olaydan sonra Kale, son büyük onarımdan geçirilmiştir. Yıkılan kısımların yerine temelden yeni duvarlar örülmüş, tahrip olan kısımlar da dış taraftan istinat duvarları ile sağlamlaştırılmıştır.³⁰⁰

Üsküp'ü 5 Temmuz 1558 yılında ziyaret eden Gaspare Erizzo'nun şehirle ilgili yazdığı notlardan, bu dönemde kalede Osmanlı askerlerinin ikamet ettikleri belirtilir.³⁰¹

1572 yılında ise, Üsküp'ü ziyaret eden gezgin Philipe du Fresne-Canaye, şehrin girişinde bulunan Üsküp Kalesi'nin yıkık dökük olduğunu ve içinde Ortodoks kilise bulunduğunu yazmaktadır.³⁰²

²⁹⁸ Bkz. (50), HADŽI VASILJEVIĆ, 163; (27), KAČEVA - HRISTOVA vd, 253.

²⁹⁹ Bkz. (2), CEZAR, 26-27.

³⁰⁰ Bkz. (58) BABIĆ – MIKULČIĆ, 60; Bkz. (59), MIKULČIĆ, 126.

³⁰¹ Bkz. (2), ÖZER, 38.

³⁰² Bkz. (39), MATKOVSKI, 208; (294), A. MATKOVSKI - P. ANGELKOVA, 144.

6.2.2. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrının Çarşı Bölgesi

16. yüzyılın sonlarında Üsküp'ün Türk Çarşısı, mimari ve iktisadi açıdan gelişiminin zirvesine ulaşmıştır.³⁰³ Soročanin (1575) adındaki gezginin verdiği bilgilerden, Üsküp'te yaşayan ve papaz ya da asker olmayan herkesin gelirini ya ticaretten ya da zanaattan elde ettiği öğrenilmektedir.³⁰⁴ Başka bir gezginin notlarından ise, bu yüzyılda, şehirde çok sayıda deri tabakhanesinin bulunduğu ve ticaretin başında yer aldıkları öğrenilmektedir.³⁰⁵

Üsküp Çarşısı'nın ortaya çıktığı ve yüzyıllardır varlığını sürdürdüğü yer, doğal konumuyla çarşı için oldukça müsaittir ve son şekline 16. yüzyılda kavuşmuştur. Bu arazi en son şekliyle, Üsküp Kalesi ve Vardar ile Serava Çayı³⁰⁶ arasında bulunan, günümüzdeyse Taş Köprü'den Bit Pazarı'na ve Üsküp Kalesi, Ayios Spas Kilisesi ile Mustafa Paşa Camii'nden, günümüzde Serava Mahallesi olarak bilinen bölgeye kadar uzanan alandır (Bkz. EK-2). Çarşı ilk kurulmaya başladığı dönemden itibaren, bu alan üzerinde gelişiminin zirvesine ulaşmış, fakat belli dönemlerde tahribata uğramış ve yeni baştan inşa edilmiştir.³⁰⁷

Bazı belgelerden, 16. yüzyılda Çarşı'daki dükkân sayısını ve zanaatçılığın ne kadar gelişmiş olduğu saptanabilmektedir. 1528 tarihli belgeden, bu devirde şehrin 831 dükkâna sahip olduğu bildirilmektedir. Buradan şehrin ekonomi hayatının ne kadar yoğun olduğu öğrenilmektedir.³⁰⁸ 1585 tarihli belgeden, Çarşı'da bulunan dükkânların, sık sık silahlı soyguncuların saldırılarına maruz kaldıkları ve soygunculara karşı alınmış olan önlemlerden bahsedilmiştir. Çarşının geceleri silahlı

³⁰³ Lidija KUMBARACI BOGOJEVIĆ, "Prilog Kon Proučivanjeto na Skopskata Čaršija", [Üsküp Çarşısı araştırmalarına ilave], *İstorija*, 238; Bkz. (42), DOJČINOSKI, 43.

³⁰⁴ Bkz. (292), ARSOVSKI, 24; (3), GORGİEV, 72.

³⁰⁵ Bkz. (293) A. MATKOVSKI – P. ANGELKOVA, 251.

³⁰⁶ Serava Çayı, yaz mevsiminde kötü koku yaydığı ve halkın sağlığını bozduğu için, 1890 yıllarında şehrin sağlığı açısından önemli olan sadece 1300 m uzunluğundaki bir bölümü (genişliği de 3,5 m'dir), taştan kemer inşa edilerek kapatılmış, üzerine şose yolu (cadde) yapılmıştır. Mevcut olan bazı binalar satın alınarak, yıktırılıp ortadan kaldırılarak Vardar'a kadar yeni bir sokak yapılmıştır. Bkz. (24), ASIM, 41. Günümüzdeyse Serava Çayı ortadan tamamen kaldırılmıştır.

³⁰⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 252.

³⁰⁸ Bkz. (3), GORGİEV, 72-73.

soygunculardan ve serserilerden korunması karşılığında, pazvant adı verilen gece bekçilerine, ücret ödeyen 1.015 dükkân bulunduğu ve ücretlerinin bekçilik yaptıkları bölgedeki dükkân sahipleri tarafından karşılandığı yazmaktadır.³⁰⁹

Resim 116- Çarşı'dan bir sokak görüntüsü ve Mustafa Paşa Camii

³⁰⁹ Bkz. (109), BOJANIĆ, 608; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 257.

Resim 117- Çarşı bölgesinden bir görüntü

Türk Çarşısı'nın ortasında, günümüzde mevcut olmayan Serava Çayı üzerinde bulunan Murat Paşa Camii, İsa Bey Çifte Hamamı'nın hemen güneyinde yer almaktadır. 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen caminin, kuzey cephesinin tamamı ve güney cephesinin yarısı caddeye bakmaktadır. Diğer cephelerine bitişik çok sayıda dükkân yer inşa edilmiştir. Bu dükkânlar camiyle birlikte, içine her yandan girilebilen bir külliye meydana getirmektedir.³¹⁰

Çarşının içinde bulunan ve 15. yüzyılın sonları ya da 16. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülen Kazancılar Camii'nin³¹¹, günümüzde sağlam olarak ayakta kalan Kurşunlu Han'a yakın bir mesafede bulunduğu bilinmektedir (Bkz. Resim 119). Bu caminin adı, etrafında zanaatlarını icra eden kazancı esnafından gelmektedir.

³¹⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 278.

³¹¹ Lidija K. BOGOJEVIĆ, 16. yüzyılda Çarşı'ya dahil olduğu düşünülen Tanrıvermiş Mahallesi'nde bulunan Kazancılar Camii'nin Tanrıvermiş adlı şahsın tarafından inşa edilmesine ihtimal vermektedir. Buna göre cami, mahallenin de kurulduğu 15. yüzyıla aittir. Bkz. (134), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 108-112.

Kazancılar Camii'nin adının geçtiği en eski belge, Üsküp'te Dükkâncık Camii ve Kurşunlu Han'ı inşa ettiren, Müezzîn Hoca lakabıyla tanınan Muslihuddin Abdülgani'nin 1550 tarihli Vakıfnamesi'dir. Vakıfnamede Kazancılar Camii, "Tanrıvermiş Mahallesi'nde, Bakırcılar Camii civarında bulunan, üç tarafı yanından geçen yol ve caminin avlusuyla, bir tarafı da hayrat sahibine ait hamamla sınırlanan Kurşunlu Han"ın sınırlarının belirlenmesi bağlamında dolaylı olarak anlatılmaktadır.

Bu vakıfnamede, caminin Kurşunlu Han'a göre bulunduğu yer tam olarak belirtilmiştir. Belgede adı geçen Bakırcılar Camii'nin aslında Kazancılar Camii olduğu bilinmektedir (Bkz. Resim 118).

Resim 118- Kazancılar Camii'nin bulunduğu mahalleden bir görüntü

Resim 119- Çarşıdan bir görüntü. Solda Şengül Hamamı, ortada Kurşunlu Han ve sağda Kazancılar Mescidi yer almaktadır

Resim 120- Kurşunlu Han ve yanında Şengül Hamamı'nın günümüze ulaşan kalıntıları. Fotoğrafın ön tarafında Makedonya Müzesi'nin bir kısmı görünmektedir

Yapının Kazancılar adını ne zaman aldığı bilinmese de 19. yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerde bu adla anılmaktadır. Aynı esnaf sınıfına bağlı olan bakırcılar ve kazancılar, kazan ve diğer bakır eşyaların imalat işiyle uğraştıkları bilinmektedir. Bakırcılar da, kazancılar da zanaatlarını bu ibadethane civarında bulunan dükkânlarda icra ettiklerine göre caminin hem bakırcılar, hem kazancılar adıyla anıldığı düşünülmektedir. Kurşunlu Han'ın vakıfnamede belirlenmiş olan sınırları hanın inşa edildiği andan günümüze kadar hiç değişmemiş, aynı kalmıştır. Bu bilgilerden hareket ederek, Kazancılar Mescidi'nin, Dükkâncık Camii ve Kurşunlu Han Vakıfnamesi'nin tescil edildiği 1550 yılından önceki döneme ait olduğu düşünülmektedir. Adı geçen vakıfnamede yer alan Kurşunlu Han'ın Tanrıvermiş Mahallesi adıyla bilinen mahallede inşa edildiğine dair bilgiye dayanarak, yanı başında bulunan Kazancılar Camii'nin de bu mahalle sınırları içinde yer aldığı düşünülmektedir.³¹²

Resim 121- Kepenli dükkânlarla çevrili Kurşunlu Han'ın ve arkasında Şengül Hamamı'nın buldukları mahalleden bir detay

³¹² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 192.

Mahalle mescidi olan ve hızlı bir şekilde genişleyip gelişen Üsküp Çarşısı'na yakın mesafede bulunan Kazancılar Camii, bir süre sonra Çarşı'nın sınırları içine dâhil olmuş, böylece Bakırcılar, aynı zamanda Kazancılar Camii adıyla, Çarşı'nın yapıya en yakın kısmında bulunan dükkân sahibi bakırcı ve kazancı esnafına hizmet vermeye başlamıştır. Bu aynı zamanda, daha önceleri merkezi Bedesten civarında olan Üsküp Çarşısı'nın kurulduğu alanın genişlediğini gösteren önemli bir bilgidir.³¹³

Aynı yüzyıla ait olan Kurşunlu Han, vakfiyesinde verilen bilgilere göre Tanrıvermiş Mahallesi'ndeki Kazancılar Camii yakınında bulunmaktadır ve üç taraftan yol ve söz konusu mescit ile diğer taraftan ise aynı vakfa ait Şengül Hamamı'yla sınırlanmaktadır (Bkz. Resim 119).

Günümüzde, Üsküp'ün merkezinde, Etnoloji Müzesi ve Eski Eserleri Koruma Enstitüsü'nün bahçesinde yer alan hanın batısında, harabe durumdaki Şengül Hamamı, kuzeyinde Kale'ye çıkan oldukça dar Mijačka Sokağı, doğusunda ise Bitolski (Bitola-Manastır) Caddesi yer almaktadır (Bkz. Resim 120).³¹⁴

Vakfiyedeki bilgilere göre Kurşunlu Han, Muslihuddin bin Abdülğani tarafından, Üsküp ve Yenipazar'da yaptırdığı cami ve mescitleri ile mektebine gelir sağlamak amacıyla kurmuş olduğu vakfa aittir. Hanın inşa edildiği tarih verilmemiştir, ancak vakfiyenin 1549 tarihli olması, hanın bu yıllarda, muhtemelen 16. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

---

³¹³ A.g.k., 192.

³¹⁴ Bkz. (2), ÖZER, 136.

Resim 122- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesi

Resim 123- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesi. En arkada Mustafa Paşa Camii, en solda Kale ve ortada üçgen şeklindeki yapı Makedonya Müzesi

Resim 124- Saat Kulesi'nden Çarşı bölgesinin bir kısmı. Ortada Kurşunlu Han, sağda en altta Bit Pazarı

Muslihuddin bin Abdülgani, Müezzîn Hoca el-Ma'denî lakabıyla da meşhur olduğu için, Dükkâncık Camii başlarda, Müezzîn Hoca Camii olarak bilinmektedir. Camiye bu adla, 1615 tarihli belgelerde rastlanmaktadır.³¹⁵ Günümüzdeyse, her iki isimle tanınan cami, ikinci adını inşa edildiği sırada mevcut olan Dükkâncılar Çarşısı'ndan almıştır. Dükkâncılar Çarşısı'nın, Dükkâncık Camii'nin inşasında önce mevcut olduğu bilinmektedir. Müezzîn Hoca el-Ma'deni'ye ait olan 1549/50 tarihli vakıfnameden, Müezzîn Hoca'nın, yaptırdığı caminin ihtiyaçları için, bu çarşıda bulunan birçok dükkânını vakfettiği öğrenilmektedir.³¹⁶

Vakfiyeye göre, Üsküp'te; Tanrıvermiş Mahallesi'nde, Bakırcılar Mescidi yakınında Kurşunlu Han ve hanın hemen batı yanında Şengül Hamamı, camiye yakın olan ve eserin Dükkâncık Camii olarak anılmasına sebep olan Dükkâncılar Çarşısı'nda dokuz dükkân, Kantarcılar ve diğer çarşı ve mahallelerde toplam 23

³¹⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 161.

³¹⁶ A.g.k., 163.

dükkân, Kurşunlu Han'a bitişik dükkânlar Muslihuddin bin Abdülgani tarafından kurduğu vakfa tahsis edilmiştir.³¹⁷

Kurşunlu Han'ın varlığı, şehrin ticari hayatının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Üsküp'te hareketli bir kervan ticaretinin söz konusu olduğu bilinmektedir. Ayrıca Üsküp, ticari faaliyetin hayli yaygın olduğu geniş bir bölgenin önemli transit noktası olarak da ün yapmıştır. Kurşunlu Han'ın burada inşa edilmiş olması, Üsküp Çarşısı'nın 16. yüzyılda hızlı bir genişleme sürecinden geçtiğini de açıkça göstermektedir.³¹⁸

16. yüzyılda, Prizrenli Kukli Bey lakabı ile tanınan, Osmanlı devlet idaresinde yüksek görevlerde bulunmuş olan Mehmet Bey'in, 1539 tarihli vakıfnamesinden, 15. yüzyıldan beri mevcut olan Boyacılar Meydanı'nda, Kukli Bey Kervansarayı-Cıva Hanı'nın bulunduğu da bilinmektedir. Eserin, günümüzde Zanaatçılar Evi'nin yer aldığı arsada bulunduğu bilinmektedir.³¹⁹

16. y.y. eseri olarak bilinen fakat günümüze ulaşamayan Yahya Paşa Hanı, Evliya Çelebi tarafından anılmaktadır.³²⁰

1963 yılı depreminden sonra kentin yeni imar planının uygulanmasıyla, yapılan çalışmalar sırasında, Alaca Camii etrafındaki birçok konut ve diğer yapılar yıkılmıştır. Bununla birlikte Üsküp Çarşısı'nın "Alaca Çarşı" adıyla bilinen bir kısmı da ortadan kalkmış ve cami avlusu da küçülmüştür. Bu çarşının hangi yüzyılda meydana çıktığını öğrenmek için, İshak Bey Camii'nin hangi dönemde Alaca Camii olarak adlandırıldığının bilinmesi gereklidir. "Alaca Camii" adının geçtiği en eski

³¹⁷ Bkz. (2), ÖZER,191, (17), AYVERDİ, 261.

³¹⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 288.

³¹⁹ A.g.k., 304.

³²⁰ Bkz. (49), İLYAS, 17.

belge, 1595-96 tarihine ait olduğundan,³²¹ Alaca Çarşısı'nı da 16. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Demirciler Çarşısı'nda, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kürkçü Han'ın Hacı Muhyiddin tarafından inşa edildiği, 1592 tarihli Hacı Muhyiddin Vakıfnamesi'nden anlaşılmaktadır. Hanın kapladığı alanın yüzölçümü 1.100 m² olduğu bilinmektedir.³²²

Ayverdi'de, Yahya Paşa'nın kendi adını taşıyan camisi için vakfettiği birçok yapıdan bahseder. Burada Yahya Paşa'nın Bakkallar Çarşısı'nda dükkânlar, evler, iki fırın, bu fırına muttasıl evler, ahır ve ambar vakfettiğini öğrenilmektedir. Dolayısıyla bu yüzyılda Bakkallar Çarşısı'nın mevcut olduğu bilinmektedir. Bunun dışında aynı vakfiyede Balıkçılar Çarşısı'na da rastlanmaktadır.³²³ Türk Çarşısı'nın içinde bulunan ve en büyük çarşılar arasında yer alan Bakkallar Çarşısı'nın, Kapalı Çarşı'ya dâhil olan "Belgratska" sokağında yer aldığı bilinmektedir.³²⁴

6.2.3. 16. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

16. yüzyılda nüfus sayısının, 15. yüzyılın ikinci yarısına kıyasen büyük ölçüde düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir. 1467/8 yıllarında Müslüman hane sayısı 666 iken 1519 yılında 623'e düşmüştür. Hıristiyan hane sayısı ise 363 iken, 1519'da 300'e düşmektedir.

1528 yılında Müslüman hane sayısı 644'e yükselirken, Hıristiyan hane sayısı 227'e düşmüştür. 1528 yılına ait Tahrir Defteri'nde ilk defa kayda geçen Yahudilerin hane sayısı 12'dir.

³²¹ İsa Bey'in torunu olan Hacı Ayşe Hatun'un Vakfiyesinde Alaca Camii olarak geçmektedir. Bkz. (103), ELEZOVIĆ, 18.

³²² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 296.

³²³ Bkz. (17), AYVERDİ, 289; (50), HADŽI VASILJEVIĆ, 111.

³²⁴ Bkz. (27), KAČEVA - HRİSTOVA vd, 97.

1544 yılında Müslüman hane sayısının azaldığı fakat Hıristiyan nüfusa göre artışının devam ettiği, Hıristiyan hanelerinin ise azaldığı gözlemlenmektedir. Müslüman hane sayısı 423'e çıkarken, Hıristiyan hane sayısı 224'e düşmektedir. Yahudi ailelerinin de çoğaldığı 12'den 32'ye yükselen hane sayısından anlaşılmaktadır. Aynı tarihli tahrir defterinde, şehirde sekiz Katolik ailesinden de bahsedilmektedir. Bunların büyük olasılıkla Dubrovnik tüccarlarına ait haneler olduğu düşünülmektedir.

1568/9 tarihli ve 190 numaralı Tahrir Defteri'nden, Müslümanların 57 mahalle ve 1485 haneye sahipken, Hıristiyanların 10 mahalle ve 547 haneye sahip oldukları öğrenilmektedir. Yahudilerin hane sayısı ise 53'e, Katoliklerin de 30 haneye çıkmıştır. Buradan, Müslüman nüfusu %39 artış gösterirken, Hıristiyan nüfusun %40 artış gösterdiği anlaşılmaktadır.³²⁵

Buradan, şehir merkezindeki hane ve dolayısıyla nüfus sayısının, Müslümanlar lehine olmak üzere, her geçen yıl arttığı gözlemlenmektedir (Bkz. Tablo 2). Bunun nedeni başlarda sistemli iskân politikasına bağlanırken, bu yüzyılda İslamiyet'in gayri Müslim halk tarafından kabul edilmesine bağlanmaktadır.

Bu yüzyıla ait 1523 tarihli belgeden, Üsküp'te Yahudi ve Dubrovnik Katolikleri dışında 40 Çingene ailesinin de yaşadığı öğrenilmektedir. Bunlardan 25'inin Müslüman, 15'inin de Hıristiyan ailesi olduğu belirtilmektedir.³²⁶

16. yüzyılın ortalarında, Üsküp'te 60.000 civarında nüfusu olduğu düşünülmektedir.³²⁷

³²⁵ Bkz. (3), GORGİEV, 41-44.

³²⁶ A.g.k., 45.

³²⁷ Bkz. (42), DOJČINOSKI, 40-44; (109), BOJANIĆ, 615-618; (50), HADŽI VASILJEVIĆ, 51.

6.2.4. 16. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahalleler

16. yüzyılda mevcut olan ve yeni kurulan mahallelerden yüz beş mahalle tespit edilmiştir. Bunlardan seksen sekizi Müslümanlara, on beşi gayr-i Müslimlere aittir. Geri kalan ve 15. yüzyılda kurulmuş olan iki mahalle ise bu yüzyıla ait kayıtlarda hem Müslümanların hem de gayr-i Müslimlerin ikamet ettikleri mahalleler olarak kaydedilmiştir.³²⁸

16. yüzyılda, elli Müslüman mahalle ve sekiz gayri Müslim mahalle kurulduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 4). Bu başlık altında, 16. yüzyılda yeni kurulmuş olan mahallelerin isimleri alfabetik sırayla verilmiştir:

Agr İsa Mahallesi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahalle hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.³²⁹

Arapzâde (Molla Arap) Mahallesi; mevkii bilinmeyen bu mahallenin ve burada bulunan mescidin varlığı 1569 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.³³⁰

Bakkal Hacı Mustafa Mahallesi; mevkii bilinmeyen bu mahallenin ve burada bulunan mescidin varlığı 1569 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.³³¹

Birun Hisar Mahallesi; adına ilk defa, 1544 tarihli Tahrir Defteri'nde rastlanmaktadır. Daha sonra, 1569 tarihli belgede, burada yaşayan iki kişinin, aynı mahallede bulunan mescitte, imamlık ve müezzinlik yaptıkları yazmaktadır.³³²

³²⁸ 1544 tarihli belgede "Ali Beğ nam-ı diğer İbri Beğ" ve "Tophane" olarak kaydedilen mahalleler hem Müslüman hem gayri müslim mahalleleri olarak kaydedilmişlerdir. Bkz. (109), BOJANIĆ, 618

³²⁹ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 39.

³³⁰ Bkz. (2), ÖZER, 260.

³³¹ A.g.k., 256.

³³² A.g.k., 23; (110), Turski Dokumenti, 40.

Celal Azap Mahallesi; mevkii bilinmeyen bu mahallenin ve burada bulunan mescidin varlığı 1569 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.³³³

Çayırılı Mahallesi; mevkii bilinmeyen bu mahallenin ve burada bulunan mescidin varlığı 1569 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.³³⁴

Çiftçi Mahallesi; Vardar Nehri'nin güneybatı yakasında yer alan mahalle; kuzeyden Vardar Nehri'ne, doğudan sebze bahçelerine, güneyden Karşiyaka Mezarlığı'na, batıdan ise Haraççı Salâhuddin Mahallesi'ne komşudur.³³⁵ Mahallenin adına 16. yüzyıla ait kayıtlarda rastlanmasa da, H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Üsküp şehir haritasında adı bulunan mahallenin, 19. yüzyılın sonlarına kadar mevcut olduğu bilinmektedir (Bkz. EK-5).

Dervişan Mahallesi; şehrin doğusunda bulunan mahalle, güneyden Gazi İskender, batıdan Kebir Çelebi Mehmet Bey, kuzeybatıdan Pazarbaşı ve Kara Kapucu, kuzeydoğudan ise Oruç Paşa mahalleleri ile kuşatılmıştır (Bkz. EK-5). Mahallenin ve burada bulunan mescidin kaydına, ilk defa 1529 tarihli Tahrir Defteri'nde rastlanmıştır. Daha sonra 1569 tarihli belgede de rastlanmaktadır. Burada bulunan cami, Ekrem Hakkı Ayverdi'de, Dervişan Mahallesi Mescidi olarak geçmektedir.³³⁶

Derzibaşı Mahallesi; 15. yüzyılda mevcut olmayan mahalle, kayıtlarda 1529 yılından itibaren görülmektedir.³³⁷

Durduşah (Durudşah) Ramazan Mahallesi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahalle ve mescit hakkında başka herhangi bir bilgi mevcut değildir.³³⁸

³³³ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 53.

³³⁴ A.g.k, 43.

³³⁵ Bkz. (2), ÖZER, 24; Günümüzde Holliday Inn Hoteli ve Demir Köprü arasında, zamanında Üsküp'ün gıda ihtiyaçlarını karşılayan Çiftçi alanlarının bulunduğu, bu alanın hemen arkasında ise Müslüman mezarlığının bulunduğu bilinmektedir. (49), İLYAS, 21-22.

³³⁶ Bkz. (2), ÖZER, 24, 261; (110), Turski Dokumenti, 44; (17), AYVERDİ, 248.

³³⁷ Bkz. (2), ÖZER, 24, 262.

Dükkâncık Mahallesi; tahrir defterlerinde Dükkâncık Mahallesi ismine rastlanmamaktadır. Mahallenin bu adı, burada bulunan Dükkâncılar Çarşısı'ndan aldığı düşünülmektedir. Daha sonra, aynı mahallede inşa edilen Dükkâncık Camii'nin adını, önceden mevcut olan bu çarşıdan aldığı bilinmektedir. Müezzîn Hoca el-Ma'deni'ye ait olan 1549/50 tarihli vakıfnameden, Müezzîn Hoca'nın, yaptırdığı caminin ihtiyaçları için, bu çarşıda bulunan birçok dükkânını vakfettiği öğrenilmektedir.³³⁹ Mustafa Özer'de, Dükkâncık Camii'nin, banisiyle aynı adı taşıyan Hoca Muslihuddin Mahallesi'nde bulunduğu yazmaktadır.³⁴⁰ Ancak, 1452/53 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen Hoca Muslihuddin Mahallesi'nin daha 15. yüzyıl ortalarından beri mevcut olduğu için, 16. yüzyıl ortalarında yaşamış Muslihuddin bin Abdülgani'nin inşa ettirdiği camiyle ve caminin bulunduğu mahalleyle arasında bir ilişki kurulamamıştır.

Evranos Mahallesi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallenin sınırları içerisinde bir de mescit bulunduğu kaydedilmiştir.³⁴¹

Eyüp Ömer Mahallesi; 1569 tarihli belgede, bu mahallenin yeni kurulmuş olduğu ve burada yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzînlik yaptıkları kaydedilmiştir.³⁴²

Gazi Menteş Mahallesi; Vardar Nehri'nin güneydoğu yakasında, Taş Köprü'nün batı yakasında, sebze bahçeleri arasında bulunan mahalle; kuzeydoğudan Haraççı Salâhuddin Mahallesi ile komşu olup, ilk olarak 1529 yılında kayıtlara geçmiştir (Bkz. EK-5). Adını, burada bulunan Gazi Menteş Mescidi'nden alan mahalle, kaynaklarda Kadı Menteş şeklinde de kayıtlıdır.³⁴³

³³⁸ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 52.

³³⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 163.

³⁴⁰ Bkz. (2), ÖZER, 42.

³⁴¹ A.g.k., 262.

³⁴² Bkz. (110), Turski Dokumenti, 51.

³⁴³ Bkz. (2), ÖZER, 24, 257; (110), Turski Dokumenti, 45.

Göncüoğlu Mahallesi; 15. yüzyılda mevcut olmayan mahalle, 1529 yılından itibaren kayıtlara geçmiştir.³⁴⁴

Hacı Ali Mahallesi; burada bulunan aynı isimli mescidin ve mahallenin adı ilk defa 1569 tarihli belgede geçmektedir.³⁴⁵

Hacı Aydın Mahallesi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları kaydedilmiştir.³⁴⁶

Hacı Hürrem Mahallesi; İlk defa 1569 tarihli belgeden, adı geçen mahallede Hacı Hürrem Camii'nin mevcut olduğu öğrenilmektedir.³⁴⁷

Hacı İne-Eyne Bey Mahallesi; Şehrin orta yerinde bulunan mahalle, adını burada bulunan mescitten almıştır (Bkz. EK-5). Hacı Eyne Bey Mescidi'nin bulunduğu alan, bugün Mavrovka Ticaret Merkezinin önündeki binalar arasında bir yerdedir (Bkz. Resim 6, 54). Bazı kaynaklara göre caminin harap hale gelmesinden sonra konuta dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir.³⁴⁸ İlk defa 1529 yılında deftere kaydedilen mahalle, 1569 yılında "Hacı Eyne Bey" olarak, daha sonraları ise "Hacı İne Bey nam-ı diğer Pabuççu Mehmet" ismi ile kayıtlıdır.³⁴⁹

Hacı Lala Mahallesi; şehrin güneydoğu kesiminde, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında yer alan mahalle, güneyden Vardar Nehri, doğudan Gazi İskender, kuzeybatıdan Kebir Mehmet Çelebi, doğudan Gazi İskender mahalleleri ile sınırlanmıştır (Bkz. EK-5).³⁵⁰ Mahallenin hangi yüzyılda kurulduğu tam olarak bilinmez. Ancak, aynı mahallede bulunan Hacı Lala Camii'nin inşa tarihi 16. yüzyıla ait olduğu için, mahallenin de bu yüzyılda kurulduğu anlaşılmaktadır.

³⁴⁴ Bkz. (2), ÖZER, 24.

³⁴⁵ Bkz. (2), ÖZER, 263.

³⁴⁶ A.g.k., 23, 259; (110), Turski Dokumenti, 47.

³⁴⁷ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 52.

³⁴⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 177.

³⁴⁹ Bkz. (2), ÖZER, 25; (110), Turski Dokumenti, 46; Bkz. (113) ERDOĞRU, 648.

³⁵⁰ Bkz. (2), ÖZER, 25.

Hacı Mehmet (Öğretmen) Mahallesi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahallenin sakinlerinden iki kişinin bu mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları belirtilmiştir.³⁵¹

Hacı Mehmet (Oda altı, Ön veya Onaltı Mehmet-Onaltı ay)³⁵² Mahallesi; ilk olarak 1529 yılına ait defterde geçmektedir. Burada bulunan mescide kaynaklarda daha çok Onaltı Mehmet Mescidi şeklinde kaydedilmiştir.³⁵³

Hacı Muhyiddin Mahallesi;³⁵⁴ şehrin kuzeybatı bölgesinde yer alan mahalle, Cedit Hıristiyan, Hacı Hürrem, Hacı Hayreddin, Cedit İsa Bey ve Tophane mahalleleriyle sınırlıdır (Bkz. EK-5).³⁵⁵ 1592 tarihli vakfiyede kaydı bulunan mahalle, adını burada bulunan ve 1583 yılında inşa edilen Hacı Muhyiddin Camii'nden almaktadır. 1592 tarihli vakfiyesinden, banisi Hacı Muhyiddin'in, İbn-i Payko Mahallesi'nde ikamet eden Abdül Vehhab'ın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıttan, caminin dışında, bir hanın ve aynı adı taşıyan bir de mektebin mevcut olduğu öğrenilmektedir. Kürkçü Han adıyla bilinen hanı Hacı Muhyiddin, Camii'nin geliri için vakfetmiştir.³⁵⁶

Hacı Mustafa Mahallesi; Üsküp'ün Atpazarı semtinde bulunan mahalle, sadece 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. Burada bulunan aynı isimli mescit, minber konulmasıyla camiye dönüştürülmüştür.³⁵⁷

Hacı Taceddin Mahallesi; şehrin ortasına yakın bir yerde bulunan mahallenin etrafı, Kebir Çelebi Mehmet, İbn-i Kocacık ve Muradiye mahalleleriyle çevrilidir (Bkz. EK-5). Adını burada bulunan aynı isimli mescitten alan mahalle, ilk

³⁵¹ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 45.

³⁵² Farklı kaynaklarda, Odaaltı, Ön veya Onaltı Mehmed ya da Onaltı Ay olarak olarak rastladığımız bu mahallenin ismi, Ayverdi'ye göre, 16 okunacak olursa, 16. Yeniçeri odasından çıkmış olması muhtemeldir. Bkz. (2), ÖZER, 264; (17), AYVERDİ, 264.

³⁵³ Bkz. (2), ÖZER, 264.

³⁵⁴ İlk zamanlar "Yakar Karte Oğlu" şeklinde de kaydedilen mahallenin bu adı, daha sonraları kullanılmamıştır. Bkz. (2), ÖZER, 25.

³⁵⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 146; (2), ÖZER, 25.

³⁵⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 146.

³⁵⁷ Bkz. (2), ÖZER, 25, 264; (110), Turski Dokumenti, 52.

defa 1544 tarihli defterde kaydedilmiştir. İncelenen kaynaklara göre caminin 16. yüzyıl başlarında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Günümüzde, bir zamanlar bu eserin bulunduğu alanda Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi yer almaktadır.³⁵⁸

Hacı Yunus Mescidi Mahallesi; Etrafı Kâtip Şahin, Yahya Paşa, Hatuncuklar ve Kapıcı Hamza mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-5). Günümüzde bu mahalle Üsküp'ün kuzeyinde, Çayır semtinde, Liriya İlköğretim Okulu'nun yakınlarında bulunmaktadır. Bu mahalleye, 1544 yılında mevcut olan mahalleler arasında rastlanmaktadır. 1569 yılına ait belgede aynı mahalle "Mescid Hacı Yunus" adıyla geçmektedir. Hacı Yunus Mescidi'nin ne zaman inşa edildiğine dair kesin bilgiler olmasa da, 16. yüzyılda yapılmış olabileceğini gösteren bazı belgeler mevcuttur. Bu yapı, Ayverdi'de cami olarak verilmiştir.³⁵⁹

Hamza Bali Mahallesi; 1569 yılına ait Tahrir Defteri'nde Hamza Bali olarak geçen mahallenin, şehrin kuzeyinde, Kâtip Şahin Mahallesi'ne komşu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı belgede, bu mahallede yaşayan yedi kişinin Mustafa Paşa Camii'nde ve imaretinde görevli olduğu anlaşılmaktadır. Burada aynı isimli bir mescidin bulunduğu da bilinmektedir.³⁶⁰

Hamza Bey Mahallesi; 15. yüzyılda mevcut olmayan mahalle, ilk defa 1529 tarihli belgede kayıtlıdır. Bu mahallenin adına bir de 1569 tarihli belgede rastlanır. Bu belgede mahalle, "Hamza Bey Mahallesi-İsa Bey'in ser-bevvabini" olarak verilmiştir. Buradan, Hamza Bey'in, Üsküp Beyi olan İsa Bey'in "kapıcıbaşı"sı olduğu öğrenilmektedir. Burada bulunan mescit aynı adı taşımaktadır. 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde, mevcut olan Hamza Bey Mahallesi ve Kapıcıbaşı Hamza Mahallesi ayrı ayrı kaydedildikleri için bunların aynı mahalle olmadıkları anlaşılmaktadır.³⁶¹

³⁵⁸ Bkz. (2), ÖZER, 25, 219; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 193.

³⁵⁹ Bkz. (109), BOJANIĆ, 617; (110), Turski Dokumenti, 50; (2), ÖZER, 109; (17), AYVERDİ, 250.

³⁶⁰ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 47; (2), ÖZER, 26, 265; (17), AYVERDİ, 250.

³⁶¹ Bkz. (2), ÖZER, 26, 265; (110), Turski Dokumenti, 32, 38.

Hamza Kadı Mahallesi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları kaydedilmiştir.³⁶²

Hızır Kargancı (Hıdır Kazancı) Mahallesi; 1530 yılına ait belgede adına rastlanan mahalle hakkında fazla bir bilgi mevcut olmasa da, 1569 tarihli başka bir belgeden, burada yaşayan iki kişinin aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları bildirilir. Buradan bu mahallede mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁶³

Hoca Musa (Hoca Muçe) Mahallesi; ilk olarak kaydına 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde rastladığımız mahallede aynı isimli mescit bulunmaktadır.³⁶⁴

Hoca Şemseddin Mahallesi; Mahalle, şehrin merkezinde olup, İbn-i Menteş, Cam-i Kebir ve Hacı Kethüda (Hacı Tanrıvermiş-Hüdaverdi) mahalleleriyle sınırlanmıştır (Bkz. EK-5). Değişik kaynaklarda Hoca Şems, Hoca Şemsuddin, Hoca Şemsüddin olarak anılan mahalleye, ilk olarak 1544 tarihli belgede rastlanmaktadır. Ayverdi, bu mahallede bulunan camiden, Hoca Şemseddin Mahallesi Mescidi olarak bahsetmektedir. Bazı kaynaklardaysa bu cami, Hacı Şems-üd-din Camii olarak kaydedilmiştir.³⁶⁵

İsa Halife Mahallesi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahalle hakkında başka herhangi bir bilgi mevcut değildir.³⁶⁶

İshak Bey Mahallesi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahalle, daha 15. yüzyıldan beri mevcut olan İmaret-i İshak Bey Mahallesi'nden ayrı bir mahalle olarak kaydedilmiştir. Aynı belgede, burada yaşayan Hüsam Halife'nin bu mahallede

³⁶² Bkz. (2), ÖZER, 23, 259; (110), Turski Dokumenti, 48.

³⁶³ Bkz. (113) ERDOĞRU, 648; (110), Turski Dokumenti, 43.

³⁶⁴ Bkz. (2), ÖZER, 266.

³⁶⁵ Jov. Hacı-Vasiljeviç'e göre Hoca Şemseddin Mahallesi, daha sonra Hacı Taceddin adını almıştır. Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 63; (17), AYVERDİ, 250; (110), Turski Dokumenti, 51; (109) BOJANIĆ, 617; (2), ÖZER, 266; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 196.

³⁶⁶ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 53.

imamlık yaptığı yazar. Buna bağlı olarak bu mahallede mescidin mevcut olduğu düşünülmektedir.³⁶⁷

İskender Gazi Mahallesi; şehrin doğusunda bulunana mahalle, Hacı Lala, Kebir Mehmet Çelebi ve Dervişan mahalleleriyle çevrilidir (Bkz. EK-5). Adını mahalleye veren mescit, ilk olarak 1544 tarihli belgede kayıtlıdır.³⁶⁸

İskender Kadı Mahallesi; 1544 ve 1569 tarihli belgelerde İskender Kadı olarak geçen mahallede aynı isimli mescit bulunmaktadır.³⁶⁹

İsmail Voyvoda Mahallesi; 1544 ve 1569 tarihli belgelerde adı geçen mahalle, Üsküp'ün doğusunda olup, Pazarbaşı, Cami-i Kebir, Kebir Mehmet Çelebi ve Karakapıcı mahalleleriyle kuşatılmıştır (Bkz. EK-5). Burada bulunan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan İsmail Voyvoda Camii'nin ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmese de, adını verdiği mahallenin kayıtlarına daha 16. yüzyılda rastlandığına göre bu yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Caminin, Sultan Murat Camii ve Eski-Yeni Hamam'ın doğusunda bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁰

Kara Kapucu-Başı (Kara Kapucu Başı) Mahallesi; Üsküp'ün doğu kesiminde bulunan bu mahalle, Gazi Baba Tepesi'nin eteklerinde, Oruç Paşa, İsmail Voyvoda ve İbn-i Bahri mahalleleriyle sınırlanmaktadır (Bkz. EK-5). Bu mahallenin varlığına dair en eski bilgiye, 1544 yılı tarihini taşıyan bir belgede rastlanmaktadır.³⁷¹ Üsküp'teki mahallelerinin adlarını bu mahallelerde yapılan camilerden aldıklarını, camilerin ise banilerinin adlarını taşıdıkları göz önünde bulundurulursa, Kara Kapucu-Başı Mescidi'nin, 1544 yılında mevcut olduğu ve inşa tarihinin, 16. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu düşünülmektedir. Günümüzde bu yapı "Hacı Kâzım Camii"

³⁶⁷ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 42.

³⁶⁸ Bkz. (2), ÖZER, 267.

³⁶⁹ Bkz. (109) BOJANIĆ, 617; (110), Turski Dokumenti, 45.

³⁷⁰ Bkz. (17), AYVERDİ, 250; (110), Turski Dokumenti, 39; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 197; (2), ÖZER, 266.

³⁷¹ Bkz. (109), BOJANIĆ, 616.

olarak bilinmektedir.³⁷² Kara Kapucu Hamamı'nın aynı yüzyılda ve aynı mahallede bulunduğu düşünülmektedir.³⁷³ Ayverdi, bu mahallede İbrahim Çavuş-Yoğurt Pazarı Hamamı'nın da bulunduğunu yazmaktadır.³⁷⁴

Karaca Şems Mahallesi; 1530 tarihli belgede adı geçen mahalle hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.³⁷⁵

Kasım Halil Mahallesi; 1569 tarihli defterde adı geçen mahallede, aynı adı taşıyan mescit bulunmaktadır.³⁷⁶

Koçioğlu (Kocaoğlu) Mahallesi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adına rastlanan mahallede mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁷

Küpçüoğlu Mahallesi; 1530 ve 1569 tarihli belgelerde adına rastlanan mahallede, mescit bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁸

Mehmet Çelebi Mahallesi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahallede yaşayan iki kişinin, mahallede bulunan mescitte görevli oldukları yazılıdır. Buradan, mahallede mescidin de bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁹ Bu mahallenin nerede bulunduğu bilinmemektedir. 15. yüzyılda kurulmuş olan Kebir Mehmet Çelebi Mahallesi ile aynı mahalle olmadıklarını 1569 tarihli belgede iki mahallenin de ayrı ayrı kaydedildiklerinden bilinmektedir.

³⁷² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 117.

³⁷³ Bkz. (2), ÖZER, 276.

³⁷⁴ Bkz. (17), AYVERDİ, 249, 299.

³⁷⁵ Bkz. (113) ERDOĞRU, 648.

³⁷⁶ Bkz. (2), ÖZER, 268.

³⁷⁷ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 52.

³⁷⁸ Ag.k., 38; (113), ERDOĞRU, 648.

³⁷⁹ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 50.

Muhyiddin Çelebi Mahallesi; bu mahalle ve burada bulunan mescit, J. H. Vasilyeviç'in eserinde, Hacı Muhyiddin Mahallesi ve mescidinden ayrı bir mahalle ve mescit olarak verilmiştir.³⁸⁰

Tophane semtinde bulunduğu düşünülen bu mahalledeki mescide ilişkin en eski bilgi 1615 yılına aittir. Üsküplü Ethem Çelebi'nin kızı Havva'nın vakıfnamesinin, 1615 yılında imzalanması sırasında hazır bulunan tanıklar arasında, Muhyiddin Çelebi Mescidi'nin imamı Ali Efendi'nin adı geçmektedir. Buna göre bu yapı 1615 yılından önce inşa edilmiştir.³⁸¹ Mescidin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

Pazarbaşı Mahallesi; Üsküp'ün doğusundaki Dervişan, İsmail Voyvoda, Kebir Mehmet Çelebi ve Oruç Paşa mahalleleriyle kuşatılan Pazarbaşı Mahallesi ilk defa 1529 tarihli belgede kaydedilmiştir (Bkz. EK-5). Bu belgeden burada bir de mescidin yer aldığı anlaşılmaktadır. Pazarbaşı Mahallesi'nin bulunduğu yer bugün Continental Oteli'nin bulunduğu alandır.³⁸²

Taşhisar Mahallesi; 1530 tarihli belgede adı geçen mahalle hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.³⁸³

Terzi Başı Mahallesi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan iki kişinin, aynı mahallede imamlık ve müezzinlik yaptıkları kaydedilmiştir.³⁸⁴

Veled Grn Mahallesi; kaydına ilk defa 1569 yılına ait Tahrir Defteri'nde rastladığımız mahallenin bir de kendi adını taşıyan mescidi bulunmaktadır.³⁸⁵

³⁸⁰ Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 155.

³⁸¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 208.

³⁸² Bkz. (49), İLYAS, 120; Ayverdi'de burada Pazarbaşı Mescidi'nin varlığına rastlanır. (17), AYVERDİ, 264; (2), ÖZER, 270.

³⁸³ Bkz. (113) ERDOĞRU, 648.

³⁸⁴ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 49.

³⁸⁵ A.g.k., 31.

Yahya Paşa Mahallesi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahallenin, burada bulunan Yahya Paşa Camii'nin inşa tarihi (1503-4) de göz önünü alınacak olursa, 16. yüzyılın başlarında kurulduğu düşünülmektedir. Yahya Paşa Mahallesi, Üsküp'ün kuzeyinde, Hatuncuklar Mahallesi'ne yakın bir yerde bulunmaktadır (Bkz. EK-5).

Eserin banisi Yahya Paşa, Osmanlı Devleti idaresinde önemli yere sahip kişilerden olup, Sultan II. Beyazid'in (1481-1512) tahtta olduğu dönemde yüksek makamlarda bulunmuştur. Bosna Sancakbeyi, Rumeli Beylerbeyi ve Veziri olan Yahya Paşa, Beyazid'in kızlarından Hatice Hatun ile evlenerek Sultan damatlığına da yükselmiştir.³⁸⁶

Yahya Paşa Camii, zaviyeli camiler grubuna girmektedir. Vakıfnamesinden öğrenildiğine göre, Yahya Paşa Camii'nin yapılmasıyla birlikte, cami avlusunda imaret, mektep, medrese, hamam, zaviye, matbah, yemekhane, ahır, fırın, Kayyım ve Ferraş (temizlikçi ve hademe) için iki hücre, Tabhane ve haziresindeki Lütfullah Efendi Türbesi gibi değişik fonksiyonlu yapılardan meydana gelen büyük bir külliyein merkezi konumundadır.³⁸⁷ Bunların hepsi bu caminin imaretini oluşturmaktadır. Günümüzde sadece cami ve türbe ayakta kalmıştır.³⁸⁸

Caminin güney cephesi yanından geçen caddenin genişletilmesi neticesinde, bir zamanlar geniş bir alanı kaplayan Yahya Paşa Camii Mezarlığı oldukça küçülmüş vaziyettedir.³⁸⁹ Mezarlık içinde yer alan bir türbenin kalıntıları da mevcuttur.

Burada bulunan Yahya Paşa Medresesi, Yahya Paşa'nın vakfiyesinde yer almamaktadır. Medresenin varlığı, belgelerden ve Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir.³⁹⁰

³⁸⁶ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 31; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 126.

³⁸⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 129.

³⁸⁸ Bkz. (2), ÖZER, 84; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 131.

³⁸⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 134.

³⁹⁰ Bkz. (2), ÖZER, 293.

Zülfikar Mahallesi; 1569 tarihli defterde, Hacı Bali Mahallesi'nde yaşayan tüccar Mustafa'nın oğlu olan Bali'nin, Zülfikar Mescidi'nde müezzinlik yaptığı yazmaktadır. Buradan bu mescidin, dolayısıyla da mahallenin varlığından emin olunmaktadır.³⁹¹

16. yüzyılda Üsküp'te kurulmuş olan gayri Müslim mahalleler şunlardır:

Rade Panta (Ralin Panta) Mahallesi, Petri Yoan (Petri Yovan) Mahallesi, Nikodi Mahallesi, Kuyunci (Kuyumcu) Mahallesi, Andronik Mahallesi, Dimitri Bojik (ya da Tornik) Mahallesi, Yahudi Cemaati (Çivutana) Mahallesi³⁹² ve Frenk Cemaati Mahallesi³⁹³ kaydedilmiştir.³⁹⁴

16. yüzyılda, gayri Müslim mahalleler arasında aynı zamanda Müslüman mahalleleri olan İbri Beg ve Tophane mahalleleri de kaydedilmiştir.

³⁹¹ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 33.

³⁹² Yahudilerin daha 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyıla kadar koloniler halinde Üsküp'e göç ettikleri bilinmektedir. 15. yüzyıla ait kayıtlarda, Üsküp'te Yahudi Cemaati'ne ait bir mahalle görülmezken, 1529 tarihli defterde Hıristiyan nüfusunun yanında, Yahudilerden de söz edilmektedir. Yahudi Mahallesi, Vardar Nehri'nin kuzey sahilinde, Kale'nin güney eteklerinde ve İbn-i Payko Mahallesi arasındaki bölgede, 13. yüzyıla ait olduğu düşünülen, günümüzde hala mevcut olan Aziz Dimitri Kilisesi'nin etrafında kurulu olduğu bilinmektedir. Yahudilerin nüfusu, 16. yüzyılda yaklaşık üç kat artmıştır. Bu mahalle, 19. yüzyılın sonuna kadar en biçimsiz ve önemsiz mahallelerden biri olarak tanınmıştır. Bkz. (42), DOJČINOSKI, 109, 205, 216; (5), GÖRGÜLÜ - YILMAZ vd., 44; (2), ÖZER, 32.

³⁹³ İlk defa 1544 yılı kayıtlarında adına rastlanan bu cemaat, Yahudilerden sonra Üsküp'e yerleşmişlerdir. Raguzalı (Dubrovnik) oldukları düşünülen Frenklerin, şehre ticaret amaçlı geldikleri bilinmektedir. Bkz. (2), ÖZER, 32.

³⁹⁴ Bkz. (109), BOJANIĆ, 618; (110), Turski Dokumenti, 53-58.

6.2.5. 16. Yüzyıla Ait Olan Eserler

6.2.5.1. Mevcut Olan Eserler

Dükkâncık-Müezzin Hoca (Muslihuddin bin Abdülgani) Camii; 16. yüzyılın ortalarında inşa edilen bu caminin, 1963 yılı depreminde son cemaat yeri çökmüş, doğu ve kuzey duvarı ise tamamen yıkılmıştır. Caminin kesme taştan inşa edilmiş, uzun ve ince minaresi ise zarar görmemiştir. Cami, kubbeli, tek sahanlı cami tiplerindedir. Kare şeklindeki sahından, üzerine kubbenin oturduğu sekiz köşeli yüksekçe kasnağa geçiş tromplarla sağlanmış ve ön cephesinde iki büyük sütunun taşıdığı, iki daha küçük kubbe ile örtülü son cemaat yeri revakı bulunduğu bilinmektedir. Son cemaat yerinin iki kubbeli oluşu, Balkanlarda cami mimarisinde ender rastlanan bir özellik teşkil etmektedir.³⁹⁵ Günümüzde mevcut olan yapı onarılmış ve yeniden ibadete açılmıştır.

Resim 125- Dükkâncık Camii'nin depremden önceki durumu

Resim 126- Dükkâncık Camii'nin depremden sonraki durumu

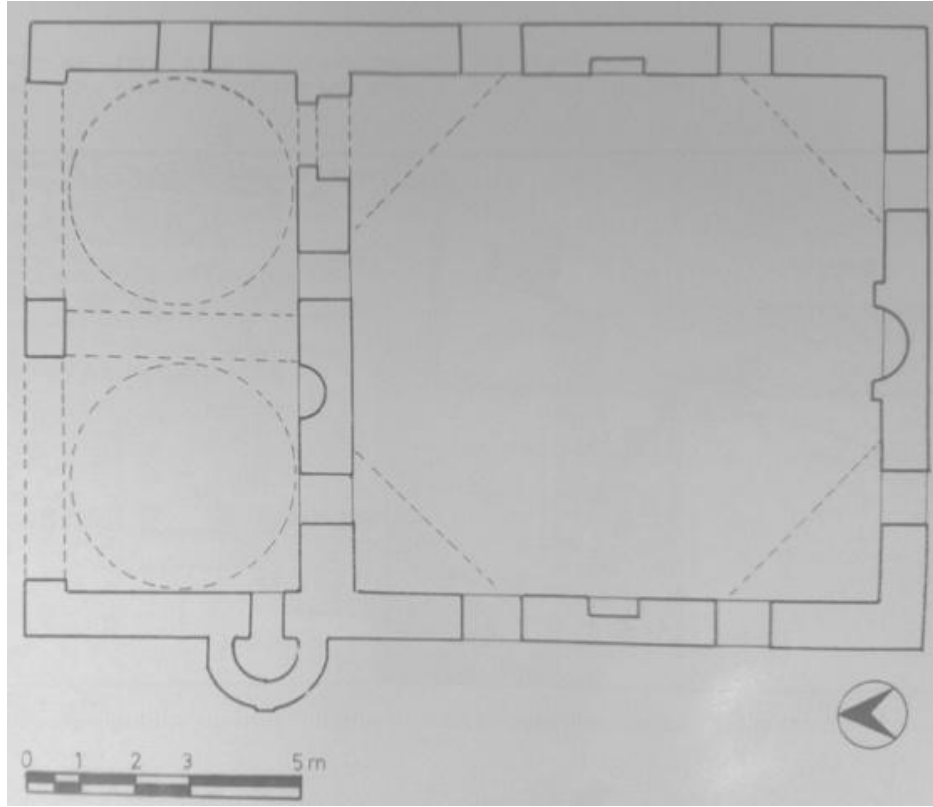
³⁹⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 53; (96), ŞEHABİ, 126.

Resim 127- Dükâncık Camii son cemaat yeri revakının yıkılmadan önceki durumu

Resim 128- Günümüzde Dükâncık Camii

Şekil 27- Dükkâncık Camii planı

Hacı Kâzım Camii (Kara Kapucu-Başı Mescidi)³⁹⁶; 16. yüzyılın ilk yarısına ait olan bu caminin, 1963 yılı depreminden sonra yapılan onarım müdahaleleri sebebiyle bugünkü görünüşünün tamamen farklı olduğu bilinmektedir. Eski yapının sadece minaresi korunabilmiştir.³⁹⁷

Orijinalde inşa malzemesi düzgün kesme taş olan eserin, şimdiki malzemesi her yerinin sıvalı olması nedeniyle tespit edilememektedir. Dıştan kiremit kaplı kırma çatıyla, içten de düz ahşap tavanla örtülü mescidin kısa minaresi doğu cephesine bitişiktir.³⁹⁸

³⁹⁶ Günümüzde Hacı Kâzım Camii olarak bilinen yapı, bu adı, mimarı olarak tanınan Hacı Kâzım Emin'den almıştır. Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 117.

³⁹⁷ A.g.k., 117.

³⁹⁸ Bkz. (2), ÖZER, 109.

Resim 129- Depremden önce Kara Kapucu-Başı Mescidi - Hacı Kâzım Camii

Resim 130- Hacı Kâzım Camii bugünkü durumu

Hacı Muhyiddin Camii (Arif Hoca Camii, Farfara Camii); 1583 yılında inşa edilen bu cami, tarih boyunca uğradığı birçok hasar ve onarım sonucunda günümüze bir hayli değişmiş bir şekilde ulaşmıştır.³⁹⁹ Eserin harimi içten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Güney cephesinde bulunanlar hariç caminin bütün pencereleri duvar örülerek kapatılmıştır. Kâgir malzeme kullanılarak, almaşık teknikte dizilmiş taş ve tuğlalar ile 16. ve 17. yüzyıl yapılarının özelliği olan tarzda inşa edilmiştir.

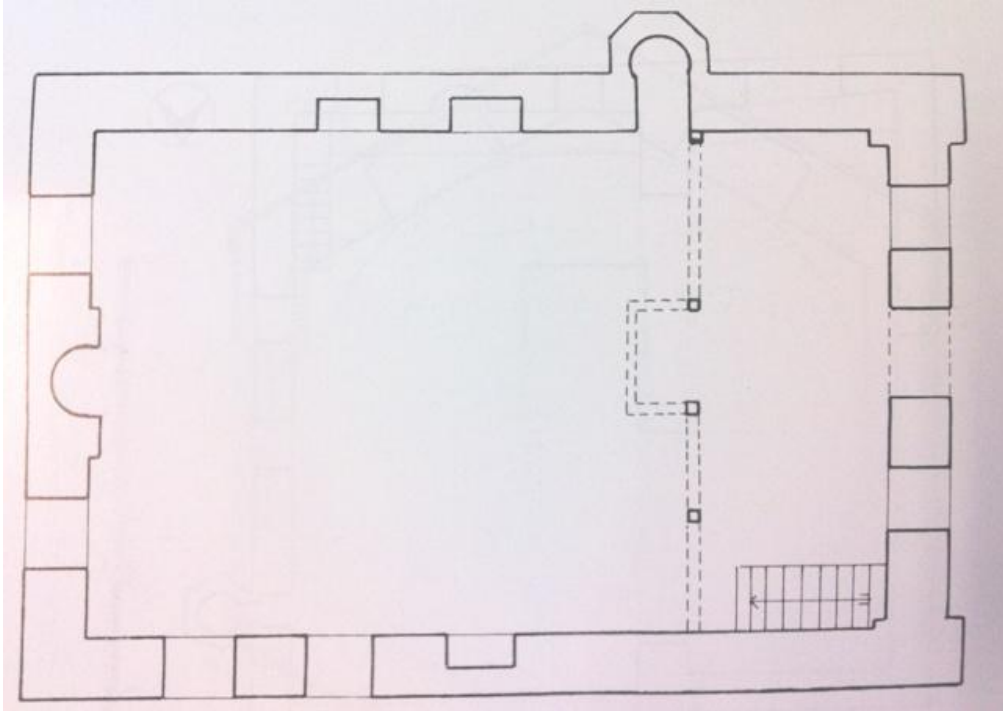
Resim 131- Hacı Muhyiddin Camii'nin eski görüntüsü

³⁹⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 147; (2), ÖZER, 104.

Resim 132- Hacı Muhyiddin Camii'nin bugünkü durumu

Şekil 28- Hacı Muhyiddin Camii'nin planı

Hatuncuklar Camii; 16. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve 1963 depreminde büyük hasar gören yapının dört duvarı sağlam kalmıştır. Kubbe, minare ve son cemaat yeri ise tamamen yıkılmıştır. Mevcut olan bir fotoğrafa göre, orijinalde kareye yakın dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olan yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş ile tuğla almalı düzende yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her duvarda altlı üstlü ikişer penceresi bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Günümüzde onarılmış olan yapı cami olarak yeniden ibadete açılmıştır.

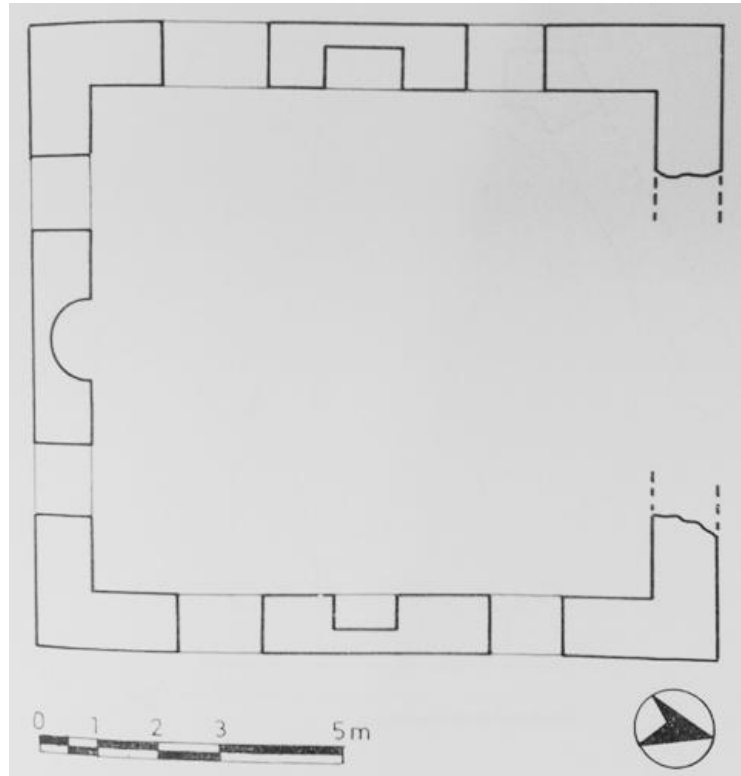

Resim 133- Hatuncuklar Camii ve Türbesi. Cami çatısının arkasında Yahya Paşa Camii minaresi görünmektedir

⁴⁰⁰ Bkz. (17), AYVERDİ, 250; (2), ÖZER, 213.

Resim 134- Hatuncuklar Camii'nin depremten sonraki durumu

Şekil 29- Hatuncuklar Camii planı

Murat Paşa Camii; 16. yüzyıla ait olan cami, güney-kuzey doğrultusunda uzanan dikdörtgen plana sahiptir. Kuzeyinde son cemaat yeri, batı cephesindeki minaresi ve doğusunda şadırvanı bulunmaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephelerindeki üç kapıyla girilen harim, içten düz ahşap tavanla, dıştan ise son cemaat yerini de içine alacak şekilde kırma çatıyla örtülmüştür. Günümüzde, içten ve dıştan tamamen sıvalı olan duvarların bir kısmında dökülen sıvanın altındaki açık yüzeyden anlaşıldığı kadarıyla, kaba yonu taş ile yığma tekniğinde, kemerler ise tuğlayla inşa edilmiştir (Bkz. Resim 32).⁴⁰¹

Tütünsüz Camii; 16. yüzyıl eseri olan bu yapının son cemaat yeri, harimi, mihrap ve minberi tamamen yenilenmiştir. Güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen bir yapıya sahip olan cami, içten düz beton bir tavanla, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Kuzeyinde enine dikdörtgen planlı bir son cemaat yeri ile batı cephesine bitişik minaresi bulunmaktadır. Cami içten ve dıştan tamamen sıvalı olduğu için, inşa malzemesi tespit etmek tam olarak mümkün olmamıştır. Ancak, dış cephede yer yer dökülen sıvanın altında, kaba yonu ve moloz taşın yapım malzemesi olarak kullanıldığı fark edilmektedir. Minaresi ise düzgün kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.⁴⁰²

Resim 135- 1920 yılından önce Tütünsüz Camii'nin görünüşü

⁴⁰¹ Bkz. (2), ÖZER, 79.

⁴⁰² A.g.k., 97.

Resim 136- Tütünsüz Camii'nin bugünkü durumu

Resim 137- Tütünsüz Camii. Arka tarafta Saat Kulesi ve Mustafa Paşa Camii

Yahya Paşa Camii; 1503-4 yılında inşa edilen cami, kare planlı tek kubbeli harimi, kuzeyindeki beş bölmeli son cemaat yeri, kuzeybatı köşedeki minaresi, yan kanatlardaki zaviye hücreleri ve kuzeyindeki şadırvanıyla zaviyeli camiler grubuna dâhil edilmektedir. Ancak, Üsküp'ün 1689 yılında Avusturya Ordusu tarafından işgali sırasında caminin zaviye hücreleri ve harimin üzerindeki merkezî kubbe yıkılmıştır. Günümüzde, harim içten aynalı tonoz, dıştan piramidal yani kırma çatı, son cemaat yeri ise içten düz ahşap tavanla, dıştan da harim gibi kırma çatı ile örtülüdür.

Resim 138- Yahya Paşa Camii güneydoğu cephesi

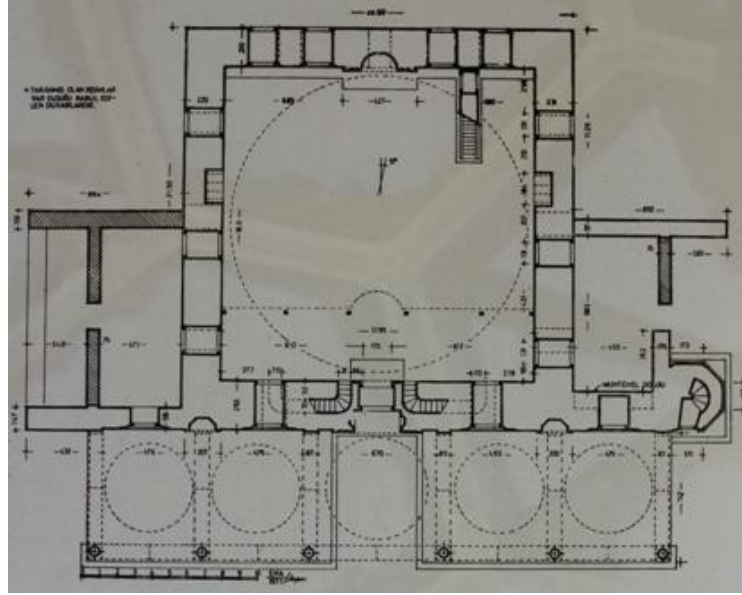

Resim 139- Yahya Paşa Camii güney cephesi

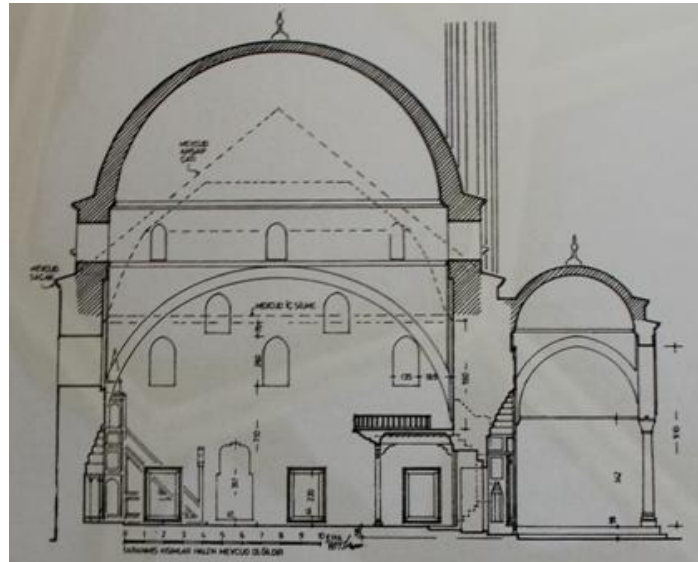
İnşa malzemesi olarak, beden duvarlarında düzgün kesme taş ve tuğla (yer yer almaşık teknikte), son cemaat yeri, portal, minber, mihrap ve mihrabiyelerde ise

mermer kullanılmıştır. Bu cami eski Yugoslavya sınırlarında en güzel camiler arasında yer alır.⁴⁰³

Şekil 30- Yahya Paşa Camii Planı

Şekil 31- Yahya Paşa Camii kesiti. Taranmış kısımlar bugün mevcut olmayan kısımlardır

⁴⁰³ Bkz. (2), ÖZER, 84; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 129; Andrej ANDREJEVIĆ, İslamska Monumentalna Umetnost XVI Veka u Jugoslaviji, Kupolne Camije, 23-24.

Hacı Yunus Mescidi; 16. yüzyılda inşa edildiği düşünülen ve geçmişte uğradığı felaketler sonucu orijinal hali büyük ölçüde değişime uğramış olan bu mescit, 1994 yılında yıkılmıştır. Yerine tamamen yeni, eski yapının boyutlarından çok daha büyük ölçülere sahip bir cami inşa edilmiş, önceki yapının ise sadece minaresi korunabilmiştir.⁴⁰⁴ Yıkılmadan önce dikdörtgen planlı bir harime sahip olan yapının, içten ahşap tavan, dıştan kırma çatıyla örtülü olduğu ve batı cephesinde bitişik minaresi bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰⁵

Resim 140- Hacı Yunus Camii'nin bugünkü görüntüsü

Resim 141- Hacı Yunus Camii'nin depremden sonraki durumu

⁴⁰⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 121.

⁴⁰⁵ Bkz. (2), ÖZER, 107.

Resim 142- Hacı Yunus Camii'nin yıkılmadan önceki durumu

Hüdaverdi Mescidi; E H. Ayverdi'de cami olarak geçen eserin ilk yapısı hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir. Mevcut kaynaklara dayanarak, hariminin oldukça yüksek, altı köşeli bir kasağa oturan kubbeye örtülü olduğu bilinmektedir. Son cemaat yeri örtüsünün şekli ise bilinmemektedir.

Düzgün kesme taş ve tuğlanın almaşık teknikte uygulanmasıyla inşa edilen eserde, taşlar iki yandan tuğlalarla çerçevelenmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Bkz. (2), ÖZER, 205; (17), AYVERDİ, 250.

Resim 143 - Hüda-verdi Mescidi'nin depremden önceki durumu

Resim 144 - Hüda-verdi Mescidi son cemaat yeri revakı

Resim 145 - Hüdaverdi Mescidi'nin bugünkü durumu

Âşık Pir Mehmet Çelebi (Âşık Paşa) Türbesi; bu türbenin kalıntıları, eskiden Gazi Baba Bayırı'nın tam tepesinde yer alan, Üsküp'te bulunan en büyük ve en eski Müslüman mezarlıklarından biri olan, 1955 yılında da yok edilen Gazi Baba Mezarlığı'nın sınırları içinde yer almaktadır. Asıl adı Mehmet Ali en-Netta'î olan ve Üsküp'ün evliyası olarak da tanınan Âşık Çelebi; Filibe kadısı Seyyid Natta'zade Ali Efendi'nin oğlu olup, 1518'de Bursa'da doğmuştur. İlk Osmanlı edebiyatçı ve şairlerinden sayılan Âşık Çelebi, Üsküp'te kadılık görevini yürüttüğü sırada 1572 yılında vefat etmiştir. Halk, Âşık Çelebi'ye Gazi, Fatih unvanlarını da vermiştir.

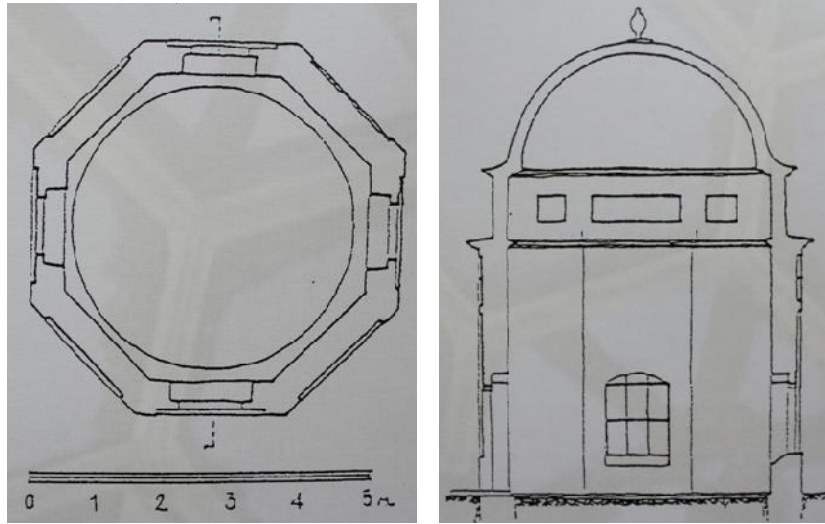
Günümüzde mevcut olmayan türbenin ilk inşası Âşık Çelebi'nin vefatından sonra, 16. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı düşünülmektedir. 1689 yılında Avusturyalılar tarafından zarar gören türbe, ikinci kez 19. yüzyılın sonlarında yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde türbenin sekizgen planlı ve kubbeli kapalı türbe

tiplerinden olduğu bilinmektedir. 1963 depreminde yeniden zarar görmüş olan türbe bugün harap bir vaziyettedir.⁴⁰⁷

Resim 146- Âşık Çelebi Türbesi'nin günümüzdeki durumu

Şekil 32- Âşık Çelebi Türbesi planı

Şekil 33- Âşık Çelebi Türbesi kesiti

⁴⁰⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 222; (2), ÖZER, 227.

Resim 147- Âşık Çelebi Türbesi'nin depremden önceki durumu

Beyhan Sultan Türbesi; Sultan Murat Camii'nin güney tarafında bulunmaktadır. Kare planlı, kübik gövdeli, içten ve dıştan sekizgen sağır kasnak üzerine binen kubbeli ve kapalı türbe örneklerindedir.

Boyutları açısından Makedonya'da en büyük türbelerden biridir. Türbenin girişi üzerinde bulunan kitabeden inşa tarihinin 1556-57 yılına ait olduğu öğrenilmektedir.⁴⁰⁸ Oturtmalığı ve kriptası bulunmayan türbe, düzgün kesme taş ile tuğlanın almaşık teknikte uygulanmasıyla inşa edilmiştir.

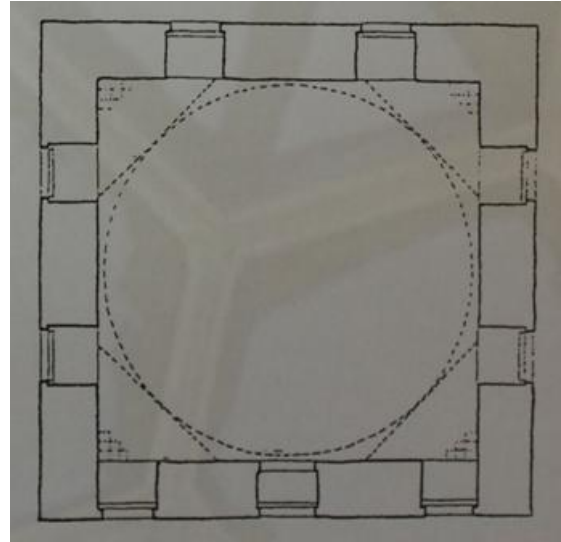
⁴⁰⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 53; (224), TOMOVSKI, 104; (2), ÖZER, 113-119.

Resim 148- Beyhan Sultan Türbesi

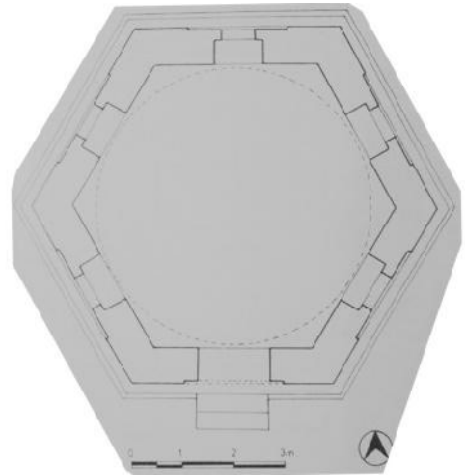

Şekil 34- Beyhan Sultan Türbesi planı

Şekil 35- Beyhan Sultan Türbesi kesiti

Mustafa Paşa Türbesi; Mustafa Paşa Camii'nin güneydoğu cephesinin hemen dibindedir. Türbenin giriş kapısının üzerinde bulunan kitabede, burada yatan ve caminin banisi olan Mustafa Paşa'nın ölüm yılı olan H. 925 / M. 1519 tarihi verilmiştir. Türbe altı köşelidir ve kapalı türbe tiplerindedir. Kubbesi ise on iki kenarlı alçak kasnak üzerine oturtulmuştur. Dış cephesi mermer ile kaplıdır.⁴⁰⁹ Beden duvarları, düzgün kesme taş ve tuğlayla almaşık teknikte örülmüş ve dıştan beyaz mermer levhalarla kaplanmıştır.⁴¹⁰

Resim 149- Mustafa Paşa Türbesi

Şekil 36- Mustafa Paşa Türbesi planı

⁴⁰⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 115; (224), TOMOVSKI, 101.

⁴¹⁰ Bkz. (2), ÖZER, 116.

Yahya Paşa Camii Türbesi; Yahya Paşa Camii'nin güneydoğusundaki hazirede, birçok mezar arasında yer alan türbe, oldukça harap bir vaziyettedir. Kare planlı baldaken tarzında, taş ve tuğlayla inşa edilen türbenin, harap bir vaziyete dönüşmeden önce kubbeye sahip olduğu bilinmektedir. Türbede kimin yattığıyla ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç'in araştırmalarına göre, burada Yahya Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa yatmaktadır.

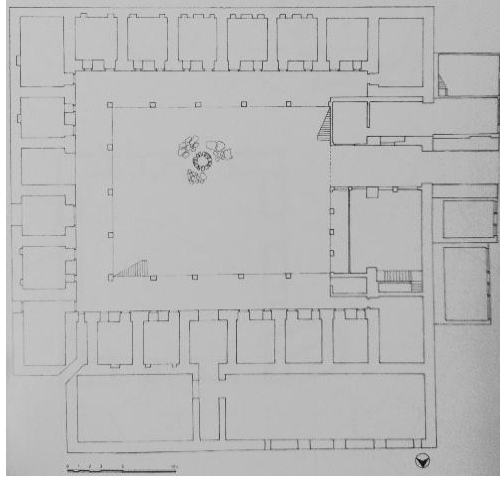

Resim 150- 1963 depreminden önce Yahya Paşa Camii (Lütfullah Efendi) Türbesi

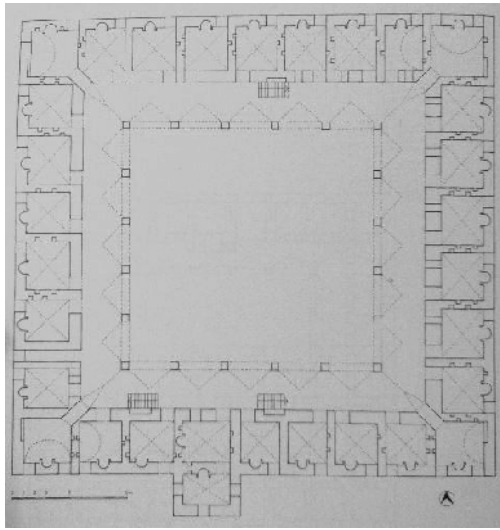
Resim 151- Yahya Paşa Camii (Lütfullah Efendi) Türbesi kalıntıları

Kurşunlu Han; 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen hanın ana bölüm planı kareye yakın olup, zemin ve üst katlardan oluşur. Kare şeklinde bir avlu etrafında inşa edilmiştir. Hem zemin, hem de üst katta avlunun etrafı, boydan boya geniş, kemerli revak ile çevrilidir. Revakın tavan yapısı, sütunlar üzerine oturmaktadır. Alt ve üst kat odalar çapraz, bunların açıldığı revaklar ise beşik tonozla; dıştan ise alaturka kiremit kaplı beşik çatıyla örtülmüştür. Çatıda, her odada bulunan ocağa ait bacalar yer almaktadır.

Zemin ve üst katta bulunan odalar yapının tamamını çevreleyecek şekilde yan yana, sıra halinde yapılmıştır. Ana giriş kapısı, yapının çarşıya bakan cephesinde yer alır. Avluda, taştan yapılmış bir fıskiye çanağının yer aldığı bir şadırvan bulunmaktadır. Vakıfnameden öğrenildiğine göre bu şadırvanın ve Dükkâncık Camii'nin önünde bulunan şadırvanın suyu, söz konusu yapıların banisi olan Müezzîn Hoca tarafından inşa ettirilen su yolu ile getirilmektedir. Yapı malzemesi olarak düzgün kesme ve kaba yonu taş ile tuğla, almaşık düzende kullanılmıştır.⁴¹¹

Şekil 37- Kurşunlu Han zemin kat planı

Şekil 38- Kurşunlu Han birinci kat planı

⁴¹¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 287-288; (2), ÖZER, 136.

Resim 152- Kurşunlu Han ve Şengül Hamamı

Resim 153- Kurşunlu Han

Resim 154 - Kurşunlu Han'ın iç kısmından bir görüntü

Eski Yeni Hamam; üzerinde Sultan Murat Camii'nin inşa edildiği bayırın eteklerinde, adı geçen caminin güneyinde, Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin girişinde bulunmaktadır. Saat Kulesi'ne yakın olması nedeniyle bu hamam, Saat Kulesi Hamamı ya da Saat Kulesi Yanındaki Hamam adıyla da tanınmaktadır. Günümüzde harabe halindeki bu yapı, tek hamam tiplerinden, küçük boyutta bir mahalle hamamı şeklinde inşa edilmiştir. Beden duvarları kaba yonu ve moloz taşla, kubbe ve tonozlar ile kasnaklar ise tuğlayla inşa edilmiştir. Tamamen sağır tutulmuş cepheler ile kubbe kasnakları üstten iki sıra testere dişi tuğla saçakla sınırlandırılmıştır. Kubbeler dıştan kiremitle kaplıdır. Banisi ve inşa kitabesi olmayan yapının plan ve mimari özelliklerine bağlı olarak, 15. ya da 16. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.⁴¹²

⁴¹² Bkz. (2), ÖZER,241; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 354-56.

Resim 155 - Eski Yeni Hamam giriş kapısı

Resim 156 - Eski Yeni Hamam

Resim 157 - Eski Yeni Hamam bugünkü durumu

Saat Kulesi; Sultan Murat Camii'nin yanında bulunan kulenin tam inşa tarihi bilinmese de, sahip olunan bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yapılan ilk Saat Kulesi olarak, 1566 ile 1573 yılları arasındaki dönemde inşa edilmiştir.⁴¹³ Birçok gezginin bahsettiği Saat Kulesi'nin ilk yapısının nasıl görüldüğüne dair bilgiye, Sultan II. Murat Camii'nin 1711-12 tarihli krokisinden ulaşılmıştır. (Bkz. Şekil 23, 24) Saat Kulesi sıradan bir cepheye ve kare bir plana sahiptir.⁴¹⁴ Günümüzde Saat Kulesi üç bölümden oluşmaktadır: kare zemin, üzerine taştan inşa edilmiş alt bölüm, sekiz kenarlı gövdeyi teşkil eden (belli bir yüksekliğe kadar taştan, üst kısmı ise tuğladan inşa edilmiş) orta bölüm ve iki sıra deliğin bulunduğu üst bölümün etrafında korkuluklar vardır. Kule, tepesinde bulunan kubbe ile tamamlanmaktadır. Saat Kulesi'nin ikinci bölümünün en üst kısmında, saatin (dünyanın dört yönüne bakan, zamanı “alaturka” ve “alafranga” olarak gösteren) dört

⁴¹³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 58.

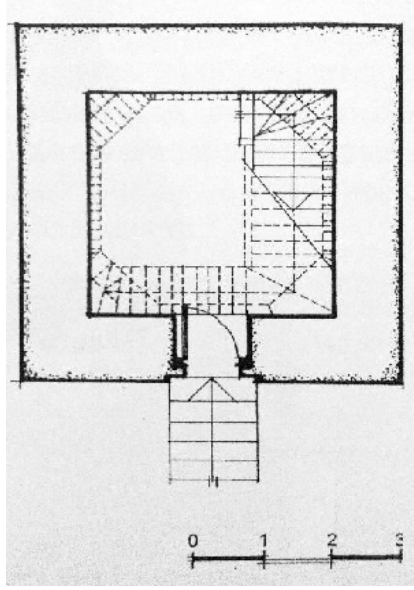
⁴¹⁴ Mirjana DİMOVSKA ČOLOVIĆ, *Saat Kulite vo Republika Makedonija*, 16-18.

kadranın yerleştirildiği, şimdiye boş olan yuvarlak saat yerleri bulunmaktadır. Günümüzdeki görünümünü 19. yüzyılın sonlarında almıştır.⁴¹⁵

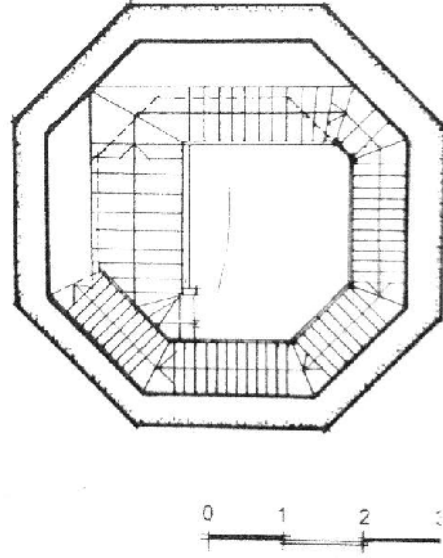

Resim 158 - Saat Kulesi

⁴¹⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 59-60.

Şekil 39- Saat Kulesi birinci kat planı

Şekil 40- Saat Kulesi ikinci kat planı

6.2.5.2. Mevcut Olmayan Eserler

Borazan Camii; tam inşaat tarihi bilinmeyen caminin 16. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Yelen Kapan Camii'nin yakınında bulunan bu yapının, 20. yüzyıl başlarında ibadete kapalı olduğu ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıldığı bilinmemektedir.⁴¹⁶ Camiye ait olduğu düşünülen üç sütun ile iki sütun başlığına ve bunların işçilik tarzına dayanarak, caminin eski bir döneme ait olduğu düşünülür. Üzerlerine çatı konstrüksiyonunun oturtulduğu sütunlar ve sütun başlıkları, caminin son cemaat yeri revakına aittir. Son cemaat yeri revakı bulunduğu göre, caminin kubbeli cami olarak inşa edildiği düşünülmektedir. Caminin kimin tarafından yaptırıldığı ve "borazan" adını ne zaman aldığı bilinmemektedir.⁴¹⁷

Dülgerzâde Mehmet Camii; İstanbul'da, Saraçhanebaşı'nda camii bulunan Dülgerzâde Mehmet Efendi'nin babası müderris Mehmet tarafından yaptırılmıştır.

⁴¹⁶ Bkz. (96), ŞEHABİ, 114.

⁴¹⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 195.

Yapının banisi Mehmet, 1569 yılında vefat etmiştir. Caminin inşası banisinin sağlığında gerçekleşmiş olmalıdır ki bu durumda yapının 16. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.⁴¹⁸

Hacı Eyne Bey Camii; 16. yüzyıla ait olan bu yapının yıkılmadan önce bulunduğu alanda, bugün “Mavrovka” Ticaret Merkezi önündeki binalar yer almaktadır (Bkz. Resim 6, 54). 1930 yılında yayınlanmış bir kaynakta, aynı adı taşıyan mahallede bulunan mescitler listesinde yer alması sebebiyle, bu caminin, işlevini ancak 1930 yılından sonra yitirdiği düşünülmektedir. II. Dünya Savaşı esnasında ise yıkıldığı bilinmektedir.⁴¹⁹

Hacı Hürrem Camii; 1569 tarihli belgede aynı adlı mahallenin var olduğu bilinmektedir. Buna dayanarak caminin de bu yıllarda inşa edildiği bilinir.⁴²⁰

Hacı Lala Camii; Ayverdi’de mescit olarak geçen caminin, Vardar Nehri’nin kuzeydoğu yakasında, Vardar Tekke Camii’nin üst tarafında bulunduğu bilinmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılmıştır.⁴²¹

Hacı Mustafa Camii; bu mescidin minber konulmasıyla camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir.⁴²²

Hoca Şemseddin Camii; nerede bulunduğu ve tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir.

İbrahim Çavuş-Yoğurtçular Camii; günümüzde Bit Pazarı’nın sınırları içerisinde, güney kesiminde yer aldığı bilinmektedir. Bu adı yakınlarda bulunan Yoğurtçular Pazarı’ndan almıştır. Burada bu pazarın bulunduğu dair bilgiye,

⁴¹⁸ Bkz. (2), ÖZER, 257; (17), AYVERDİ, 248.

⁴¹⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 177; (50), HADŽI VASILJEVIĆ, 155; (96), ŞEHABİ, 108.

⁴²⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 200.

⁴²¹ A.g.k., 200; (17), AYVERDİ, 261; Bkz. (96), ŞEHABİ, 114.

⁴²² Bkz. (2), ÖZER, 25, 264; (110), Turski Dokumenti, 52.

Dükkâncık Camii ve Kurşunlu Han'ın banisi olan Müezzîn Hoca'nın, 1549/50 tarihli vakıfnamesinden ulaşılmaktadır. Caminin, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yıkıldığı bilinmektedir.⁴²³

İsmail Voyvoda Camii; Sultan Murat Camii ve Eski-Yeni Hamam'ın doğusunda yer aldığı bilinen caminin 1939 yılına ait kayıtlarından yarıya kadar taştan, yarıdan yukarısı ise ahşaptan yapılmış bir minaresi bulunduğu, üzerinin kiremit örtülü olduğu öğrenilmektedir. Caminin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıldığı bilinmektedir.⁴²⁴

Resim 159 - Etrafı dükkânlarla çevrili Yoğurtçular Camii

⁴²³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 198; (17), AYVERDİ, 250; (96), ŞEHABİ, 112.

⁴²⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 197; (96), ŞEHABİ, 106; (17), AYVERDİ, 250.

Resim 160 - Etrafı dükkânlarla çevrili Yoğurtçular Camii

Kâtip Şahin Camii; caminin mimarisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kazancılar (Bakırcılar, Tanrıverdi) Camii; 15. yüzyılın ikinci yarısında ya da 16. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülen cami, 1963 depreminde yıkılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve harimi kubbeye örtülü olduğu bilinmektedir. Kubbesi sekizgen ve sağır bir kasnağa oturmakta, kuzeyinde üç bölmeli ve kubbeli son cemaat yeri ile batı cephe duvarı üzerinde yükselen kısa minaresi vardır. Düzgün kesme taş ile tuğlanın birlikte inşa malzemesi olarak kullanıldığı yapıda, cepheler sıvasızdır.⁴²⁵

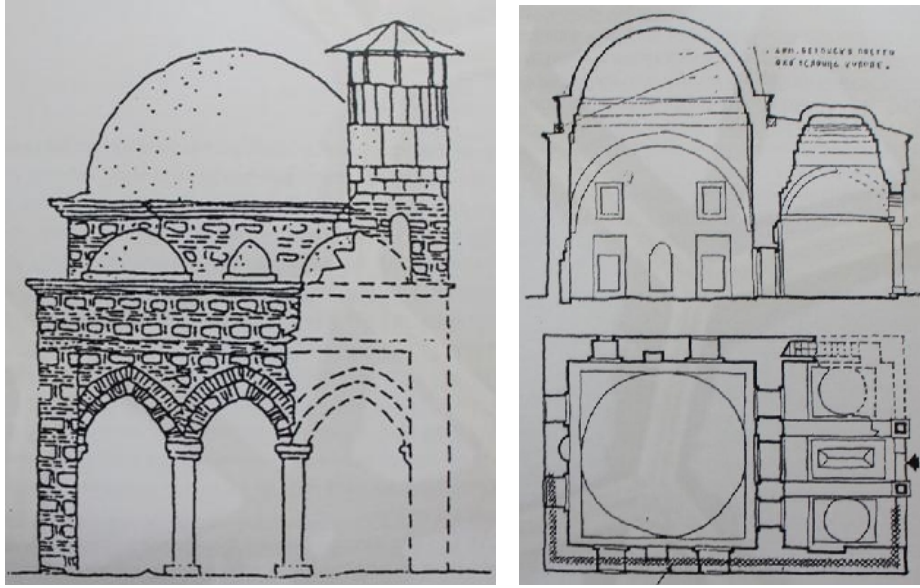
⁴²⁵ Bkz. (2), ÖZER, 208; (17), AYVERDİ, 259-260.

Resim 161 - Kazancılar - Bakırcılar Camii

Resim 162 - Kazancılar Camii'nin depremden önceki durumu

Şekil 41, 42- Kazancılar Camii'nin 1950 yılına ait planı ve konservasyon önerisi

Mehmet bin Hoca Muslihuddin Camii; Üsküp'te yaptırdığı cami ile diğer bazı eserlerin banisi, Muslihuddin bin Abdülgani'nin oğlu tarafından yaptırılan bu caminin, 16. yüzyıl sonlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.⁴²⁶

Vardar Tekke Camii; 16. yüzyılda inşa edilen ve yanında Veliyüddin Vardar Tekkesi bulunan bu cami günümüzde mevcut değildir. Bu iki yapının, günümüzde Makedonya Radyo Televizyon binasının yer aldığı alanda buldukları düşünülmektedir. Yapıların ikisi de 1912 yılından itibaren enkaz halinde kalmıştır. Caminin minaresi ise külahsız haliyle 1956 yılına kadar ayakta kalabilmiştir. Ayverdi bu camiden Dervişan Mahallesi Mescidi olarak söz etmektedir. Eğer Ayverdi'nin bahsettiği mescit ve Vardar Tekke Camii aynı yapıysa, o halde bu ibadethanenin kuruluşu 16. yüzyıla aittir. Çünkü Ayverdi'nin bahsettiği Dervişan Mahallesi 1544 tarihli belgede geçmektedir.⁴²⁷

⁴²⁶ Bkz. (2), ÖZER, 258.

⁴²⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 201; (17), AYVERDİ, 248.

Resim 163- 1922 yılında Vardar Tekke Camii minaresinin görüntüsü

Resim 164 - 1952 yılında Vardar Tekke Camii minaresinin görüntüsü

Yahyalı Mehmet Paşa Camii; Üsküp ve diğer birçok şehirde cami, imaret ve medrese gibi yapılar inşa ettirerek vakıflar kuran; II. Beyazid'in de damadı olan vezir Yahya Paşa'nın ikinci oğlu, Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Üsküp'te bir de imaret yaptırdığı bilinen Mehmet Paşa'nın 1551 yılında vefat ettiği hesaba katıldığında, caminin en geç, 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olması gerekmektedir.⁴²⁸

Yelen Kapan (Ceylan Çavuş) Camii; Cami'nin nasıl görüldüğüne dair bilgiye sadece fotoğraflardan ulaşılmıştır. 1963 depreminde kısmen hasar gören cami, 1975 yılında, yerine Üsküp Belediye'sine ait Mahkeme Binası'nın inşa edilmesi bahanesiyle yıktırılmıştır (Bkz. Resim 6, 55). Caminin banisi hakkında ve ne zaman inşa edildiği konusunda bilgiler mevcut olmasa da, caminin mimarisine ait detaylar ve cami haziresinde bulunan bir mezar taşı inşa tarihinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu mezar taşı, caminin, burada gömülü kişinin ölüm tarihinden önce inşa edildiğini göstermektedir. Mezar taşında "Muhammed'in oğlu Ahmed" in ölüm tarihi H. 983 / M. 1575-76 olarak verilmiştir. Bu verilere göre, cami 1576 yılından önce inşa edilmiştir.⁴²⁹ Caminin, 1975 yılında yıkılmadan önceki durumuna ait yazılı kaynaklardan, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ile bunun kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ve batı cephesine bitişik minareden meydana gelmektedir. Yapının harim kısmı kiremit kaplı kırma çatı, son cemaat yeri ise eğimli çatıyla örtülüdür. 1555 yılında meydana gelen depremden önce caminin hariminin kubbeli olduğu tahmin edilmektedir. İnşa malzemesi olarak kaba yonu ve moloz taşın yanı sıra tuğla kullanılmıştır.⁴³⁰

Zeynel Paşa Camii; Günümüzde mevcut olmayan caminin 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir.⁴³¹

⁴²⁸ Bkz. (2), ÖZER, 259.

⁴²⁹ Lidija BOGOJEVIĆ, "Prilog Kon Datiranjeto i Īmeto na Yelen-Kapan Camija vo Skopje", **Društvo na istoričarite na umetnosta na Makedonija, Likovna umetnost**, 39-40

⁴³⁰ Bkz. (96), ŞEHABİ, 110; (17), AYVERDİ, 248; (2), ÖZER, 199.

⁴³¹ Bkz. (17), AYVERDİ, 290; (2), ÖZER, 271.

Resim 165- Yelen Kapan Camii'nin depremden sonraki durumu

Resim 166 - Yıkımı sırasında Yelen Kapan Camii

Arapzâde (Molla Arap) Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede adı geçen mescidin yeri bilinmemektedir.⁴³²

Bakkal Hacı Mustafa Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede adı geçen mescidin yeri bilinmemektedir.⁴³³

Cedit Mehmet Çelebi Mescidi; ilk defa 1529 yılına ait defterde adına rastlanan yapı hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.⁴³⁴

Celal Azap Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde kayıtlı mescitten adını alan mahalle hakkında daha fazla bilgiye sahip olunamamıştır.⁴³⁵

Çayırılı Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede kayıtlı olan mescidin hakkında daha fazla bilgiye sahip olunamamıştır.⁴³⁶

Dervişan Mahallesi Mescidi; bu mahallede bulunan mescidin hakkında daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.⁴³⁷

Durduşah (Durudşah) Ramazan Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mescit hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir.⁴³⁸

Evranos Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli Tahrir Defteri'nde adı geçen mahallenin sınırları içerisinde bulunan mescidin hakkında başka herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁴³⁹

---

⁴³² Bkz. (2), ÖZER, 260.

⁴³³ A.g.k., 256.

⁴³⁴ A.g.k., 261.

⁴³⁵ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 53.

⁴³⁶ A.g.k., 43.

⁴³⁷ Bkz. (2), ÖZER, 24, 261; (110), Turski Dokumenti, 44; Bkz. (17), AYVERDİ, 248.

⁴³⁸ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 52.

⁴³⁹ Bkz. (2), ÖZER, 262.

Eyüp Ömer Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgeden varlığı öğrenilen mescidin hakkında başka bilgi mevcut değildir.⁴⁴⁰

Gazi İskender Mescidi; yapının mimarisi ve inşa tarihi bilinmemektedir.

Gazi Menteş Mescidi; günümüzde Dimitriya Çupovski Sokağı'nın 13 numaralı binasının bulunduğu noktaya yakın bir yerde bulunduğu bilinmektedir.⁴⁴¹

Hacı Ali Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgeden var olduğu öğrenilen mescidin hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁴²

Hacı Aydın Mahallesi Mescidi; mescit hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hacı Ayşe Hatun Mescidi; 1595/6 tarihli vakıfnamesinden, Hacı Ayşe Hatun'un, Hatuncuklar Mahallesi'nde bir mescit ve bir zaviye inşa ettirdiği öğrenilmektedir. Mescidi'nin, Hatuncuklar Mescidi'nin karşısında bulunduğu bilinmektedir.⁴⁴³ Bunun dışında eser hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hacı Mehmet (Öğretmen) Mahallesi Mescidi; mescit hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁴⁴

Hacı Mehmet-Onaltı Mehmet Mescidi; burada bulunan mescit kaynaklarda daha çok Onaltı Mehmet Mescidi şeklinde kaydedilmiştir. Günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 51.

⁴⁴¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 196.

⁴⁴² Bkz. (2), ÖZER, 263.

⁴⁴³ Bkz. (17), AYVERDİ, 247; (103), ELEZOVIĆ, 121; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 206; (4), NEDŽIPI, 59.

⁴⁴⁴ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 45.

Hacı Taceddin Mescidi; Ulema Meclisi'ne ait 1939 tarihli belgede, mescidin “400 yıl kadar önce” inşa edildiği, kâgir bir yapı olduğu, yarısına kadar taştan, yarısından itibaren ise ahşaptan yapılmış minaresi bulunduğu ve çatısının kiremitle örtülü olduğu yazmaktadır. Buradan hareket ederek eserin 16. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Eski Yeni Hamam'ın yakınlarında bulunan bu cami 1971 yılında yıkılıp yerine Üsküp Devlet Üniversitesi'nin binaları inşa edilmiştir.⁴⁴⁶

Resim 167- Hacı Taceddin Mescidi, yıkıldıktan sonraki durumu

Hamza Bali Mescidi; bu mescidin mimarisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hamza Bey Mahallesi Mescidi; Üsküp Beyi İsa Bey'in “kapıcıbaşı”sı olan Hamza Bey'in adını taşıyan mescit hakkında daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Bkz. (2), ÖZER, 264.

⁴⁴⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 193; (96), ŞEHABİ, 106.

⁴⁴⁷ Bkz. (2), ÖZER, 26, 265; (110), Turski Dokumenti, 32, 38.

Hamza Kadı Mahallesi Mescidi; mescidin tam olarak hangi tarihte ve şehrin neresinde bulunduğu bilinmemektedir.

Hıdır Kazancı (Hızır Kargancı) Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgeden mevcut olduğu öğrenilen mescidin nerde ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir.⁴⁴⁸

Hoca Musa (Hoca Muçe) Mahallesi Mescidi; mescidin hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamıştır.

İshak Bey Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede, bu mahallede yaşayan Hüsam Halife'nin aynı mahalle mescidinde imamlık yaptığı yazmaktadır. Mescit hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁴⁹

İskender Kadı Mahallesi Mescidi; 1544 ve 1569 tarihli belgelerde İskender Kadı olarak geçen mahallede aynı isimli mescit bulunduğu yazmaktadır. Mescit hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁵⁰

Karaca Mescidi; ilk olarak 1569 tarihli defterde kaydedilmiştir.⁴⁵¹

Kasım Halil Mescidi; bu mescidin adına sadece 1569 tarihli belgede rastlanmaktadır. Belgede, Veled Grn Mahallesi'nde yaşayan Yusuf'un oğlu Kasım'ın, bu mescide imamlık yaptığı yazmaktadır.⁴⁵² Mescidin bulunduğu yer ve inşa tarihi hakkında başka hiç bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kocaoğlu Mescidi; mescidin mimarisi ve bulunduğu mahallenin yeri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴⁴⁸ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 43.

⁴⁴⁹ A.g.k., 42.

⁴⁵⁰ Bkz. (109) BOJANIĆ, 617; (110), Turski Dokumenti, 45.

⁴⁵¹ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 30.

⁴⁵² A.g.k., 32.

Küpçüoğlu Mescidi; mescidin mimarisi ve bulunduğu mahallenin yeri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mehmet Çelebi Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede adı geçen mahallede yaşayan iki kişinin, bu mahallede bulunan mescitte görevli oldukları yazılıdır. Ancak, bu mescit hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁵³

Pazarbaşı Mescidi; Ayverdi’de burada Pazarbaşı Mescidi’nin varlığına rastlanır.⁴⁵⁴ Mescidin ne zaman ortadan kalktığına ait bilgiye rastlanmamıştır.

Terzi Başı Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgede adı geçen bu mahalle mescidi hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁵⁵

Tophane Mescidi; 17. yüzyıldan itibaren sadece “Tophane” olarak geçen mahallede aynı adı taşıyan mescit bulunduğu bilinmektedir.⁴⁵⁶ Mescidin daha 16. yüzyıldan beri mevcut olması, ancak bu ismi sonradan almış olduğu düşünülmektedir.

Veled Grn Mahallesi Mescidi; 1569 tarihli belgeden varlığı öğrenilen mescit hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁵⁷

Zülfikar Mescidi; 1569 tarihli belgeden varlığı öğrenilen mescit hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁵⁸

Hatuncuklar Türbesi; 1963 depreminde tamamen yıkılmıştır. Baldaken tarzında ve altıgen planlı olan yapı, kubbeli açık türbe şeklinde inşa edilmiştir. (Bkz.

---

⁴⁵³ A.g.k., 50.

⁴⁵⁴ Bkz. (17), AYVERDİ, 264.

⁴⁵⁵ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 49.

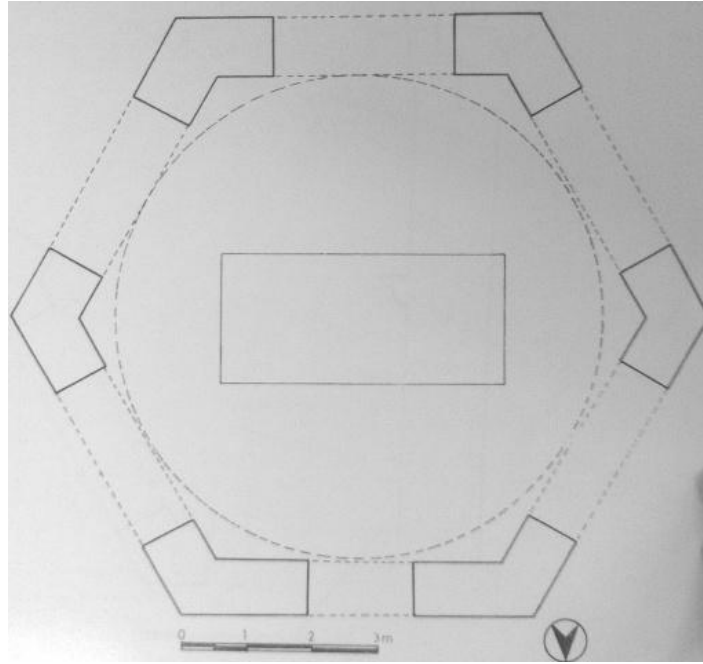
⁴⁵⁶ Bkz. (2), ÖZER, 23, 270-271; (110), Turski Dokumenti, 42; (109) BOJANIĆ, 617.

⁴⁵⁷ Bkz. (110), Turski Dokumenti, 31.

⁴⁵⁸ A.g.k., 33.

Resim 134) Türbenin banisi ve inşa tarihi hakkında kesin belgeler mevcut olmasa da bazı kaynaklara göre, türbenin, II. Beyazid'in damadı olan Yahya Paşa'nın kızlarından Hani Hatun'a ait olduğu kabul edilmektedir. Türbeyle aynı adla tanınan mescidin 16. yüzyılda inşa edildiği göz önünde bulundurulursa türbenin de, aynı yüzyıla ait olduğu kabul edilir.⁴⁵⁹

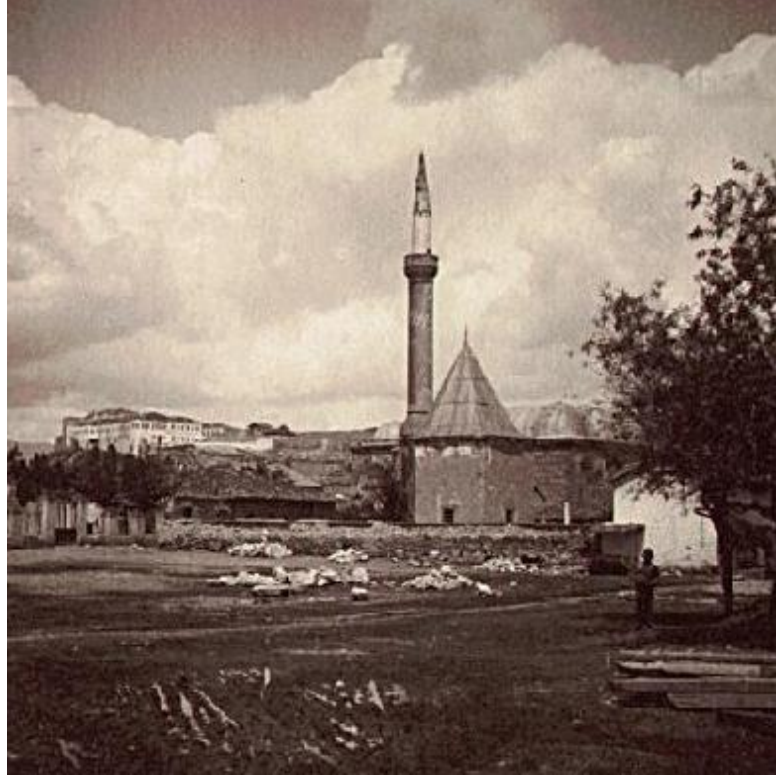
Şekil 43- Hatuncuklar Türbesi planı

Hüma Şah Sultan Türbesi; 16. yüzyıl başlarına ait olduğu düşünülen türbe, yanında bulunan Burmalı Camii'nin de yıkıldığı 1924 yılında yıkılmıştır.

Kitabesi mevcut olmayan türbenin Hüma Şah Sultan'a ait olduğu düşünülmektedir. Mevcut fotoğraflardan altıgen plana sahip olduğu bilinen yapı, taş ve tuğladan yapılmıştır. Türbe sivri kurşun külahlı bir kubbeye sahiptir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Bkz. (2), ÖZER, 228-29; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 159.

⁴⁶⁰ Bkz. (224), TOMOVSKI, 97-98; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 188, 391; (232), SOKOLOSKI, 87.

Resim 168- Hüma Şah Sultan Türbesi, arkada Burmalı Camii minaresi

Resim 169- Hüma Şah Sultan Türbesi

El (İl) Aldı Sultan (Belkıs Hanım) Zaviyesi; şehrin kuzeydoğusunda, Hacı Kasım Mahallesi'nde bulunduğu bilinmektedir. Kadiri tarikatına mensup olan zaviyenin yıkılması üzerine, Elbasan'lı Mahmut Prto Paşa'nın kızı Belkıs Hanım tarafından İl Aldı-El Aldı Dergâhı arsasına yeniden yapıldığı bilinmektedir.⁴⁶¹

Hüma Şah Sultan (Hümayun Hatun) Zaviyesi; Üsküp'te Taş Köprü (Fatih Sultan Mehmet Köprüsü) başında bulunan Hüma Şah Sultan Zaviyesi'ne vakfedilen yerlerde yaşayan halkın, zaviyenin yakınındaki köprünün tamir ve bakım masraflarını üstlendikleri için vergilerden muaf tutulduklarına dair bir belge de mevcuttur. İlk defa, 1529 tarihli Tahrir Defteri'nde kaydına rastlanan zaviyenin, ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir.⁴⁶²

Hacı Ayşe Hatun Zaviyesi-İsmail Hakkı Tekkesi; Hatuncuklar Mahallesi'nde bulunan tekkenin mimarisi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

İplikçi Hasan Efendi (Bukağlı) Tekkesi; Yahya Paşa Camii'ne yakın mesafede bulunan tekke, 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmişti. 1963 yılında depremde yıkılmıştır.⁴⁶³

Resim 170- İplikçi Hasan Efendi (Bukağlı) Tekkesi'nin yıkılmadan önceki durumu

⁴⁶¹ Bkz. (2), ÖZER, 280; (17), AYVERDİ, 291.

⁴⁶² Bkz. (2), ÖZER, 282.

⁴⁶³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 243.

Lokman Hekim Tekkesi; Gazi Baba'da bulunduğu bilinen tekkede, 1571/72 yılında Âşık Çelebi'nin toprağa verildiği bilinmektedir.⁴⁶⁴

Veliyüddin Vardar Tekkesi; Vardar'ın sol yakasında bulunan tekke, Vardar Tekke Camii'nin yanında (günümüzde Makedonya Radyo Televizyonu binasının bulunduğu yerde) bulunduğu bilinmektedir. Sinanî tarikatına ait tekke, 16 yüzyılda kurulmuştur ve 1912 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir.⁴⁶⁵

Mustafa Paşa Medresesi; Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede adına rastlanmamasına rağmen birçok kaynakta adı geçmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde, Üsküp'teki en ünlü medreseler arasında yer alır.⁴⁶⁶

Tütünsüz Medresesi; Oruç Paşa mahallesinde, Kara Kapucu-Başı Mescidi'nin yakınlarında bulunan Tütünsüz Camii ile birlikte Tütünsüz Medresesi'nin de inşa edildiği bilinmektedir. Medresenin banisinin camiye inşa ettiren Hüseyin Paşa olduğu düşünülmektedir.⁴⁶⁷

Yahya Paşa Medresesi; Yahya Paşa'nın vakfiyesinde bulunmayan bu medresenin, başka bir vakfiye ile cami avlusunda yaptırılmış olduğu ya da başka bir yerde bulunduğu düşünülmektedir. Başka bir ihtimale göreyse, bu medrese adını camiye yakın bulunmasından dolayı almıştır.⁴⁶⁸ Evliya Çelebi, Üsküp'teki en ünlü medreseler arasında, Yahya Paşa Medresesi'ni de saymaktadır.⁴⁶⁹

Beyhan Sultan Mektebi; Ayverdi'de adı geçen mektebin yeri bilinmemektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 243.

⁴⁶⁵ A.g.k., 243.

⁴⁶⁶ Bkz. (2), ÖZER, 293; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

⁴⁶⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 152, 178; (2), ÖZER, 98, 293.

⁴⁶⁸ Bkz. (17), AYVERDİ, 290.

⁴⁶⁹ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

⁴⁷⁰ Bkz. (17), AYVERDİ, 291.

Hacı Muhyiddin Mektebi; mektebin mimarisi hakkında bilgi mevcut değildir. Mektebin adı Ekrem Hakkı Ayverdi’de de geçmektedir.⁴⁷¹

Hüma Şah Sultan Mektebi; Üsküp’te Taş Köprü’nün yanında bulunan Hüma Şah Sultan Zaviyesi ile birlikte inşa edildiği düşünülmektedir. Mektebin ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir.⁴⁷²

Mustafa Paşa Mektebi; Evliya Çelebi, 17. yüzyılda ele aldığı Seyahatnamesi’nde, “Koca Mustafa Paşa Mektebi” mektebinin en ünlü mektep olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷³

Yahya Paşa Camii Mektebi; caminin avlusunda bulunan ve 1506 tarihli vakfiyede kayıtlı olan mektebin, ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir.⁴⁷⁴

El (İl) Aldı Sultan (Belkıs Hanım) İmaret; Üsküp’te zaviyesi bulunan El Aldı Sultan’ın İmaret, 1706 tarihli Tapu Defteri’nde kayıtlıdır. Ancak, bu kişinin 16. yüzyılda yaşamış olduğunu için İmaret’in de bu dönemde kurulduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁵

Mustafa Paşa İmaret; Mustafa Paşa’nın Üsküp’teki camii, medresesi, mektebi, türbesi ve imaret için kurduğu vakfa ait 1514 tarihli kaydında bildirilen imaretin mahiyeti belirlenmemiştir.⁴⁷⁶

Yahya Paşa İmaret; Yahya Paşa’nın 1506 tarihli vakfiyesinde, caminin avlusunda olduğu bildirilen imaret hakkında fazla bilgi bulunamamıştır.⁴⁷⁷

---

⁴⁷¹ A.g.k., 249.

⁴⁷² Bkz. (2), ÖZER, 282.

⁴⁷³ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100.

⁴⁷⁴ Bkz. (2), ÖZER, 291.

⁴⁷⁵ A.g.k., 295.

⁴⁷⁶ A.g.k., 295; (142), SOKOLOSKİ, 54.

⁴⁷⁷ Bkz. (2), ÖZER, 296.

İbrahim Çavuş-Yoğurt Pazarı Hamamı; Kara Kapucu-Başı Mahallesi'nde bulunduğu bilinen bu hamam hakkında daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.

Kara Kapucu Hamamı; Bitpazarı'nın ve Alaca Camii'nin kuzeyinde, Nikola Karev Bulvarı'nın hemen yanında, Kara Kapucu Hamam'a ait olduğu bilinen kalıntılar yer almaktadır. Ne zaman inşa edildiği ve kimin tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Hamamın inşaat tarzına ve hamamla ilgili sınırlı sayıda kaynaklara dayanarak bu hamamın 15. yüzyıl sonlarına ya da 16. yüzyıl başlarına ait olduğu söylenebilmektedir. Hamamın büyüklüğü hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁷⁸

Resim 171 - Kara Kapucu Hamam kalıntıları

⁴⁷⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 345.

Resim 172 - Kara Kapucu Hamamı kalıntıları

Kızlar (Hatuncuklar) Hamamı; Üsküp'ün kuzey kesiminde yer alan Yahya Paşa Camii'nin kuzeyinde yer alan hamam, sadece bir kaç duvar parçasından ibarettir. Yapının mimarisi, planı ve kütlesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Banisi kesin olarak bilinmese de, bu hamamın Yahya Paşa'nın kızı, Hani Hatun'un hayratı olduğu ve 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1963 yılında meydana gelen depremde ayakta kalabilen hamamın daha büyük kısmı, daha sonraki yıllarda da korunmuştur. Günümüzde burada bulunan çocuk yuvasının inşa edilmesi sırasında, tamamen yıkılmasına karar verilmiş olsa da, hamam kalıntılarının korunması yönünde harcanan çabalar sonucu, bazı kısımların yıkılması önlenmiştir. Bugün bu hamam kalıntıları çocuk yuvasının bahçesinde yer almaktadır.⁴⁷⁹ Evliya Çelebi, Yahya Paşa Camii'ne yakın olan bu hamama sadece kadınların gittiğini ve kadınların kalabalık yollardan hamama gitmelerinin ayıp sayıldığı için, hamamın yol üstünde değil de gizli bir tarafta olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Bkz. (2), ÖZER, 242; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 352-353.

⁴⁸⁰ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100.

Sinan Paşa Hamamı; Yemen fatihi ve sadrazam Sinan Paşa tarafından yaptırıldığı, vakfiyesinden öğrenilmektedir. Eserin 16. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu düşünülmektedir.⁴⁸¹

Şengül (Gülçiler) Hamamı; Üsküp Çarşısı'nda, Tanrıvermiş Mahallesi'nde, Kurşunlu Han'ın hemen batısında yer almaktadır. Erkekler için inşa edilen hamam, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir kütleyle sahiptir. Haçvari dört eyvanlı-köşe hücreli tipin bir varyasyonu olan, üç eyvanlı-köşe hücreli tipte inşa edilen eser, batıdan doğuya doğru sırasıyla soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve halvet düzenindedir. Üst örtüsünde kubbe ve tonoz, yapımında ise kaba yonu ve moloz taş ile tuğla kullanılmıştır.⁴⁸²

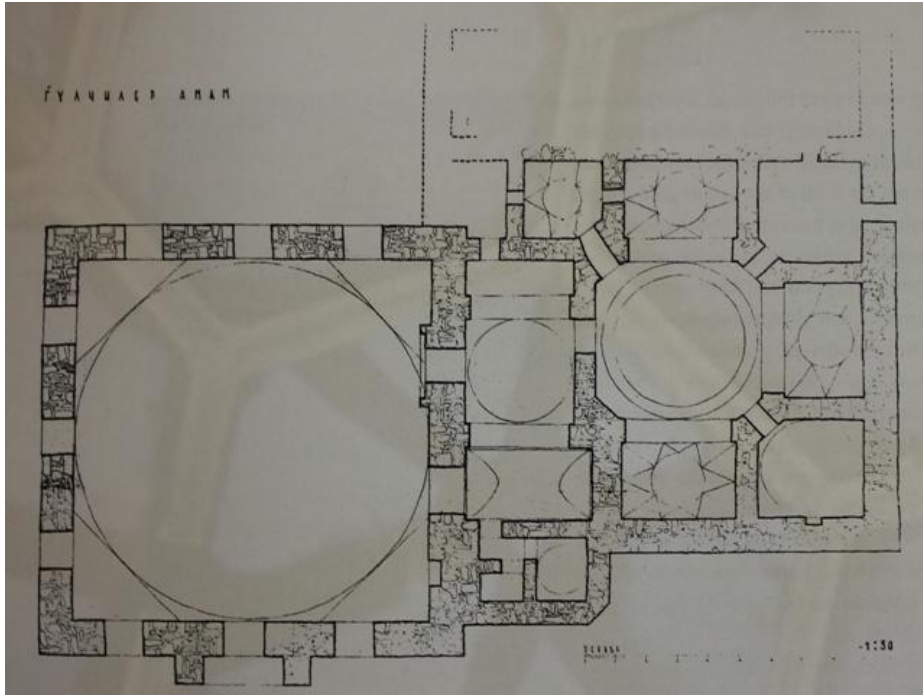
Resim 173 - Şengül Hamamı

⁴⁸¹ Bkz. (2), ÖZER, 276.

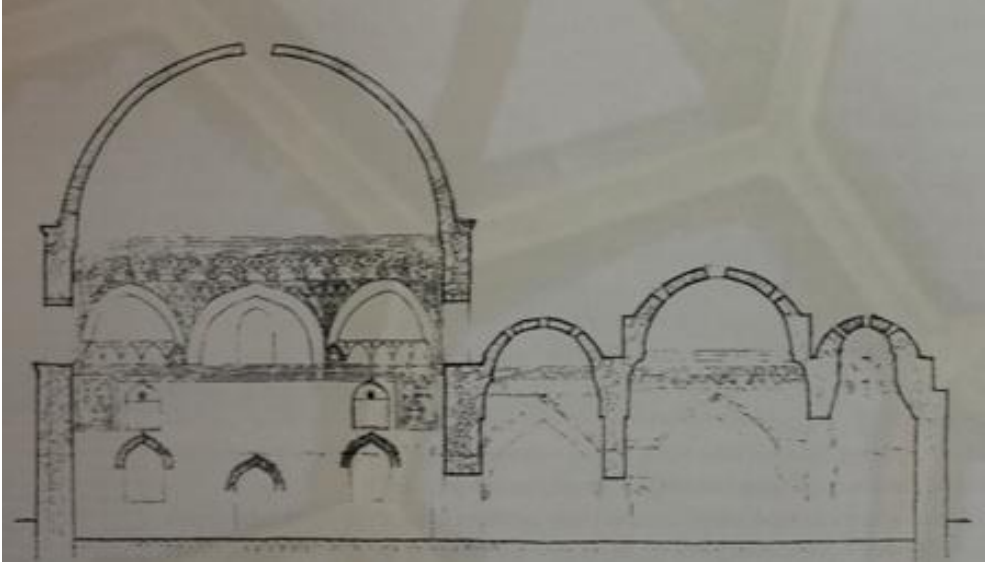
⁴⁸² A.g.k., 238.

Resim 174 - Şengül Hamamı'nın günümüzdeki durumu

Şekil 44- Şengül Hamamı planı

Şekil 45- Şengül Hamamı kesiti

Muslihuddin El-Madeni'ye ait 1549/50 tarihli vakfiyeden bu hamamın ilk banisinin Haraççı Mehmet bin Hacı Mehmet olduğu öğrenilmektedir. Hamam, 15. yüzyıl sonlarında ya da en geç 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Adının neden Şengül Hamamı olduğunu bilinmemektedir. Bazı Üsküplüler hamama Gülçiler Hamamı da demektedir. Bunun nedeni eserin zengin dekorasyonuna bağlanmaktadır. Gülçe, küçük gül, gülcük anlamını verir ve büyük ihtimalle hamam süslemesinde stilize gül biçiminde küçük bezeme ögesi kullanılmıştır.⁴⁸³

Tuz Pazarı Hamamı; İsa Bey Camii'nin güneydoğusuna düşen, üzerine Sultan Murat Camii ile Saat Kulesi'nin inşa edilmiş olduğu tepenin eteklerinde bulunan Tuz Pazarı Semtinde, Kara Kapucu mahallesinde bulunduğu vakfiye kaydından öğrenilen ve Manga-zâde lakaplı İbrahim Çavuş tarafından inşa ettirilen hamam, Üsküp'teki camiine vakfedilmiştir. Hamam harabe halindedir. Hamamın kalıntıları burada inşa edilen konutlara ilave edilerek evlerin ek bölümleri olarak düzenlenmiştir. Bu hamam bazı kaynaklarda Gelin Hamamı, Lonca Hamamı ya da

⁴⁸³Bkz. (2), ÖZER, 238-240; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 347, 349.

İbrahim Çavuş Hamamı olarak bilinse de, halk bu hamama Tuz Pazarı Hamamı demektedir.⁴⁸⁴

Resim 175 - Tuz Pazarı Hamamı kalıntıları

Yahya Paşa Hamamı; bu eserin mevcut olduğu, banisine ait 1516 tarihli vakıfnameden öğrenilmektedir. Vakıfnamede hamamın Paşa Mahallesi'nde bulunduğu yazmaktadır. Buna bağlı olarak hamamın Yahya Paşa Camii'nin etrafında kurulmuş olan Yahya Paşa Mahallesi'nde bulunduğu düşünülmektedir.⁴⁸⁵

Kukli Bey Kervansarayı-Cıva Hanı; Boyacılar Çarşısı'nda, Serava Çayı'nın sol yakasında, üç yandan sokaklarla sınırlanan, zemin kat ile üst kattan oluşan bu yapının, yıkılmadan önce, günümüzde Zanaatçılar Evi'nin yer aldığı arsada bulunduğu bilinmektedir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Bkz. (2), ÖZER, 276; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 295, 344; (17), AYVERDİ, 299.

⁴⁸⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 363.

⁴⁸⁶ A.g.k., 304.

Kürkçü Hanı; Demirciler Çarşısı'nda bulunan hanın günümüze sadece kalıntıları gelebilmiştir. Hanın kapladığı alanın yüzölçümünün 1.100 m² olduğu dışında başka bilgi mevcut değildir.⁴⁸⁷

Mehmet Ağa Hanı; varlığına dair bilgiye Evliya Çelebi'de rastlanan hanın inşa tarihi 1590-91'dir ve Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır.⁴⁸⁸ Bunun dışında bulunduğu yer hakkında bilgi yoktur.

Yahya Paşa Hanı; bu hanın varlığı, Sultan II. Beyazid'in 1505 tarihli fermanından, 1506 tarihli Yahya Paşa Vakıfnamesi'nden ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden öğrenilmektedir. Aynı belgelerden, Yahya Paşa Hanı'nın, üst ve zemin katlarında odaları bulunan bir yapı olduğu, ayrıca, hanın giriş kapısının iki tarafında yer alan, odalara bitişik 12 dükkânıyla birlikte vakfedildiği anlaşılır. Bu hanın ve dükkânların, Haraççı Hacı Hüsam'dan satın alındıkları bildirilir.⁴⁸⁹ Bulduğu yer ve inşa tarihi ile mimarisi bilinmemektedir.

Mustafa Paşa Kervansarayları; Mustafa Paşa'ya ait 1514 tarihli Vakıfname'den, Mustafa Paşa'nın Üsküp'te bulunan hayratı için vakfettiği mülk içinde, etrafındaki dükkânlarla birlikte vakfedilen iki kervansarayın bulunduğunu öğrenilmektedir.⁴⁹⁰ Günümüzde mevcut olmayan bu kervansarayların yerleri bilinmemektedir.

Rüstem Paşa Kervansarayı; varlığı kaynaklardan öğrenilen han, 1557 yılına ait Tapu Defteri'nde kayıtlıdır.⁴⁹¹

Muslihuddin El-Madeni Su Yolu; bu suyolunun varlığı, banisinin 1549/50 tarihini taşıyan vakıfnamesinden öğrenilmektedir. Bu belgeden, suyolunun Çayır'da

⁴⁸⁷ A.g.k., 296.

⁴⁸⁸ Bkz. (2), ÖZER, 275; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100.

⁴⁸⁹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 304; (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100.

⁴⁹⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 301.

⁴⁹¹ Bkz. (2), ÖZER, 275; (17), AYVERDİ, 294.

bulunduğu anlaşılmaktadır. Çayır günümüzde Üsküp'te bulunan büyük bir semtin adıdır ve vakıfnamede Kadı Çayırı olarak geçmektedir.⁴⁹²

6.3. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi

Yabancı gezginlerin yazılarından, 17. yüzyılın başlarında, Üsküp'ün Rumeli Eyaleti'nin son sancağı olduğu öğrenilmektedir. Bu sancakta 255 tımar ve zeamet olduğu, sancağın kendi alay beyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹³

16. yüzyılda olduğu gibi, 17. yüzyılda da, birçok gezginin seyahatnamesinde Üsküp şehrinin zengin ve özgün dokusundan bahsedilmiştir. Özellikle şehirde var olan değişik tipolojideki, hem Batı hem de Doğu kültürünü yansıtan mimari eserler bu seyahatnamelerde yer almıştır. Ayrıca, Üsküp şehrinde yaşayan farklı dine ve kültüre mensup toplulukların kendi yaşam tarzlarını, örf ve geleneklerini koruyarak bir arada yaşadıkları öğrenilmektedir.⁴⁹⁴

17. yüzyılda, Üsküp'te bulunan seyyah Dülger Zâde, Üsküp için şunları yazmaktadır: *“Uzun zaman Rumeli topraklarında yolculuk yaptım ve çok sayıda güzel şehir gördüm. Hepsine hayran kaldım ama hiçbirini beni Vardar Nehri'nin aktığı cennet şehir “Skopija” gibi etkilemedi ve hayrete düşürmedi.”*⁴⁹⁵

1659 yılında Üsküp'ü ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde burada 120 cami bulunduğunu, bunlardan 45'inde bayram ve cuma namazlarının kılındığını yazmıştır. Şehirde, 10.000'in üzerinde konut, 2150 dükkân, 70 mektep ve 20 tekkesi olduğunu kaydederek, Üsküp'ün dönemin en önemli kültür ve ticari merkezlerinden biri olduğunu bildirmiştir. Misafirlere, komşulara ve fakirlere sabah akşam devamlı

⁴⁹² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 375.

⁴⁹³ Bkz. (39), MATKOVSKI, 403.

⁴⁹⁴ Bkz. (18), ARSOVSKI, 21.

⁴⁹⁵ Bkz. (292), ARSOVSKI, 24.

olarak sofraları açık olan dokuz imaret aşhanesinin varlığından bahsetmektedir. Bunlardan Yahya Paşa İmareti, Hünkâr İmareti, Koca Mustafa Paşa İmareti ve İshak Bey'in oğlu İsa Bey İmareti'ni her zaman yemek veren imaretler arasında saymaktadır.⁴⁹⁶

Ayrıca, Seyahatname'den, 17. yüzyıla Üsküp'te 110 adet çeşmenin mevcut olduğu öğrenilmektedir. Ancak, çalışma kapsamında şehirde bu yüzyılda inşa edilmiş olan çeşme yapısına rastlanmamıştır. Bunun dışında aynı eserde, şehirde bu dönemde 200 tane Sebilhane bulunduğu yazmaktadır.⁴⁹⁷ Kaynaklarda mevcut olan bütün Üsküp çeşmeleri, 18. yüzyıldan sonraya aittir.

Üsküp'ü 1669 yılında ziyaret eden İngiliz gezgin Dr. Edward Braun, Üsküp kadısının ve Emir Paşa'nın evlerini ön plana çıkararak, kentteki güzel konutlardan bahseder.⁴⁹⁸

17. yüzyılın sonlarında meydana gelen ve Üsküp için sözün tam anlamıyla bir felaket sayılan Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında, 1689 yılında Üsküp Avusturya Generali Piccolomini'nin emriyle ateşe verilmiştir. Bu yangın, şehrin 16. yüzyılda ulaştığı büyük gelişimin sonunu getirmiştir.

Avusturya Generali Piccolomini şehirle ilgili yazılarında, Üsküp'ün büyüklüğünü Prag şehriyle karşılaştırmış ve neredeyse Prag kadar büyük olduğunu ifade etmiştir. Burada bulunan camilerin en güzel mermer ve somakiden inşa edildiklerini ve bu yapıtların Roma'da bile büyük ilgi göreceklerini vurgulamıştır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99-102.

⁴⁹⁷ A.g.k., 100.

⁴⁹⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 420.

⁴⁹⁹ Bkz. (42), DOJČINOSKĪ, 44; Aleksandar STOJANOVSKI, **Makedonija vo Turškoto Srednovekovie (od krajot na XVI-pocetok na XVIII vek)**, 207.

Yangın sırasında mahallelerin ve eserlerin çoğuyla birlikte çarşı da büyük tahribat görmüştür. Bu dönemden sonra şehir uzun bir süre eski ihtişamına kavuşamamıştır.

Gayri Müslimlere ait mahalle konutlarının avlu etrafındaki düzenin, 16. yüzyılda olduğu gibi, 17. yüzyılda da devam ettiği, 1697 tarihli bir belgeden öğrenilmektedir.⁵⁰⁰

Bu yüzyılda mevkii tam olarak belirlenemeyen bir kütüphanenin de mevcut olduğu Jovan H. Vasilyeviç'ten öğrenilmektedir. 1689 yılında yok olan kütüphanenin bir çeşit halk kütüphanesi olduğu aktarılmıştır.⁵⁰¹ Kütüphaneler, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahiptir. Osmanlıların camilerde, hastanelerde ve tekkelerde kütüphaneler kurdurdukları bilinmektedir. Özel kütüphaneleri ise kendilerine has saraylarda kurdurdukları bilinmektedir.

Kütüphaneler, genellikle taştan yapılmış odalar şeklinde vakfın bünyesinde veya müstakil binalara konulan müstakil birimlerdir. Vakıf tarafından, kitapların muhafaza edilmesine ilişkin gerekli ihtiyaçların tedarik edildiği ve vakıf imkânlarıyla maaşlı bir kütüphanecinin tayin edildiği bilinmektedir.⁵⁰²

6.3.1. 17. Yüzyılda Üsküp Kalesi

17. yüzyılın sonlarında, Üsküp başpiskoposluğu yapmış Petar Bogdani'nin, 1680 yılında Roma'ya gönderdiği rapordan, Üsküp Kalesi'nin bu dönemde duvarlarının yarıya kadar yıkık vaziyette olduğunu, büyüklüğünün otuz tane konut barındırabilecek bir genişliğe sahip olduğunu ve bunlarda yeniçerilerin ikamet

⁵⁰⁰ Aynı düzenin 100 yıl sonra da devam ettiğini bildiren belgeden Yahudilerin hala aynı düzene devam ettikleri öğrenilmektedir. Bkz. (296), DİMOVSKA ČOLOVIĆ, 175- 176.

⁵⁰¹ Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 172.

⁵⁰² Bkz. (266), AMETİ, 36.

ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, kalenin içinde 100 kişilik bir garnizonun bulunduğunu da rapor etmiştir.⁵⁰³

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ikinci yarısında yazmış olduğu Seyahatnamesi'nde kaleden bahsetmektedir; “*Kale şehrin ortasında, beş kenar şeklinde dayanıklı bir kaledir ki, iki tarafındaki duvarları elli arşın kadar yüksektir. Bu duvarlar yetmiş adet burçlarla süslüdür. Şehir, iki bin kadar dükkân ile donanmış olup, gayet süslüdür. Kible tarafına açılan üç kat demir kapıları vardır. Kale fevkalade yüksek kayalar üzerinde olup, bütün sahra görülür. Kalenin batı tarafından Vardar Nehri akar.*”⁵⁰⁴ Evliya Çelebi, kalenin iki kuşak duvarla çevrili olduğunu ve içinde yüz kadar asker evleri, ardiyeleri ve cephanelerinin mevcut olduğunu yazmıştır. 17. yüzyılda, beş köşeli, yetmiş burçlu ve üç kapılı olduğu anlaşılan kalenin kuzey, doğu ve kible tarafında hendek bulunduğu, ayrıca, kuzey girişi önünde ahşaptan bir asma köprüsünün de mevcut olduğu yazmaktadır.⁵⁰⁵

Yaklaşık yirmi yıl sonra ise, Avusturya Generali Piccolomini'nin savaş raporunda, bu dönemde, Üsküp Kalesi'nin ihmal edilmiş, zayıf ve yıkık dökük duvarlara sahip olduğu yazmaktadır. Buna göre, Evliya Çelebi'ye ait olan tasvirin abartılı olduğu düşünülmektedir. 1689 yılında, Üsküp'ün Avusturyalılar tarafından ateşe verilmesi sırasında kale de büyük tahribata maruz kalmıştır. Yapılan kazılar da bunu desteklemektedir. Bu yangından sonra, kaleye yeni bir dış beden duvarı eklendiği, güneydoğu köşesinde bulunan büyük kulenin inşa edildiği ve kuzey kesimine kare planlı bir kule eklendiği düşünülmektedir. E. H. Ayverdi'ye göre, H. 1061 / M. 1650 tarihli ve 856 sayılı Tapu Defteri'nde kayda geçirilmiş Bayram Paşa Kulesi bu kuleye denilmektedir. Kulenin banisi ve 17. yüzyılda yaşamış olan Bayram Paşa'nın Üsküp'te bir de han da inşa ettirdiği bilinmektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ Bkz. (39), MATKOVSKI, 621.

⁵⁰⁴ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 97-98.

⁵⁰⁵ A.g.k., 99.

⁵⁰⁶ Bkz. (58) BABIĆ – MIKULČIĆ, 60; (17), AYVERDİ, 305.

6.3.2. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrının Çarşı Bölgesi

Üsküp Çarşısı, 16. yüzyılda olduğu gibi gelişmesine devam etmiş ve bu gelişme 17. yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır. Bu yüzyılda ünlü gezginler Hacı Kalfa ve Evliya Çelebi'nin notlarından Üsküp Çarşısı'nın içinde çok sayıda değişik zanaatların mevcut olduğu öğrenilmektedir.⁵⁰⁷

1660 yılında Üsküp'ü ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Üsküp Çarşısı ile ilgili tasviri şöyledir: “Çarşı, iki bin yüz elli dükkândan oluşmaktadır. Burada, kâgir malzemedен inşa edilmiş, kemer ve kubbelerle süslenmiş mağazalar, pazarlar ve meydanlar mevcuttur. Çarşının içindeki çarşılar arasında en güzel olanları, Bezçiler Çarşısı, Çadircılar Çarşısı, Pabuççular Çarşısı, Boyacılar Çarşısı ve Takkeçiler Çarşısı'dır; bunlar belli bir plana göre inşa edilmiş büyük çarşılardır. Sokakları temiz ve kaldırımları döşelidir. Kavurucu yaz sıcaklarında, bütün Üsküp Pazarı Bağdat serinliklerini anımsatmaktadır; çünkü mevcut bütün çarşıları, Saraybosna ve Halep'te olduğu gibi, kapak ve kubbelerle örtülüdür.”⁵⁰⁸

Bu tasvirler sayesinde, 17. yüzyılda, Üsküp Çarşısı'nın büyüklüğünün ve ekonomisinin zirveye ulaştığı bilinmektedir. Aynı asrın sonlarında ise, şehrin her alanda gelişimine son veren Osmanlı-Avusturya Savaşı, çarşının bir daha tekrarlanmayacak hızlı gelişimine de son noktayı koymuştur. Ateşe verilen şehrin çarşısında bulunan ahşap dükkânların çoğu tahrip olmuş, geriye kalanlar ise, dayanıklı malzeme içeren dini ve sosyal anıtlar olmuştur.⁵⁰⁹

17. yüzyıl ortalarında, Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Çarşı'nın bedesteni hakkına şunları yazmıştır: “Öylesine güzel bir bedesten vardır ki diller de, kalemler de onun güzelliğini betimlemede yetersiz kalır. Kubbeli olan yapı, iki girişinde de demir kapıları bulunan sağlam yapılmış kale gibidir.” 1669 yılında, Dr. E. Braun, Çarşı'nın Bedesteni hakkında, üzeri kurşunla örtülü şahane bir bedesten olduğunu

⁵⁰⁷ Bkz. (18), ARSOVSKİ, 24; (76) MATESKA, 39.

⁵⁰⁸ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 101.

⁵⁰⁹ Bkz. (76) MATESKA, 40.

yazmıştır. Barun'ın hemşerisi, bilim adamı ve gezgin olarak bilinen Evans, 1885 yılında, Üsküp Bedesteni'nin, harabe halinde bir Bizans yapısı olduğunu belirtmiştir. Evans, ayrıca bedestenin harabe halindeki yapısının gravürünü de resmetmiştir.⁵¹⁰ Gravürden, bedestenin 4 kapılı ve 6 kubbeli olduğu anlaşılmaktadır. İki ayağa oturan 6 kubbe ile örtülü olan yapının kesme taş ayaklarının etrafında dolapların oturduğu sekiler vardır.⁵¹¹

Dr. Edward Braun, Üsküp'ün büyük bir ticaret şehri olduğunu yazmaktadır. Şehirde, birçok zanaatın yanı sıra, 700 dericinin mevcut olduğunu, bunların çok kaliteli deri ürettiklerinden ve yabancı şehirlerde satıldıklarından bahsetmektedir. Bu bilgilerin dışında, şehrin sahip olduğu bedestenden ve etrafında bulunan kalaslarla örtülü çok sayıda yolların ve değişik zanaat dükkânlarının varlığından bahseder.⁵¹²

Seyyid Sâdî Efendi'ye ait vakfiyeden, kendi kurduğu vakfa, 1719 yılının başlarında, Meddah Baba Camii yakınında bulunan Attarlar Çarşısı'nda bir fırın tahsis ettiği yazmaktadır.⁵¹³ Ayverdi'de rastlanan bu bilgi, Türk Çarşısı'nda daha önce adına rastlamadığımız Attarlar Çarşısı'nın 17. Yüzyılın sonlarından beri mevcut olduğunu düşündürmektedir.

Üsküp Çarşısı'nın ortasında, Bedesten'e yakın, batı cephesinin karşısında Köse Kadı Camii bulunmaktadır. Caminin zemin katında birçok zanaatçı dükkânı yer almakta, ibadet mekânı ise üst katta bulunmaktadır. Caminin alt katında bulunan dükkânlar arasında çarşının küçük sokaklarından birinin geçmesi, çarşının bu bölümündeki canlılığı daha da arttırmaktadır. Günümüzde ki mevcut yapı daha yeni tarihlidir. Ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığına dair hiçbir bilgi olmamasına rağmen, cami üzerinde, yapının inşaatının iki aşamada gerçekleştirildiğini gösteren izlere rastlanır. Dönem olarak, 17. yüzyılın söz konusu olduğu tahmin edilen ilk

⁵¹⁰ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 264.

⁵¹¹ Bkz. (17), AYVERDİ, 280.

⁵¹² Bkz. (18), ARSOVSKİ, 24; (39), MATKOVSKİ, 572; A. MATKOVSKİ - P. ANGELAKOVA, "Patuvanjetto na Edvrad Braun niz Makedonija (1669 god.)", 138.

⁵¹³ Bkz. (17), AYVERDİ, 306.

aşamada, minare ve caminin alt bölümleri inşa edilmiştir. İbadet mekânın yapıldığı inşaatın ikinci aşaması ise 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir.⁵¹⁴

Resim 176 - Bedesten'e yakın, batı cephesinin karşısında yer alan Köse Kadı Camii

Resim 177 - Köse Kadı Camii, Çarşı içindeki görüntüsü

⁵¹⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 150.

6.3.3. 17. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

17. yüzyılda şehrin demografik durumuna ait çok fazla bilgiye ve resmi kaynağa rastlanmasa da, bu yüzyılda şehrin nüfusunun ve hane sayısının gelişimi hakkında, Üsküp'ü bu dönemde ziyaret eden birçok gezginin notlarından bilgi edinilmiştir.

1610 yılında Üsküp'ü ziyaret eden Barlı Katolik papazın raporundan şehirde 40.000 konutun bulunduğu öğrenilmektedir.⁵¹⁵

Üsküp rahibi Covani Kulinovik'in 1671 tarihli raporundan, bu yıllarda Üsküp'te, 15 haneye sahip 100 Katolığın yaşadığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁶

Üsküp'ün başpiskoposu Petar Bogdani'nin 1680'de Roma'ya gönderdiği rapordan, bu dönemde 1000 Katolik, 20.000 Türk ve aşağı yukarı 200 Ortodoks⁵¹⁷ hanenin bulunduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁸

1689 yılında, Avusturya-Osmanlı Savaşı sırasında meydana gelen yangından önce, Avusturya Generali Piccolomini'nin Üsküp hakkında yazdıklarından bu dönemde, şehrin 60.000 nüfusa sahip olduğu ve 400 Yahudi hanesinin bulunduğu öğrenilmektedir.⁵¹⁹ Şehrin ateşe verildiği dönemde, Avusturya ordusunda bulunan bir subaya ait notlardan, Üsküp'ün 10.000 ya da 12.000 hanelik bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁰

⁵¹⁵ Bkz. (3), GORGİEV, 46.

⁵¹⁶ Bkz. (39), MATKOVSKİ, 596.

⁵¹⁷ Petar Bogdani, Ortodoks yerine 200 civarında Sırp ve Yunan hanesi demiştir, fakat başka kaynaklardan Üsküp'te hiçbir zaman Yunanlılar'ın yaşamadıkları bilinmektedir. Yazarın bu şekilde ifade kullanmasının sebebi Ortodoks olan halkın Yunan daha doğrusu Ortodoks kilisesine gitmelerine bağlanmaktadır. A.g.k., 621.

⁵¹⁸ Bkz. (39), MATKOVSKİ, 620; (3), GORGİEV, 46.

⁵¹⁹ Bkz. (42), DOJČINOSKİ, 44; (3), GORGİEV, 46.

⁵²⁰ Bkz. (24), ASIM, 58-59.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı seyahatnamesinde, bu dönemde Üsküp'te 1060 kadar iki katlı (altı üstlü), kâgir malzemeden inşa edilmiş konağın varlığından söz edilmektedir. Ancak, bunlar büyük ihtimalle halkın ikamet ettiği konutlardır, çünkü bunların her birinin büyük ölçekli konak veya saray-köşk tipi binalar olması düşünülemez. Ayrıca aynı eserde, bu dönemde Üsküp'te 70 civarında mahalle olduğu yazmaktadır (Bkz. Tablo 3).⁵²¹

17. yüzyılda Müslüman halk, şehrin kuzeyinde yer alan “Çayır” ve “Gazi Baba” civarındaki tepelik sahada, Hıristiyanlar ise Vardar'ın düzlüğünde ve onun sol kolu olan Serava Çayı kenarında yerleşmiştir. Vardar Nehri'nin kuzey kıyısı ile Kale'nin güneydoğu eteklerinde de Yahudiler meskûndur. Şehrin doğu kesimi, 1689 yılındaki yangın ve göç sonucu boşaltılmıştır.⁵²²

6.3.4. 17. Yüzyılda Üsküp Şehrinde Kurulan Mahalleler

17. yüzyılda kurulan hiçbir mahalleye rastlanmamıştır. Sadece, daha eski tarihli mahallelerin bazılarının bu dönemde halk tarafından farklı isimlerle adlandırıldıkları resmi kaynaklardan ortaya çıkmaktadır (Bkz. Tablo 4). Söz edilen bu mahallelerin isim değişikliği, incelendikleri başlıklarda açıklanmıştır.

Bu başlıkta incelenecek olan mahallede, 17. yüzyılda bir kentsel dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu kentsel dönüşüm, daha 15. yüzyıldan beri var olan Kâtip Şahin Mahallesi'nde meydana gelmiştir.

Mehmet Paşa Mahallesi; 15. yüzyıldan beri var olan mahallede, 17 yüzyılda Kâtip Şahin Camii'nin yerine inşa edilen Kaçanikli Mehmet Paşa külliyesini oluşturan camii, mektep, zaviye ve türbeden hiç bir yapısı zamanımıza ulaşamamıştır. Mevcut kaynaklardan, caminin 1601 yılında Kaçanikli Mehmet Paşa

⁵²¹ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 98-99.

⁵²² Bkz. (2), ÖZER, 35.

tarafından inşa edildiği öğrenilmektedir.⁵²³ Burada Mehmet Paşa Camii'nin inşa edilmesiyle birlikte, mahallenin de Mehmet Paşa Mahallesi adıyla anılmaya başlanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde, bu mahallenin hem yeni adıyla hem de eski adı Kâtip Şahin Mahallesi olarak anılmaya devam ettiğine dair bilgiye de rastlanmaktadır (Bkz. EK-6).⁵²⁴

Kaçanikli Mehmet Paşa'ya ait olan 1608 tarihli vakfiyeden, Mehmet Paşa'nın Üsküp'te Kâtip Şahin Mahallesi'nde bulunan camii, mektebi ve zaviyesi için: Üsküp'te; Kâtip Şahin Mahallesi'nde fevkani ve tahtani odaları, bunların iki tarafındaki bahçeleri, Vardar Nehri karşısında çiftlik, tarlalar, çayırlar, bu çiftlikteki değirmen ve müstemilatı, Vardar Nehri üzerinde yeni yapılan değirmen arkı ve altı değirmen, Güreşçiler Tekkesi yakınında yaptırdığı 20 bekâr odası, Yahya Paşa Camii karşısında fırın rafı, Vardar Nehri üzerindeki (Fatih Sultan Mehmet Köprüsü) köprüye yakın ekmekçi fırını, Tahtakale'de fırın, Eski Hamam civarında fevkani kahvehane ile altındaki sekiz dükkânı ve Üsküp dışında daha birçok vakıf vakfetmiştir.

Caminin ve külliyei oluşturan diğer eserlerin banisi Kaçanikli Mehmet Paşa, vakfiyede "emirü'l-ümera" olarak kaydedilmiştir. Buradan bu şahsın, sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Üsküp'te Kâtip Şahin Mahallesi'nde ikamet ettiği vakfiyesinden öğrenilen Kaçanikli Mehmet Paşa'nın, Koca Sinan Paşa'nın oğlu olduğu ileri sürülmektedir. Rumeli Beylerbeyliği dışında birçok yerde valilik ve başka görevlerde de bulunduğu bilinmektedir.⁵²⁵

⁵²³ A.g.k., 193-94.

⁵²⁴ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 196.

⁵²⁵ Bkz. (2), ÖZER, 194-195.

Resim 178- Çayır Mahallesi'nde Cvetan Dimov sok. Arkada Mehmet Paşa Camii –
1940'lı yıllar

6.3.5. 17. Yüzyıla Ait Olan Eserler

6.3.5.1. Mevcut Olan Eserler

Köse Kadı Camii; 17. yüzyılın söz konusu olduğu tahmin edilen ilk aşamada, minare ve caminin alt bölümleri inşa edilmiştir. İbadet mekânının yapıldığı inşaatın ikinci aşaması ise 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Türk Çarşısı'nda bulunması nedeniyle, bölgenin yoğunluğuna ve arsanın boyutlarına bağlı olarak değişik bir kuruluşa sahiptir. Zemindeki dükkân mekânları üzerindeki cami kısmını oluşturan ikinci kattan sonra, ahşap direkler üzerine binen mahfil katı gelmektedir.

İnşa malzemesi olarak tuğla ve düzgün kesme taşın kullanıldığı yapıda örtü sistemi, içten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatı şeklindedir.

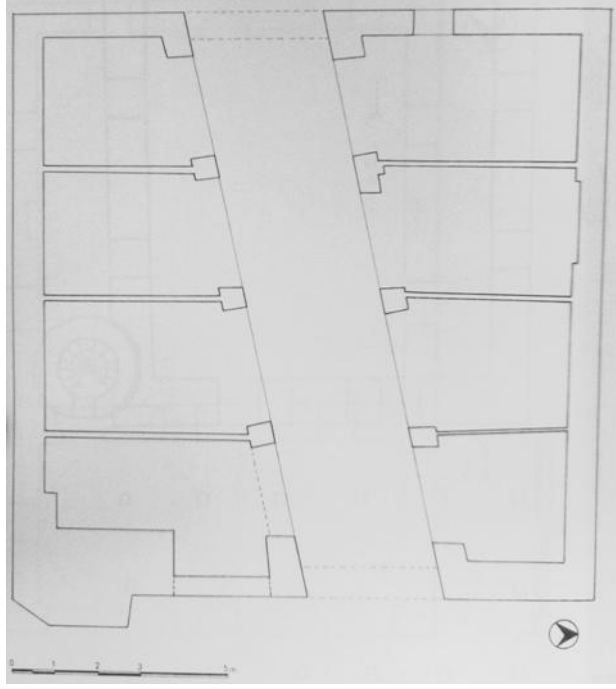
Eski camiden günümüze ulaşan kalıntılar sadece minareye aittir. Tuğla ve taş sıraları ile yapılmış olan minarenin inşaat tarzının, caminin alt kısmında da aynen uygulandığı görülmektedir.⁵²⁶

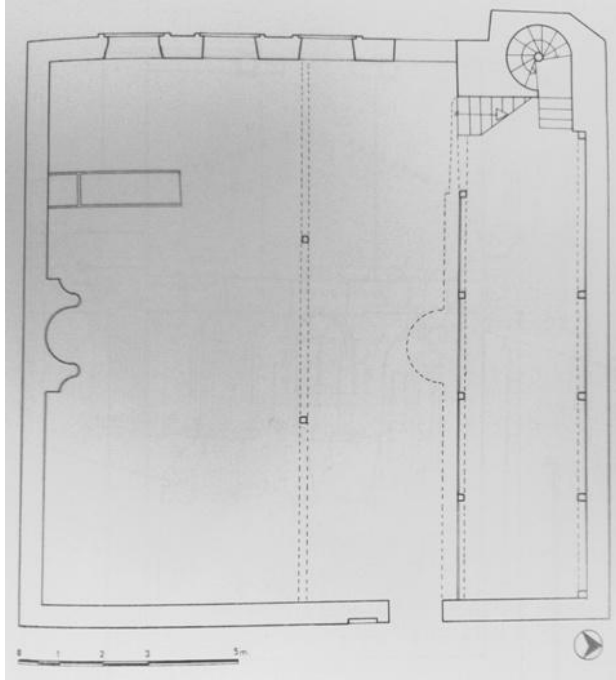
Resim 179- Köse Kadı Camii'nin yapılan onarımdan sonraki durumu

⁵²⁶ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 150; (2), ÖZER, 197.

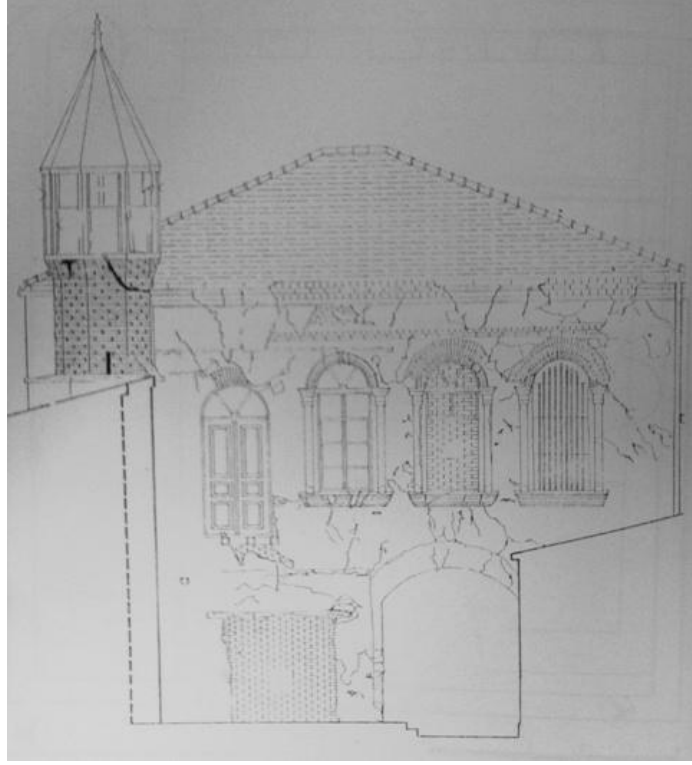

Şekil 46- Köse Kadı Camii zemin kat planı

Şekil 47- Köse Kadı Camii birinci kat planı

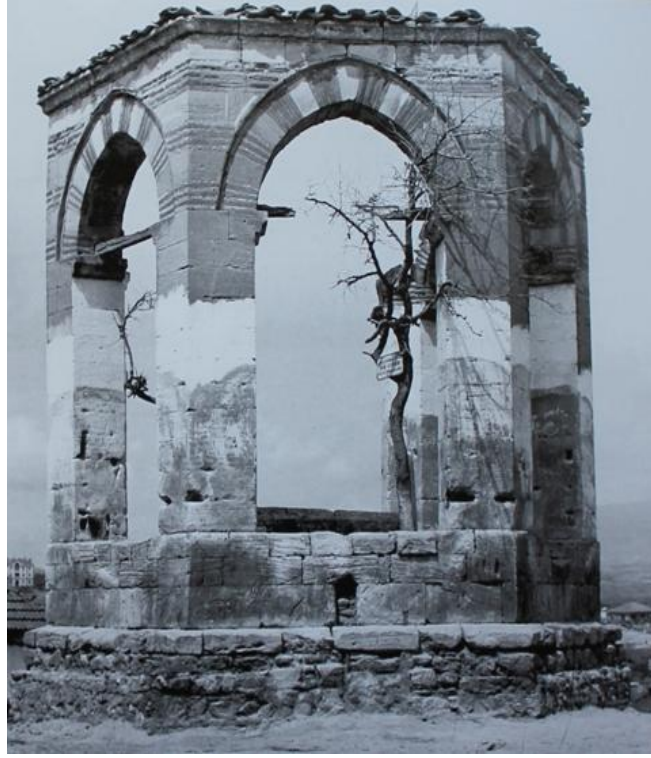

Şekil 48- Köse Kadı Camii, batı cephesi

Altı Ayak Türbesi; Üsküp'ün kuzeybatı kesiminde, Tophane semtinde kalıntıları bulunan bu türbe, zamanında Haydar Baba adıyla bilinen ve büyük bir alana yayılan Müslüman mezarlığının sınırları içinde yer almaktadır. Kaynaklara göre bu türbe 1690 yılına doğru inşa edilmiştir.

Türbe Altı Ayak adını, kubbe konstrüksiyonunu taşıyan altı sütundan almıştır. Altıgen planlı, kubbeli açık türbe tiplerindedir. Alt kısımları düzgün kesme taştan, üst kısımları ise kesme taş ve tuğla sıralarıyla yapılmıştır. 1963 depreminde zarar gören türbe bugün harabe halindedir.⁵²⁷

⁵²⁷ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 224; (224), TOMOVSKI, 106; (17), AYVERDİ, 304.

Resim 180- Altı Ayak Türbesi, depremden önceki durumu

Bey Kulesi; günümüzde kent merkezinde, Makedonya Orduevi'nin hemen yanı başında bulunmaktadır. Bu yapı, Osmanlı konut mimarisinin kendine özgü örneklerinden birini temsil etmektedir. Osmanlı toplumunun ileri gelenlerinin, geçmişte kendi mülkleri üzerinde özel saraylar ya da içlerinde yaşanan, gerek duyulduğunda ise savunma amaçlı kullanılan kuleler inşa ettikleri bilinmektedir. Bu kule Üsküp'te yaşamış olan Türk beylerinden birine aittir ve tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmese de, 17. yüzyılın sonlarına doğru ya da 18. yüzyılın başlarında yapılmış olabileceği düşünülmektedir.⁵²⁸ Kare planlı ve yaklaşık 15 m. yüksekliğindeki yapı kaba yonu, moloz taş ve az ölçüde tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Kiremit kırma çatıyla örtülüdür.⁵²⁹

⁵²⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 22.

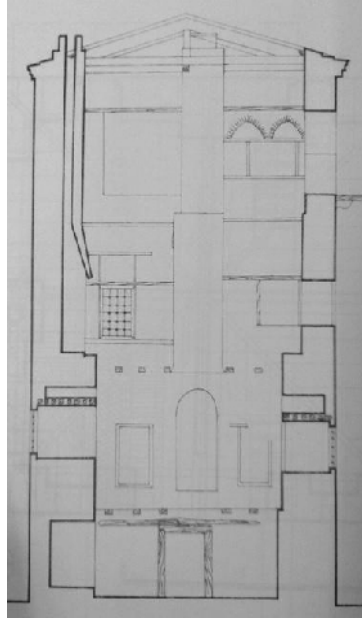
⁵²⁹ Bkz. (2), ÖZER, 175.

Resim 181- Bey Kulesi, 1963 depreminden önceki durumu

Resim 182- Bey Kulesi günümüzdeki durumu

Şekil 49- Bey Kulesi kesiti

6.3.5.2. Mevcut Olmayan Eserler

Melek Hamza Camii; 1659 tarihli defterde kaydına rastlanan caminin, Tanrıverdi Mahallesi'nde bulunduğu bilinmektedir.⁵³⁰

Kaçanikli Mehmet Paşa (Ağa) Camii; H. 1310 / M. 1892-3 tarihli haritada “Gazi Mehmed Paşa Camii” olarak kayıtlı eserin, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, bunun kuzeyinde ahşap direkler yardımıyla taşınan son cemaat yeri ve batı cephesine bitişik minareden oluşan cami, kaba yonu taş ve tuğlayla inşa edilmiştir. 1955 yılında, yeni çevre düzenlemesi planının uygulanması sırasında yıkılmıştır.⁵³¹

Acem Zade Mescidi; 1615 tarihli bir vakıfnamede adı geçen mescit, Kara Mustafa Zaviyesi'nin şeyhi olduğu bilinen Acem Zade tarafından inşa edilmiştir. Bu mescidin nerde inşa edildiği ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Bu şahsın ismine, Kurşunlu Han'da korunmakta olan bir mezar taşında rastlanmaktadır. Mezar taşından bu şahsın 1634 yılında vefat ettiği yazmaktadır.⁵³²

Emre Bey Mescidi; 1675 tarihli defterde sadece ismi kayıtlı olan yapı ile ilgili başka bilgi mevcut değildir.⁵³³

Kepekçiler Mescidi; Evliya Çelebi'nin bahsettiği mescit hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵³⁴

Muhyiddin Çelebi Mescidi; adının ilk defa 1615 yılına ait bir vakıfnamede geçmesi sebebiyle, bu tarihten önce inşa edildiği düşünülmektedir.⁵³⁵

⁵³⁰ A.g.k., 258.

⁵³¹ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 206; (2), ÖZER, 193.

⁵³² Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 208, 244.

⁵³³ Bkz. (2), ÖZER, 262; (17), AYVERDİ, 249.

⁵³⁴ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

⁵³⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 208.

Kaçanikli Mehmet Paşa Camii Türbesi; aynı adlı caminin avlusunda bulunan türbe, 1955 yılında, yeni imar planının uygulamaya geçirilmesi sırasında, cami ile birlikte yıkılmıştır. Mevcut olan verilere göre, türbe kare planlı, manastır tonozlu revakı bulunduğu ve kubbe altındaki mekân kapalıdır.⁵³⁶

Şeyh Latif Efendi Türbesi; kaynaklardan, bu türbenin kalenin eteğinde bulunduğu öğrenilmektedir.⁵³⁷

Güreşçiler Tekkesi; adına 1608 tarihli bir belgede rastlanan tekkenin ne zaman ve nerde inşa edildiği bilinmemektedir.⁵³⁸

Şeyh Âdem Baba Tekkesi (Zincirli Tekke); tekkenin, Halvetî tarikatının şubelerinden Karabaşiye'ye ait Şabaniye koluna bağlı olduğu bilinmektedir. Daha sonra aynı tarikatın Ceraiye şubesine geçtiği bilinen tekke, 1971 yılında, Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi'nin inşa edileceği arazinin temizlenmesi sırasında yıkılmıştır.

Tekkenin avlusunda bulunan 18. yüzyılın en başlarına ait mezar taşları üzerindeki kitabelere dayanarak, tekkenin 17. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir.⁵³⁹

Mevlevihane; Yazıcı Şahin (Kâtip Şahin) Mahallesi'nde bulunduğu bilinen Mevlevihane'nin, 1954 yılında Şeyhi'nin Türkiye'ye göç etmesi nedeniyle faaliyetine son verildiği öğrenilmektedir.⁵⁴⁰

Ayverdi'de, günümüzde mevcut olmayan bu dergâhın Evliya Çelebi'nin ana tarafından akrabası olan Melek Ahmet Paşa'nın konağı olduğu ve paşanın fermanıyla 1650 yılında bu konağın Asitane-yi Mevlana olduğunu yazar.⁵⁴¹

⁵³⁶ A.g.k., 208; (2), ÖZER, 230; (224), TOMOVSKI, 98.

⁵³⁷ Bkz. (17), AYVERDİ, 292.

⁵³⁸ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 243.

⁵³⁹ A.g.k., 244.

⁵⁴⁰ Bkz. (50), HADŽI VASİLJEVIĆ, 162; (2), ÖZER, 284.

Mevcut bir fotoğrafından anlaşıldığı kadarıyla, sivri kemerli ve tuğlayla yapılmış bir kapıya sahip olup, kaba yonu ve moloz taş ile inşa edilmiştir. Yerine okul yapılması amacıyla yıktırılan Mevlevihane'nin, Liriya İlkokulu avlusunda bulunduğu bilinmektedir.⁵⁴²

Resim 183- Mevlevihane

Anabacı Zaviyesi; adına, 1608 tarihli bir belgede rastlanmaktadır.⁵⁴³

Baba Lokman Zaviyesi; bu zaviyenin şehrin merkezinde bulunduğu dışında başka bilgi mevcut değildir.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 100; (17), AYVERDİ, 291.

⁵⁴² Bkz. (2), ÖZER, 284-285.

⁵⁴³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 244.

İbrahim Efendi Zaviyesi; adına, 1608 tarihli bir belgede rastlanmaktadır.⁵⁴⁵

Kaçanikli Mehmet Paşa Zaviyesi; Mehmet Paşa'nın 1608 tarihli vakfiyesinde, camiye yakın, on altı odalı bir zaviye inşa edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Lidija Kumbaracı-Bogoyeviç'in verdiği bilgiye göre tekke olarak kullanılmıştır. Vakıfnamede zaviyenin işlevini ne şekilde yerine getireceğinin şartları da belirtilmiştir. Vakfedilen kitapların korunabilmesi için bir kütüphanenin yapılması da kayda geçmiştir. Zaviye, yani tekke, Çayır semtinde bulunan aynı adlı caminin bitişiğinde inşa edilmiştir.⁵⁴⁶ Cami ve türbesi ile mektebinin de bulunduğu Kâtip Şahin Mahallesi'nde yer aldığı düşünülmektedir.⁵⁴⁷

Kara Mustafa Dükkâncık (Hayri) Zaviyesi; Hacı Balaban Mahallesi'nde, Dükkâncık Camii'nin yakınında bulunduğu ve Sinaniye ile Kadiriye tarikatlarına mensup olan zaviyenin cemaatinin, Hacı Balaban Mahallesi'nde ikamet eden kişilerden oluştuğu bilinmektedir. Tekkenin 17. yüzyıla ait vakıf kaydı bulunmaktadır.⁵⁴⁸

Şeyh Kulak (Külah) Mehmet Efendi Zaviyesi; Sinaniye tarikatına bağlı zaviyenin, Prizren'li Paço Mehmet Efendi tarafından kurulduğu bilinmektedir.⁵⁴⁹ Zaviyenin mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şeyh Latif Efendi Zaviyesi; türbesinin de bulunduğu kalenin eteklerinde, bir de zaviye kurduğu bilinmektedir.⁵⁵⁰

Şeyh Lütfullah Efendi Zaviyesi; Yahya Paşa Camii'nin imamı ve vaizi, aynı zamanda, 1588-1590 yılları arasında Üsküp kadılığı yapan ve 1632 yılında vefat

⁵⁴⁴ Bkz. (2), ÖZER, 280.

⁵⁴⁵ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 244.

⁵⁴⁶ A.g.k., 207, 244.

⁵⁴⁷ Bkz. (2), ÖZER, 283.

⁵⁴⁸ A.g.k., 283-284.

⁵⁴⁹ A.g.k., 286.

⁵⁵⁰ Bkz. (17), AYVERDİ, 292.

eden Şeyh Lütfullah Efendi'nin Kale eteklerinde bir zaviyesinin mevcut olduğu bilinmektedir.⁵⁵¹ 17. yüzyılda Üsküp'ü ziyaret eden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Şeyh Lütfullah, Üsküp'te yaptırdığı zaviyede gömülüdür.⁵⁵²

Üsküp Kal'ası Zaviyesi; zaviye, bu ibadethanenin şeyhleri olan Lütfullah ve İlâhi Simaviye tarafından tesis edilmiştir. Adı geçen şeyhler bu zaviyede toprağa verilmiştir.⁵⁵³

Yahya Paşa Zaviyesi; Yahya Paşa Camii'nin yapılmasıyla birlikte, cami avlusunda inşa edilen diğer ek yapılar arasından Yahya Paşa Zaviyesi'nin de bulunduğu bilinmektedir. Yapı hakkında başka bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁵⁴

Hacı Ali Mektebi; bu mektebin sadece H. 1101 / 1689 yılına ait tapu defterinde kayıtlı olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁵

Kaçanikli Mehmet Paşa Mektebi; 1608 tarihli vakfiyesinden Kaçanikli Mehmet Paşa'nın bir de mektep yaptırdığı bilinmektedir.⁵⁵⁶ Mektebin görünüşüne ait hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Bayram Paşa Hanı; 1650 tarihli Tapu Defteri'nde isminin belirlendiği yapının banisi ve mevkii hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunamamıştır.⁵⁵⁷

Kaçanikli Mehmet Paşa Kütüphanesi; Kaçanikli Mehmet Paşa'nın 1608 tarihli vakfiyesinden öğrendiğimiz kütüphane, Paşa'nın türbesi için kurulmuştur.⁵⁵⁸

⁵⁵¹ Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 103; (17), AYVERDİ, 293; (2), ÖZER, 286.

⁵⁵² Bkz. (79), Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 103.

⁵⁵³ Bkz. (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 244.

⁵⁵⁴ Bkz. (2), ÖZER, 84; (35), KUMBARACI BOGOJEVIĆ, 131.

⁵⁵⁵ Bkz. (2), ÖZER, 288.

⁵⁵⁶ A.g.k., 289.

⁵⁵⁷ A.g.k., 274.

⁵⁵⁸ A.g.k., 294.

Mahmut Paşa Sarayı; Evliya Çelebi'nin bahsettiği sarayın mevkii, mimarisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. “Sicill-i Osmanlı”de, Üsküplü ve Yeniçeri'den yetişme bir Mahmut Paşa kayıtlıdır. Üsküp Muhafızlığı da yapan Paşa, 1694-95 yılında vezirlikten azledilerek emekli edilmiştir. Söz konusu sarayın, bu Mahmut Paşa'ya ait olma ihtimali vardır.⁵⁵⁹

Emin Paşa Sarayı; adına ilk defa Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde rastlanmıştır.⁵⁶⁰

Koca Serdar Sarayı; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde rastlanmıştır.⁵⁶¹

Sıçan Zade Sarayı; bu sarayın varlığını Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden öğrenilmektedir.⁵⁶²

---

⁵⁵⁹ A.g.k., 297; (79) Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

⁵⁶⁰ Bkz. (79) Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 99.

⁵⁶¹ A.g.k., 99.

⁵⁶² A.g.k., 99.

SONUÇ

Her şehrin, sahip olduğu coğrafya, tarih ve kültür ile yoğrulup biçimlenen kendine özgü fiziksel bir yapısı vardır. Osmanlı şehri de devraldığı tarihi miras ile birlikte zaman ve mekân içinde yaşam sürdürdüğü geniş bir tarihsel sürece ve coğrafi alana yayılır. Biçimlenmenin temellendiği uygarlığın yapı faaliyeti ise gerek Anadolu'da gerekse egemenlik altında bulunan bölgelerin imparatorluktan ayrılma tarihlerine kadar devam etmiştir.

Ele alınan konu itibariyle, bu çalışmada, Üsküp şehrinin Osmanlı idaresine geçtiği dönemden itibaren 17. yüzyıla kadar hangi yönde ve nasıl bir mimari gelişim izlediği incelenmiştir. Çalışmamızda, şehrin önemli merkezini oluşturan kale ve çarşı bölgesi temel alınmış, nüfustaki değişimlerden ve mahalle oluşumlarından yola çıkılarak, şehir genelinde meydana gelen değişimler saptanmaya çalışılmış, ayrıca farklı işlevsel yapılar dinî, sosyal, eğitim ve ticarî işlevlere göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler, oluşturulan tablolar yardımıyla ayrıca değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın sonucunda, Üsküp'ün idaresi Osmanlı hâkimiyetine geçtiğinde, kısa sürede tam bir Osmanlı şehri kimliğine büründüğünü söylemek mümkündür. Daha 15. yüzyılda kurulmuş olan vakıflar, şehrin sosyal, kültürel, ekonomik, dini ve daha birçok açıdan gelişmesine, şenlendirilmesine ve refah bir duruma gelmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Üsküp şehrinin önemli bir merkezini oluşturan kale, 15. yüzyılda, Osmanlı idaresine geçtiği dönemde, harap durumdayken büyük çaplı bir onarıma tabi tutulmuş ve askerî kışlaya dönüştürülmüştür. 16. yüzyılda, 1555 yılında meydana gelen depremde gördüğü büyük tahribattan sonra, kalenin son defa büyük bir onarımdan geçirildiği bilinmektedir. Yıkılan kısımların yerine temelden yeni duvarlar örülmüş, tahrip olan kısımlar da dış taraftan istinat duvarları ile sağlamlaştırılmıştır. Fakat seyyahların notlarından 16. yüzyılın sonlarında, kale

duvarlarının bir kısmının yarıya kadar yıkık olduğu öğrenilmekte ve bu dönemde önemini yitirmeye başladığı düşünülmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden, 17. yüzyıl ortalarında iyi durumda olduğu tespit edilen kalenin, aynı yüzyılın sonlarına doğru ihmal edilmiş, zayıf ve yıkık dökük duvarlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1689 yılında, Üsküp'ün Avusturya birlikleri tarafından ateşe verilmesinden sonra kaleye yeni bir dış beden duvarı eklendiği, güneydoğu köşesinde bulunan büyük kulenin inşa edildiği, kuzey kesimine ise M. 1650 tarihli Tapu Defteri'nde kayda geçirilmiş Bayram Paşa Kulesi olduğu düşünülen kare planlı bir kule eklenmiştir.

Osmanlı şehirlerinin en göze çarpan özelliklerinden biri, şehrin nabzının attığı çarşı bölgesinin genelde kaleye çok yakın kurulmuş olmasıdır. Üsküp Çarşısı'nın bulunduğu alan da şehrin iç kalesine çok yakın bir mesafede bulunmaktadır. İncelemeler sonucunda, tespit edilen eserler ve bunların buldukları yerlere bakılacak olursa, 15. yüzyılın sonlarına doğru, çarşı sınırlarının nasıl genişlediğini belirlemek mümkündür. 15. yüzyılın başlarında, merkezi teşkil eden Bedesten etrafında gelişim göstermeye başlayan çarşıda, daha sonra, şehrin ticari ve ekonomik açıdan gelişmesiyle birlikte çoğalan belli zanaatların icra edildiği dükkânlar artmıştır. Çok sayıda sokağı kapsayan bu dükkânlarda, Müslüman ve gayri Müslimlerden oluşan zanaatkârlar tarafından, yüz otuz üç dalda meslek icra edildiği bilinmektedir. Doğal olarak, ticari yapıların büyük bir bölümü şehrin çarşı bölgesinde inşa edilmiştir. Günümüzdeyse, mevcut olan ticari yapıların tümü, çarşı sınırları içerisinde yer almaktadır.

16. yüzyıla ait belgelerden, Üsküp'te ticaretin çok gelişmiş olduğu öğrenilmektedir. Bu dönem, Üsküp Çarşısı'nın bölge sınırlarının en son şekline kavuştuğu dönem olarak kabul edilmektedir (Bkz. EK-3). Çarşının bulunduğu arazi, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında, batıdan Kale, kuzeyden Hacı Balaban ve Hüdaverdi, doğudan Hoca Şemsuddin ve İbn-i Menteş, güneydoğudan Eyne Bey, güneyden ise İbn-i Payko mahalleleri ile sınırlanmıştır (Bkz. EK-2; EK-4).

Günümüzdeyse bu alan, Taş Köprü'den Bit Pazarı'na ve Üsküp Kalesi, Ayios Spas Kilisesi ile Mustafa Paşa Camii'nden, bugün Serava Mahallesi olarak bilinen bölgeye kadar uzanan alandır.

Gezginlerin notlarından 17. yüzyılda, Üsküp Çarşısı'nın büyüklüğünün ve ekonomisinin zirveye ulaştığı bilinmektedir. Aynı yüzyılın sonlarında ise, şehrin her alanda gelişimine son veren Osmanlı-Avusturya Savaşı, çarşının bir daha tekrarlanmayacak hızlı gelişimine de son noktayı koymuştur. Ateşe verilen şehrin çarşısında bulunan ahşap dükkânların çoğu tahrip olmuştur.

Yaklaşık 520 yıl Osmanlı idaresi altında kalan Üsküp şehrinde, 15. ve 16. yüzyıllar ile 17. yüzyıl başlarında nüfus sayısında devamlı bir artış gözlemlenmektedir. Ancak, 17. yüzyıl sonlarına doğru, nüfus artışı durmuş hatta azalmaya başlamıştır. 15. yüzyılda, hane ve dolayısıyla nüfus sayısında değişik yıllarda farklı rakamlar verilmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda, 15. yüzyıla kıyasla Müslüman nüfusta artış devam etmiştir. Bu büyük değişimin nedenleri kesin olamasa da, Müslüman halkının buraya yoğun bir şekilde akın etmesine ya da mevcut gayri Müslim halkın İslamiyet'i kabul etmesine veya göç etmesine bağlanmaktadır. 17. yüzyılda, Müslüman ve gayri Müslim hane sayısı hakkında kesin rakamlara ulaşılamamışsa da mevcut bilgiler doğrultusunda, yüzyılın başlarında hane sayısında yüksek rakamlar görülürken, son senelerde radikal bir düşüş gözlemlenmiştir.

Kale ve çarşı dışında, Osmanlı şehrini oluşturan bir başka önemli unsur da mahalledir. Osmanlı şehrine özgü fiziki yapının gelişmesi ve belirlenmesinde yeni mahallelerin oluşumu önemli bir rol taşımaktadır. 15. yüzyılda Üsküp şehrinde toplam altmış yedi mahalle saptanmıştır. 16. yüzyılda da 15. yüzyıla kıyasla nerdeyse aynı sayıda yeni mahalleler kurulurken, 17. yüzyılda yeni kurulan hiçbir mahalleye rastlanmamış, sadece önceden mevcut olan bir mahallede kentsel dönüşüm meydana geldiği saptanmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda kurulmuş olan toplam yüz beş mahalleden seksen sekizi Müslüman, yirmi sekizi gayri Müslimlere ve ikisi de

Müslüman ve Gayri Müslimlere aittir. Bu veriler doğrultusunda, mahalle sayısının, artan nüfus potansiyeline paralel olarak arttığı gözlemlenmektedir.

15.-17. yüzyıllar arasında kurulan mahallelerden, özellikle 16. yüzyılda kurulmuş olanlar, şehrin kuzeydoğu ve kuzeybatıya doğru yayılmasını sağlamışlardır. 18. yüzyıldan itibaren şehrin Vardar Nehri'nin güneybatı yakasına doğru gelişim göstermeye başladığı bilinmektedir. Ancak, 15.-17. yüzyıllar arasında, bu yakada sayıca az olan önemli eser yer almış olsa da, yaşam alanının az gelişmiş olduğu gözlemlenmiştir.

15.-17. yüzyıllar arasında Üsküp şehir merkezinde toplam yüz kırk dört dini yapı bulunduğu saptanmıştır. Bunların yüz yedisini cami ve mescitler oluşturmaktadır. Bu yapılardan üçü 15. yüzyılda çarşıda inşa edilmiştir ve ikisi yapılan yenilemeler ve onarımlarla (Arasta Camii ve Hacı Balaban Camii) günümüzde ayakta. 16. yüzyılda çarşı içinde inşa edilen 6 camiden sadece ikisi (Dükkâncık Camii ve Murat Paşa Camii) mevcuttur. 17. yüzyılda inşa edildikleri saptanan ve sayısı yedi olan cami ve mescitten ise sadece bir tanesi mevcuttur. Bu yapı, çarşısının ortasında, Bedesten'e yakın bir yerde bulunan Köse Kadı Camii'dir.

Üsküp'te 15.-17. yüzyıllar arasında inşa edilen yirmi bir eğitim yapısı tespit edilmiştir. Eğitim yapılarının en yoğun inşaat faaliyetleri 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda toplam yedi mektep ve dokuz medrese ile iki kütüphane mevcutken, 17. yüzyılda sadece iki mektep ve bir kütüphane tespit edilmiştir.

Sosyal yapıların inşaatı yaygın olan 15. ve 16. yüzyıllarda, Üsküp şehir merkezinde yirminin üzerinde eser inşa edildiği saptanmıştır. Günümüzde bu yapılardan bir köprü ve üç hamam mevcutken, hamamlardan biri yarı harap durumdadır. 17. yüzyıla ait herhangi bir sosyal yapıya rastlanmamıştır.

Gezginlerin notlarından, 17. yüzyılda, şehrin gelişim açısından zirveye ulaştığı bilgileri mevcut olsa da, çalışmamız sırasında bu döneme ait pek fazla mimari esere ve yeni şehirselleşimlere rastlanmamıştır. 17. yüzyılda yaşanan bu durgunluk devresinin, Osmanlı idaresinin 17. yüzyılın ikinci yarısında girdiği durgunluk evresine paralel geliştiğini düşünmek mümkündür. 17. yüzyılda sayıca önem teşkil eden yapılar arasında zaviyeler yer almaktadır. Zaviye yapıları en çok bu dönemde inşa edilmiştir. Bunun dışında 17. yüzyılda tespit edilen diğer önemli yapılar saraylardır. 15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen saray yapısına rastlanmamakla birlikte, mevcut kaynaklardan 17. yüzyılda dört saray yapısının varlığı tespit edilmiştir. Ancak bu yapılardan günümüze hiçbirisi sağlam bir durumda gelememiştir.

15. ve 16. yüzyıllarda, genelde bütün yapı tiplerinde bir artış söz konusu iken, 17. yüzyılda -sadece zaviyelerin sayısında ciddi bir artış olması dışında- Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi bir düşüş saptanmıştır.

Osmanlı idaresinin iskân politikasına paralel olarak, şehrin özellikle ekonomi merkezi olan çarşı bölgesinde ticari yapılar ve yeni kurulan mahallelerin dinî, sosyal ve eğitim ihtiyaçlarına cevap veren yapılar inşa edilmiştir. Başta camiler olmak üzere zaviye, medrese, mektep, imaret ve hamam yapıları külliye bütünlüğü içerisinde ya da ayrı ayrı, şenlendirme politikasının bir gereği olarak inşa edilmiş ve bunun bir sonucu olarak imparatorluk genelinde olduğu gibi Üsküp şehrinin gelişimi özellikle 16. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır.

TABLOLAR

Tablo 1: 15. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

	1452/53	1455	1467/68
Toplam hane sayısı	855	843	1065
Müslüman hane sayısı	516	616	666
Gayri Müslim hane sayısı	339	309	363
Diğer	-	31	106

Tablo 2: 16. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

	1519	1528	1544	1568/69
Toplam hane sayısı	923	883	687	2115
Müslüman hane sayısı	623	644	423	1485
Hıristiyan hane sayısı	300	227	224	547
Yahudi hane sayısı	-	12	32	53
Katolik hane sayısı	-	-	8	30

Tablo 3: 17. Yüzyılda Üsküp'te Mahallelerin Nüfus Ağırlığı

	1610	1671	1680	1659	1689
Toplam hane	40.000	-	20.000	1060	12.000
Müslüman	-	-	-	-	-
Ortodoks Hristiyan	-	-	200	-	-
Katolik Hristiyan	-	15	1000	-	-
Yahudi	-	-	-	-	400

Tablo 4: 15.-17. Yüzyıllar Arasında Üsküp'te Mevcut Olan Mahalle Sayısı

Yüzyıllar	Toplam mahalle sayısı	Yeni kurulan Müslüman mahalleler	Yeni kurulan gayri Müslim Mahalleler	Hem Müslüman hem gayri Müslim Mahalleler
15. yüzyıl	67	47	20	-
16. yüzyıl	105	50	8	2
17. yüzyıl	105	-	-	-

Tablo 5: 15.-17. Yüzyıllar Arasında İnşa Edilen Eserler

	15. yüzyıla ait olan eserler		16. yüzyıla ait olan eserler		17. yüzyıla ait olan eserler		
	Toplam eser sayısı		Toplam eser sayısı		Toplam eser sayısı		
	82		99		32		
	Mevcut olan eserler	Mevcut olmayan eserler	Mevcut olan eserler	Mevcut olmayan eserler	Mevcut olan eserler	Mevcut olmayan eserler	Toplam eser sayısı
Cami ve mescit	10	31	9	50	1	6	107
Türbe	4	2	4	2	1	2	15
Tekke	-	3	-	4	-	3	10
Zaviye	-	-	-	2	-	10	12
İmaret	-	4	-	3	-	-	7
Medrese	-	6	-	3	-	-	9
Mektep	-	2	-	5	-	2	9
Kütüphane	-	2	-	-	-	1	3
Bedesten	1	-	-	-	-	-	1
Han ve Kervansaray	2	7	1	6	-	1	17
Hamam	2	4	1	7	-	-	14
Köprü	1	-	-	-	-	-	1
Suyolu	-	-	-	1	-	-	1
Kule	-	-	1	-	1	-	2
Darphane	-	1	-	-	-	-	1
Saray	-	-	-	-	-	4	4
Toplam eser sayısı	20	62	16	83	3	29	213

EKLER

EK-1 1890 tarihli Üsküp Planı (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği)

EK-2 1890 tarihli Üsküp Planı'na göre şehrin kuruluş düzeni içersinde Kale ve Çarşı bölgesi (Snežana Gerasimova Mateska – Makedonya Arşivi'nden)

EK-3 1929 yılına ait Üsküp'ün Çarşı bölgesinin planı (Snežana Gerasimova Mateska - Makedonya Arşivi'nden)

EK-4 Salname 1310-Üsküp Şehir Haritası (Mustafa Özer, Kosova Vilayeti H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Salnamesi'ne aittir) – 15. yüzyıla ait eserler işlevlerine göre farklı renklerle işaretlendirilmiştir

EK-5 Salname 1310-Üsküp Şehir Haritası (Mustafa Özer, Kosova Vilayeti H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Salnamesi'ne aittir) – 16. yüzyıla ait eserler işlevlerine göre farklı renklerle işaretlendirilmiştir

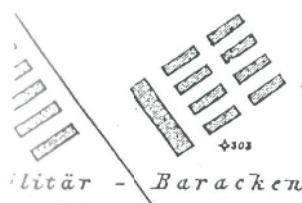
EK-6 Salname 1310-Üsküp Şehir Haritası (Mustafa Özer, Kosova Vilayeti H. 1310 / M. 1892-3 tarihli Salnamesi'ne aittir) – 17. yüzyıla ait eserler işlevlerine göre farklı renklerle işaretlendirilmiştir

SKOPJE

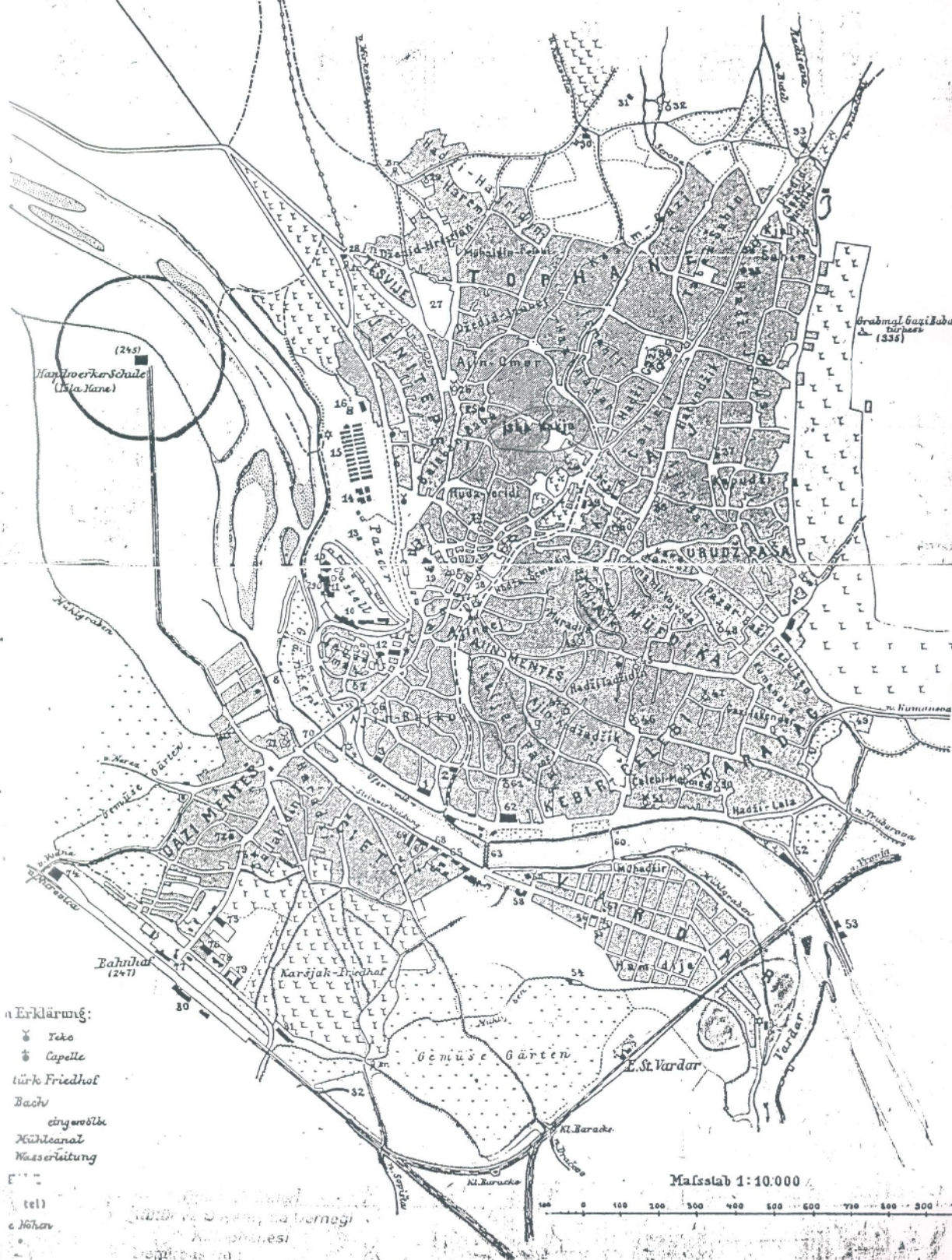
PLAN von SKOPLJE

(ÜSKÜB) 1890

ГРАДБНА ЗАДАТЧЕНСКА
ДЕЈНОСТ „СТИК“
ИВАН СТОЈКОВСКИ
инг. архитект
ул. Финска 144-а-СКОПЈЕ

litär - Baracken

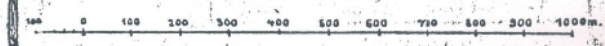
(245)
Handwerker-Schule
(H. J. J. J.)

Bahnhof
(247)

- Erklärung:
- ☞ Yeko
  - ☞ Capelle
  - ☞ türk Friedhof
  - ☞ Bach
  - ☞ eingewölbt
  - ☞ Kühltunnel
  - ☞ Wasserleitung
  - ☞ tell
  - ☞ Höhen

Üsküb ve Öğretmenleri
Kampanyesi

Mafsstab 1:10.000

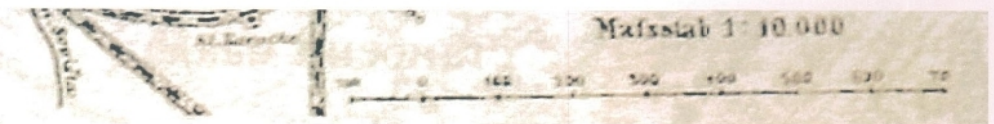

EK-1 1890 tarihli Üsküb Planı

EK-2 1890 tarihli Üsküp Planı'na göre şehrin kuruluş düzeni içerisinde Kale ve Çarşı bölgesi

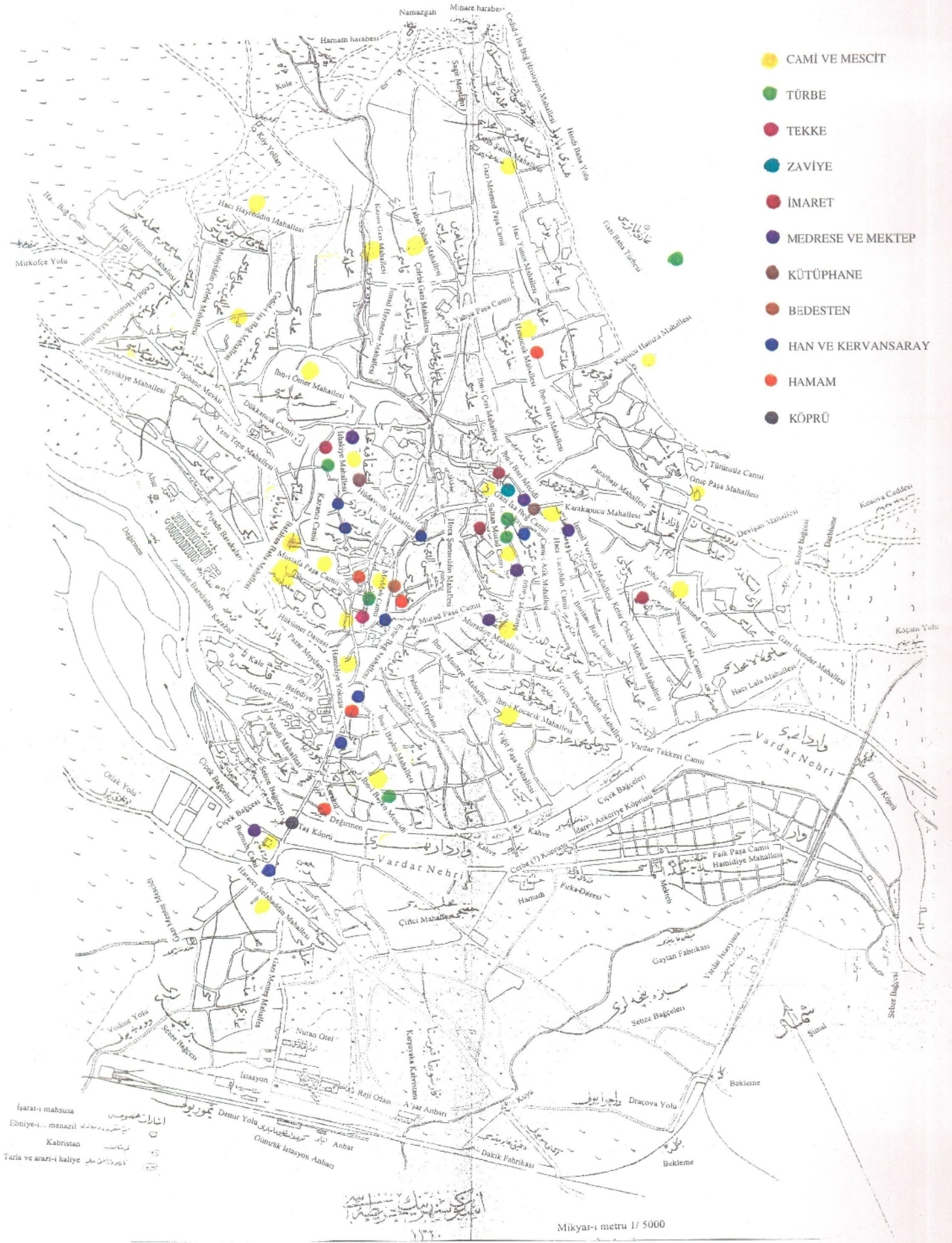

EK-3 1929 yılına ait Üsküp Çarşı bölgesinin planı

E K-4 Salname 1310-Üsküp Şehir Haritası – 15. yüzyıla ait eserler işlevlerine göre farklı renklerle işaretlendirilmiştir

- CAMİ VE MESCİT
- TÜRBE
- TEKKE
- ZAVİYE
- MEKTEP
- KÜTÜPHANE
- KULE

Mikyas-ı metru 1/ 5000

EK-6 Salname 1310-Üsküp Şehir Haritası – 17. yüzyıla ait eserler işlevlerine göre farklı renklerle işaretlendirilmiştir

KAYNAKLAR

AĞANOĞLU, H. Yıldırım (2008), **Üsküp Kitabı**, Fide Yayınları, İstanbul.

AKIN, Nur (2001), **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

AMETİ, Bejadin (2008), **Makedonya’da Hadis Çalışmaları**, Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Konya.

ANDREJEVIĆ, Andrej (1984), **İslamska Monumentalna Umetnost XVI Veka u Jugoslaviji: Kupolne Camije**, [16. Yüzyılda Yugoslavya’da İslam Sanatı: Kubbeli Camiler], Belgrat Felsefe Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü: Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi, Balkanoloji Enstitüsü, Belgrat.

ARSOVSKİ, Tihomir (1971), **Stara Skopska Čaršija**, [Eski Üsküp Çarşısı], Zavod za stanbeno komunalno stopanisuvanje, Üsküp.

ARSOVSKİ, Tihomir (1988), **Evolucija na Urbanite Formi vo Skopskiot Prostor (Prilozi za urbanata istorija na Skopje od 5200 g. pr. n. era do XIX vek)**, [Üsküp Kentsel Mekânının Biçimlenmesinin Evrimi (M.Ö. 5200 yılından M.S. 19. Yüzyıla kadar Üsküp’ün Kentsel Tarihi Hakkında İlaveler)], Kitap 1, İnşaat Mirası Yayınları, Üsküp.

ARUÇİ, Muhammed (2002), “Üsküp’te Meddah Medresesi”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri-Sofya, 21-23 Nisan 2000**, İRCİCA, İstanbul: 181- 194

ASIM, Salih, (2004), **Üsküp Tarihi ve Civarı**, Haz. Süleyman Baki, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.

AYVERDİ, E. H.- YÜKSEL A. vd. (1981), **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya**, C. III, Kitap 3, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973), **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)**, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, No: 69, İstanbul.

BABIĆ, B.-MİKULÇİĆ İ. (1983), “Skopsko Kale”, [Üsküp Kalesi], **Jubilejno izdanije, Kulturno İstorisko Nasledstvo Vo SR Makedonija**, S. 18, Üsküp: 55-63

BEYATLI, Yahya Kemal (1973), **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul.

BOGOYEVIĆ, Lidiya (1973), “Prilog Kon Datiranjeto i Īmeto na Yelen-Kapan Camija vo Skopje”, [Üsküp’teki Yelen Kapan Camii’nin tarihlendirilmesine ilişkin bir ilave], **Društvo na istoričarite na umetnosta na Makedonija, Likovna umetnost**, Yıl I, S. 1, Üsküp: 39-42.

BOŠKOSKI, Milan (2009), **Skopje i Skopskata Oblast od VI do krajot na XIV vek**, [16. yüzyıldan 14. yüzyılın sonlarına kadar Üsküp ve Üsküp Bölgesi], Milli Tarih Enstitüsü-Üsküp, Makedonski Reç, Üsküp.

BOJANIĆ, Duřanka (1953), “Podaci O Skoplju Iz 951 (1544) Godine”, **Orijentalni Īnstitut u Sarajevu, POF, III-IV, (1952-1953)**, Saraybosna Oryantal Enstitüsü, Saraybosna: 607-619.

BÜYÜKDIĞAN, İlter (2001), “Balkanlar’daki Osmanlı Dönemi Anıtsal Yapılarında Kullanılan Strüktür Sistemlerinin Osmanlı Mimarlığı İçindeki Yeri (Cami Yapıları)”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 173-180.

CEZAR, Mustafa (1985), **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ÇALIŞLAR-YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz (2001), “Erken Osmanlı Dönemi’nde Balkanlar’da Kent Oluşumu veya Değişimi”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 887-893.

DİMOVSKA-ÇOLOVIĆ, Mirjana (1993), “Kukjata vo Skopje vo XVI i XVII vek”, [16. ve 17. yüzyıllarda Üsküp Evi], **Kulturno Nasledstvo XVI (1989)**, Republički Zavod Za Zařtita Na Spomenicite na Kulturata, Üsküp: 175-188.

DİMOVSKA-ÇOLOVIĆ, Mirjana (2008), **Saat Kulite vo Republika Makedonija**, [Makedonya Cumhuriyeti’nde Saat Kuleleri], Nacionalen Konzervatorski Cerntar, Üsküp.

DOJČINOSKI, Kiro (1999), **Skopje-Paraleli; Skopje-Paralléles; Skopje-Parallels**, Matica Makedonska, Üsküp.

ELEZOVIĆ, Gliša (192-), **Turski Spomenici u Skoplju**, [Üsküp’teki Türk Eserleri], Ştampa Zadruga Ştamparskih Radnika „Rodoljub“, Knjez Mihailova, No: 3, Belgrat.

ELEZOVIĆ, Gliša (1932), “Skopski Isakovići i Paša Yigit Beg”, [Üsküplü İshakzadeler ve Paşa Yiğit Bey], **GSND**, XI, Üsküp: 159-168.

ERDOĞRU, M. Akif (2011), “7. Uluslararası Atatürk Kongresi, 17-22 Ekim 2011, Makedonya”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVI, S. 2, Aralık: 647-663

GERASIMOVA-MATESKA, Snežana (2009), **Čaršijata vo Arhitektonsko-Urbanističkata Struktura na Gradovite vo Republika Makedonija**, [Makedonya Cumhuriyeti Şehirlerinin Mimari-Kentsel Strüktüründe Çarşı], Nacionalen Konzervatoriski Centar, Kulturno-İstorisko Nasledstvo na Republika Makedonija, LVII, Üsküp.

GOLUBOVSKI, Dimitrie (1999), “Üsküp’te Üç Mahal”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”**, **Uluslararası Kongre, TMMOB Mimarlar Odası, 25-27 Kasım 1999, İTÜ. İstanbul**, Der. N. Akın, A. Batur ve S. Batur, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras” içinde, YEM Yayınları, İstanbul: 250-255.

GORGİEV, Dragi (1997), **Skopje od Turskoto Osvojuvanje do Krajot na XVII vek**, [Türk Hâkimiyetinden XVII. yüzyıl sonuna kadar Üsküp], Milli Tarih Enstitüsü, Üsküp.

GÖRGÜLÜ İ.-YILMAZ V. vd. (1992), **Makedonya**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Harp Akademileri Basımevi, Yenilevent-İstanbul.

HADŽI VASILJEVIĆ, Jovan (1930), **Skoplje i njegova okolina. İstoriska, etnografska i kulturno politička izlaganja**, [Üsküp ve Çevresi. Tarihi, etnografik ve kültürel-siyasi nazarlar], “Sv. Sava” Basımevi, Belgrat.

İLYAS, Enver (2003), Rumeli’nin Canevi, Birlik Yayınları, Üsküp.

İLYOV, Vasil (1983), “Kameniot Most vo Skopje vo Svetlinata na Najnovite Proučuvanja” [En yeni araştırmalar ışığında Üsküp’teki Taş Köprüsü], **Jubilejno izdanije, Kulturno İstorisko Nasledstvo Vo SR Makedonija**, XVIII, Üsküp: 123-147.

İNBAŞI, Mehmet (2002), “Makedonya’da Osmanlı Hâkimiyeti. Değişen ve Değişmeyen Kimlik”, **Dünden Bugüne Makedonya Sorunu**, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 34, Der. Murat Hatipoğlu, Balkan Araştırmaları Dizisi, ASAM, Ankara.

KAČEVA A. - HRİSTOVA S. vd. (2002), **Zivotot vo Skopje 1918-1941 (The Life in Skopje From 1918-1941)**, Muzej na Grad Skopje, Üsküp.

KONESKA, Elizabeta (1993), **Makedonya'da Osmanlı Etkisi Taşıyan Bakır Kablar**, Yüksek lisans tezi, M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kosova Vilayeti Salnamesi (H. 1314-M. 1896) (2000), Haz: H. Yıldırım Ağanoğlu, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (2008), **Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri**, Çev. Suat Engüllü, İstanbul.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1973), "Prilog Kon Proučuvanjeto na Skopskata Čaršija", [Üsküp Çarşısı araştırmalarına ilave], **İstorija**, S. 2, Üsküp: 237-247.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1975), "Okolu Prašanjeto za Datiranjeto i Ktitorstvoto na Kazanciler Camija vo Skopje" [Üsküp'teki Kazancılar Camii'nin İnşaat tarihi ile banisinin kim olduğu meseleleri üzerine], **Glasnik**, Yıl XIX, S. 1, Milli Tarih Enstitüsü, Üsküp: 103-113.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1976), "Kapan An Vo Skopje" [Üsküp'teki Kapan Han], **Glasnik**, Milli Tarih Enstitüsü, Yıl XX, S. 3, Üsküp: 169-179.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1980), "Kameniot Most vo Skopje" [Üsküp'teki Taş Köprü], **Glasnik**, Milli Tarih Enstitüsü, Yıl XXIV, S. 3, Üsküp: 165-183.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1993), "Prilog kon Proučuvanjeto na Arasta Camija vo Skopje" [Üsküp'teki Arasta Camii araştırmalarına ilave], **Zbornik**, S. 1, Muzej na Makedonija Arheološki, Etnološki i İstoriski, Nova Serija, Srednovekovna umetnost, Üsküp: 117-123.

KUMBARACI-BOGOYEVIĆ, Lidiya (1996), "Podatoci za Burmalı Camija vo Skopje", So Poseben Osvrt na Natpisnata Ploča, Stolbovite, Kapitelite i Bazisite [Üsküp'teki Burmalı Camii hakkında bilgiler, kitabe, sütunlar, kapitallerve basistler üzerine özel bir bakış], **Zbornik**, S. 2, Makedonya Müzesi, Üsküp: 129-136.

MATKOVSKI, A. - Angelakova P. (1970 a), "Patuvanjeto na Edvard Braun niz Makedonija (1669 godina)", [Edvard Braun'un Makedonya seyahati (1669 yılı)], **İstorija**, Yıl VI, S. 1, Üsküp: 135-141.

MATKOVSKI, A. - Angelakova P. (1970 b), "Francuskiot Patopisec Philippe Du Fresne-Canaye vo Makedonija 1573 godina", **İstorija**, Yıl VI, S. 1, Üsküp: 141-146.

MATKOVSKI, A.- Angelakova P. (1972), "Nekolku Kratki Patopisi za Makedonija. Anonimen Opis na Skopje od 1559/60 godina (Patuvanjeto na Marino Cavalli)",

[Makedonya hakkında birkaç kısa seyahatname. 1559/60 yılına ait Üsküp'ün anonim tasviri (Marino Cavalli'nin Seyahati)], **Glasnik**, Yıl. XVI, S. 1, Milli Tarih Enstitüsü, Üsküp: 245-252.

MATKOVSKI, Aleksandar (1991), **Makedonija vo Delata na Stranskite Patopisci 1371-1777**, [Yabancı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Makedonya], ТИИД Ѓyрѓа, Üsküp.

MEHMED ZILLÎ OĞLU, Evliya Çelebi (1970), **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), IX, İstanbul.

MİKULČIĆ, İvan (1973), “Za mestopoložbata na antičko Skopje”, [Antik Üsküp'ün Yeri Hakkında], **İstorija**, S. 2, Üsküp: 262-272.

MİKULČIĆ, İvan (1982), **Staro Skopje so Okolnite Tvrđini**, [Çevre Duvarlarıyla Eski Üsküp], Makedonska Kniga, Üsküp.

NEDZİPİ, Ljutfi (2006), **XV-XVI Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZER, Mustafa (2006), **Üsküp'te Türk Mimarisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, S. 65, Ankara.

ÖZER, Mustafa, “Üsküp'te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu ile Mukayeseli Bir Değerlendirme” (2001), **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 543-549.

PAVLOV, Zoran (2001), “Za Nekoi Malku Poznati Primeri od Osmanliskoto Graditelstvo vo Makedonija (Koi Poveke ne Postojat)”, **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 573-579.

Skopje Grad na Solidarnosta (1975), [Dayanışmanın Kenti Üsküp], Ed. Blagoj Popov, OÖZT Peçatnica »Nova Makedonija«, Üsküp.

SOKOLOVSKI, Metodija (1977), “Vakafi i vakafski imoti vo Skopje i Skopsko vo XV i XVI vek” [15. ve 16. yüzyıllarda Üsküp bölgesindeki vakıflar ve vakıf mülkleri], **Prilozi VIII**, S. 2, Sosyal Bilimler Dalı, Üsküp: 27-82.

SOKOLOVSKI, Metodija (1983), “Nekoi novi izvorni Podatoci i Sogleduvanja za Kameniot Most vo Skopje”, [Üsküp’teki Taş Köprü Hakkında bazı yeni kaynak görüşler], **Prilozi XIV**, S. 1-2, Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi, Üsküp: 83-96.

STOYANOVSKI, Aleksandar (1971), “Novi Podatoci Za Skopje po Požarot vo 1689 godina” [1689 yangınından sonra Üsküp hakkında yeni bilgiler], **Glasnik**, Yıl XV, S. 2, Milli Tarih Enstitüsü, Üsküp: 211-223.

STOYANOVSKI, Aleksandar (1981), **Gradovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV Do XVII Vek-Demografski Proučuvanja**, [14. Yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Makedonya şehirleri-demografik çalışmalar] Üsküp.

STOYANOVSKI, Aleksandar (1989), **Makedonija vo Turskoto Srednovekovie (od krajot na XVI-pocetok na XVIII vek)**, [16. Yüzyılın sonlarından 18. Yüzyılın Başlarına Kadar Türkler’in Ortaçağında Makedonya], Kultura, Üsküp.

SÖNMEZ, Zeki (2001), “Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 649-655.

ŞEHABİ, Behicüddin (2003), **Kapanmayan Yaralar**, Özel Yayın, Üsküp.

TOMOVSKI, Krum (1957/58), “Pregled kon poznačajnite turbinja vo Makedonija” [Makedonya’daki en önemli türbelerin fihristi], **Godişen Zbornik na Tehničkot Fakultet**, Univerzitet vo Skopje, Üsküp: 95-110.

TURAN, Ö. - İBRAHİMGİL, M. Z. (2004), **Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 97, Nurol Matbaacılık, Ankara.

Turski Dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Opširen popisen defter za Skopskiot Sandžak od 1568-69 godina, [Makedon milletinin tarihiyle ilgili Türk Belgeleri. 1568-69 yılları Üsküp Sancağı için mufassal tahrir defteri] (1984), prevod, redakcija i komentar: Metodija Sokoloski, Arhiv na Makedonija, VI, 1, Üsküp.

TUTAL, Osman (2002), “Osmanlı Kent Mekânında Hanlar ve Üsküp Hanları”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri-Sofya, 21-23 Nisan 2000**, İRCİCA, İstanbul: 167-180.

UZUNÇARŞILI, İsmail H. (2011), **Osmanlı Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin**

Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar), C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 13. Dizi, Ankara.

YILDIZ-TOPUZ, Ayşe (2001), “Balkanlar’ın Yapılandırılmasında Tassavuf ve Tekkelerin Rolü”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu**, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 263, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 20, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara: 689-695.

ÖZGEÇMİŞ

Nagihan Abaz, 1984 yılında Üsküp'te doğdu. İlköğrenimini Üsküp'te Tefeyyüz İlköğretim Okulu'nda, orta öğrenimi Üsküp - “Yosip Broz Tito” Lisesi'nde 2003 yılında tamamladı.

2003-2004 eğitim öğretim yılında, Üsküp'te Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'ne girdi. 2007 yılında mezun oldu.

2006-2008 yılları arasında Lingua Franca Dil Okulu'nda Türkçe dersi verdi.

2009 yılında Üsküp'te Petar Zdravkovski Penko ilköğretim okulunda kısa bir süre tarih öğretmenliği yaptı.

2009 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk-İslam Sanatları Programına yerleşti.